

मध्यमकालीन खर्च संरचना

(आ.व. २०७९/८० - २०८१/८२)

Medium Term Expenditure Framework

(Fiscal Year 2022/23 - 2024/25)

कुश्मा नगरपालिका

नगर कार्यपालिकाको कार्यालय

कश्मा, पर्वत, गण्डकी प्रदेश, नेपाल

২০৭৯

मध्यमकालीन खर्च संरचना (आ.व. २०७९/८० – २०८१/८२)

प्रकाशक : कुशमा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय

सर्वाधिकार : प्रकाशकमा

प्रकाशन मिति : २०७९

प्राविधिक सहयोग:

Reorienting Public Finance for SDGs Acceleration and Leveraging Additional Resources in Nepal Project, UN Joint Fund – UNDP/UNCDF/UN Women

सम्पर्कका लागि : नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
कुशमा, पर्वत, गण्डकी प्रदेश, नेपाल
फोन नं.: ०६७-४२०९४९ र ४२९२७०
ईमेल: kushmamun@gmail.com

कुश्मा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
कुश्मा पर्वत, गण्डकी प्रदेश नेपाल

मन्त्रव्य

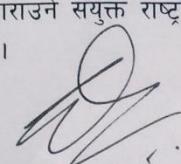
मुलुक संघीय संरचनामा रूपान्तरण भए पश्चात् अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूको वित्तीय शुसाशन प्रवर्द्धनलाई विशेष प्राथमिकता दिएको छ। त्यसका लागि योजनावद्व विकासका लागि आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने र उक्त योजनाले परिलक्षित गरेका उद्देश्यहरु हासिल गर्न अनिवार्यरूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसका साथै सन् २०३० सम्म हासिल गरिसक्नु पर्ने दिगो विकास लक्ष्यहरु हासिल गर्नामा समेत स्थानीय तहहरूको भूमिका वृद्धि भएको छ। यिनै कानुनी व्यवस्था र दिगो विकासमा बढ्दो भूमिकालाई आत्मसाथ गर्दै कुश्मा नगरपालिकाले आर्थिक वर्ष २०७९/८०-२०८१/८२ का लागि दिगो विकास लक्ष्यमैत्री मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरेको छ।

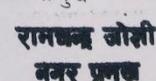
यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाले आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणको जनचाहना र नगरपालिकाको विद्यमान सम्भावनाहरूको समुचित उपयोगमा विशेष ध्यान दिइएको छ। नगरपालिकामा विद्यमान समस्याहरूलाई व्यवस्थित रूपमा संबोधन गर्न तर्जुमा गरिने आवधिक योजनालाई वार्षिक योजनासँग जोडी समावेशी र उत्थानशीलन स्थानीय विकासको दीर्घकालीन सोचतर्फ उन्मुख गराउन यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने अपेक्षा गरिएको छ। मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्नु नगरपालिकाको कानुनी दायित्व मात्र नभई विनियोजन कुशलता र वित्तीय शुसाशनका लागि विशेष महत्वको विषय हो।

संघीयतापछि राज्य पुनःसंरचनाका क्रममा गठन भएको कुश्मा नगरपालिका आर्थिक, सामाजिक र भौगोलिक रूपमा विविधकृत रहेको छ। लामो समयदेखि जिल्ला सदरमुकाम र व्यापारिक केन्द्रको रूपमा रहेको कुश्मा बजार र विकट गाउँपालिकाहरु समेत गाभिएर बनेको यस नगरपालिकाका हरेक वडामा विकासका सम्भावना र आवश्यकता फरक फरक छन्। यसर्थे, यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाले कुश्मा नगरको आवधिक योजना र वार्षिक योजनाका बीचमा पुलको रूपमा कार्य गरी आवधिक योजनाका लक्ष्य र उद्देश्यहरु हासिल गर्नेतर्फ सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनलाई डोच्याउने अपेक्षा गरेको छ।

सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन सफल सिद्ध औजारको रूपमा रहेको मध्यकालीन खर्च संरचनाले दिगो विकासका लक्ष्यहरु हासिलमा योगदान पुऱ्याउने र यस नगरपालिकाका प्राथमिकताका आयोजना तथा कार्यक्रमहरूमा लगानी सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने अपेक्षा गरेको छ। यसका अतिरिक्त पछिल्लो समय निरन्तर बढ्दै गएको प्राकृतिक विपद, जलवायु परिवर्तनका कारण सिर्जित जोखिम एवम् लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने कार्यक्रमका लागि वित्तीय व्यवस्थानका गर्नेगरि यस खर्च संरचना तर्जुमा गरिएको छ।

नेपाललाई विकासशील देशको स्तरमा स्तरोन्तीका क्रममा भइरहेको विकासवाट सिर्जना हुने लाभको हिस्सेदार बन्दै गर्दा उत्पन्न हुनसक्ने समस्याहरू सम्बोधनका लागि समेत यस खर्च संरचनाले नगरपालिकालाई मार्गदर्शन गर्न सक्ने अपेक्षा गरेको छ। अन्त्यमा, कुश्मा नगरपालिकाको यो दिगो विकास लक्ष्यमैत्री मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्न योगदान गर्ने उप-प्रमुख, कार्यपालिका सदस्य, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतका साथै सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छ। साथै प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम तथा परिचालित विज्ञ टोलीलाई समेत धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छ।

 रामचन्द्र जोशी
 नगर प्रमुख

 रामचन्द्र जोशी
 नगर प्रमुख

कुशमा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
कुशमा पवत् २०७३ डेकेम्बर प्रदेश नेपाल

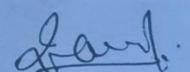
मन्त्रव्य

संघीयतापछि राज्य पुनः संरचनाका क्रममा मूलक संघ, प्रदेश र स्थानिय गरी तीन तहको संरचनामा रूपान्तरण भएको छ । यसै क्रममा आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक, भौगोलिक आदि रूपमा विविधकृत कुशमा नगरपालिकालाई पनि समून्नतिको मार्गमा अगाडी बढाउनु आवश्यक रहेको छ । अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूको वित्तीय शुसाशन प्रबद्धनलाई विशेष प्राथमिकता दिएसँगै कुशमा नगरपालिकाले आर्थिक वर्ष २०७९/८०-२०८१/८२ का लागि दिगो विकास लक्ष्यमैत्री मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरेको छ ।

सन् २०३० सम्म दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्न, आवधिक योजनाले लक्षित गरेका उद्देश्यहरू हासिल गर्नका लागि मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेसँगै स्थानीय तहहरूको भूमिका अहम् रहने गर्दछ । नगरपालिकामा विद्यमान समस्याहरूलाई व्यवस्थित रूपमा संबोधन गर्न तर्जुमा गरिने आवधिक योजनालाई वार्षिक योजनासँग जोडी नगरपालिकाको समग्र विकासमा मध्यमकालीन खर्च संरचनाले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने अपेक्षा गरिएको छ । साथै नगरपालिकाको विनियोजन कुशलता र वित्तीय शुशासनका लागि मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्नुलाई विशेष महत्वको रूपमा लिइएको छ ।

जिल्ला सदरमुकामको साथै व्यापारिक केन्द्रको रूपमा रहेको कुशमा बजार र वरिष्ठरिका साविक गाविसहरु समेत गाभिएर बनेको यस नगरपालिकाका हरेक बडामा विकासका सम्भावना र आवश्यकताको संबोधन गर्न, कुशमा नगरको आवधिक योजना र वार्षिक योजनाका बीचमा पुलको रूपमा रही सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनलाई सही मार्गमा ढोन्नाउन यसले सहयोग पुर्याउने अपेक्षा गरेकी छु । मध्यकालीन खर्च संरचनाले दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिलमा योगदान पुन्नाउनुको साथै नगरपालिकाका प्राथमिकताका आयोजना तथा कार्यक्रमहरूमा लगानी सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने अपेक्षा गरेकी छु । अगाडी जे देखापर्छ त्यही कामगार्दै जाने प्रवृत्तिको अन्त्य गरेर योजनाबद्द र प्रभावकारी विकास गतिविधिका लागि आवधिक योजना निर्माण गरिन्छ । तर हामी पूर्व निर्धारित योजना अनुसार निर्देशित हुनुको सट्टा कहिलेकाही व्यवहारिक बन्न खोज्दौ जस्ते गर्दा यस्ता योजनाहरू एकातिर थन्किने र काम अर्को तरिकाले हुने जोखिम रहिरहन्छ । तरस्थ आवधिक योजना र वार्षिक योजनाको पुलको रूपमा काम गर्नका लागि तयार गरिएको यो मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई वास्तविक रूपमै कार्यान्वयन गर्नेतर्फ हामी उन्मुख हनुपर्ने देखिन्छ । यसै आधारमा हाम्रा खर्च योजनाहरू बनाउन सकियो भने यस्ता योजना र संरचनाहरू प्रतिको विश्वसनियता बढाने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

अन्त्यमा, कुशमा नगरपालिकाको समग्र विकासको मार्गदर्शकको रूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्न योगदान गर्ने कुशमा नगरपालिकाका नगर प्रमुख, कार्यपालिका सदस्य, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत लगायत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छ । साथै प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम तथा परामर्शदातालाई समेत धन्यवाद दिन चाहन्छ ।

स्वास्थानी रिजाल
नगर उपप्रमुख

स्वास्थानी रिजाल
उप-प्रमुख

कुश्मा नगरपालिका
पर्वत

कुश्मा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
कुश्मा पर्वत, गण्डकी प्रदेश नेपाल

प्राक्कथन

आर्थिक वर्ष २०७९/८०-२०८१/८२ का लागि कुश्मा नगरपालिकाको मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरी प्रकाशनमा ल्याउन पाउँदा मलाई निकै खुसीको अनुभूती भइरहेको छ। साविकको कुश्मा नगरपालिका र छिमेकी गाँउ विकास समितिहरु आपसमा गाभिएर बनेको विस्तारित कुश्मा नगरपालिकाको प्रथम आवधिक योजनालाई कार्यान्वयनलाई दिगो विकास लक्ष्यमैत्री बनाउन यस मध्यमकालीन खर्च संरचना कोशेदृश्या सावित हुने अपेक्षा गरिएको छ। स्थानीय तहले वार्षिक बजेट मार्फत सार्वजनिक खर्चको विवरण तयार गर्दा आगामी तीन वर्षमा प्राप्त हुनसक्ने आम्दानी र खर्चको प्रक्षेपणसहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्था, स्थानीय तहहरुको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन र विभिन्न स्रोत दस्तावेजहरुले प्रदान गरेको मार्गदर्शन अनुरूप यो मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरिएको छ।

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ ले परिकल्पना गरे बमोजिम यस खर्च संरचनामा आर्थिक वर्ष २०७९/८०-२०८१/८२ को लागि समष्टिगत वित्त खाका, बजेट तथा कार्यक्रमको खाका र नितिजा खाका समावेश गरिएको छ। स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७८ मा प्रस्तावित नमुनाहरुलाई आधार मानेर तर्जुमा गरिएको हुनाले यस दस्तावेजले कुश्मा नगरपालिकाको वित्तीय उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्नुका साथै यसले सञ्चालन गर्ने बहुवर्षीय आयोजना तथा कार्यक्रमहरू र नगरको समावेशी विकासका प्रमुख संवाहक क्षेत्रका लागि बजेट सुनिश्चित गर्न समेत महत्वपूर्ण योगदान गरेको भेरो बुझाइ रहेको छ।

नगरपालिकामा उपलब्ध स्रोत साधनको समुचित उपयोग गर्दै दिगो र समावेशी आर्थिक विकास हासिल गर्ने अवसरलाई समुन्नतीका आयोजना र कार्यक्रमहरूमा सार्वजनिक वित्तको परिचालन गर्नु स्थानीय सरकारको दायित्व हो। यसै क्रममा विगत केही दशकहरूमा भौतिक विकास र बातावरण संरक्षणविच उचित सन्तुलन कायम गर्न नसक्दा जलवायु परिवर्तनजन्य जोखिम एवम् मानव सिर्जित विपद्का घटनाहरुको रेखाचित्र निरन्तर उकालो लाग्दै गएको छ। त्यस्ता जोखिम र घटनाहरुको प्रतिकूल असर न्यूनिकरण गर्नमा स्थानीय तहहरुमा भुमिका बढ्दो रूपमा महसुस गरिएको छ। यसबाट हरित उत्थानशील र समावेशी विकासको मार्गमा अगाडी बढ्दै जाने सन्दर्भमा दिगो विकास लक्ष्यमैत्री मध्यमकालीन खर्चसंरचना अपरिहार्य रहेको मलाई लागेको छ।

दिगो विकासको आवश्यकता र महत्व प्रगाढ हुँदै गएको परिप्रेक्ष्यमा संयुक्त राष्ट्रसंघले विश्वको साभा हितका लागि दिगो विकास लक्ष्य जारी गरेको छ र यसको परिपालना गर्ने नेपाल सरकारले पूर्ण प्रतिबद्धता समेत गरेको छ। यसभन्दा बाहेक, दिगो विकास लक्ष्यहरू विश्वका साभा हितका विषय हुनुका साथै स्थानीय सरकारका काम, कर्तव्य, अधिकार तथा जिम्मेवारीसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित विषयहरू रहेका हुनाले दिगो विकास लक्ष्यमैत्री मध्यमकालीन खर्च संरचनाको तर्जुमाले कुश्मा नगरपालिकाका सम्पूर्ण विकास प्रयासलाई दिगो विकास उन्मुख गराउन महत्वपूर्ण टेवा पुऱ्याउने अपेक्षा गरेको छ।

यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाले नगरपालिकाको सार्वजनिक वित्तलाई दिगो विकास लक्ष्य उन्मुख बनाउने प्रयासहरुलाई थप टेवा पुऱ्याउने विश्वास लिएको छ। यस दिगो विकास लक्ष्यमैत्री मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमाको विभिन्न चरणमा कुश्मा नगरपालिकालाई प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने संयुक्त राष्ट्रसङ्गीय विकास कार्यक्रम, विषय विज्ञ परिचालन गर्ने एसडिआइसि एवम् नगर प्रमुख, उप-प्रमुखलगायत विभिन्न शाखा प्रमुख र कर्मचारी साथीहरु प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छ।

कुमान सिंह गुरुड
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
कुमान सिंह गुरुड
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

विषयसूची

परिच्छेद १ : परिचय.....	१
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अवधारणा.....	१
१.३ मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीको उद्देश्य.....	२
१.४ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमाका आधारहरू.....	३
१.५ दिगो विकास लक्ष्य र मध्यमकालीन खर्च संरचना.....	३
१.६ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा विधि तथा प्रक्रिया	४
परिच्छेद २: मध्यमकालीन खर्च संरचना.....	७
२.१ पृष्ठभूमि	७
२.२ चूनौति तथा अवसर.....	७
२.३ सोच, उद्देश्य तथा रणनीति	८
२.४ मध्यमकालीन आर्थिक खाका	१०
२.५ मध्यमकालीन नतिजा खाका	१०
२.६ मध्यमकालीन बजेट खाका	११
२.७ बजेट विनियोजन र प्रक्षेपणको बाँडफाँट	१३
२.८ विषय क्षेत्रगत बाँडफाँट	१५
परिच्छेद ३ : आर्थिक क्षेत्र.....	१७
३.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा	१७
३.१.१ पृष्ठभूमि	१७
३.१.२ समस्या तथा चूनौति	१७
३.१.३ सोच	१८
३.१.४ उद्देश्य	१८
३.१.५ रणनीति	१८
३.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा सोतको त्रिवर्षीय अनुमान	१८
३.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण.....	१९
३.१.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	१९
३.२ सिंचार्द	१९
३.२.१ पृष्ठभूमि	१९
३.२.२ समस्या तथा चूनौति	१९
३.२.३ सोच	२०
३.२.४ उद्देश्य	२०
३.२.५ रणनीति	२०
३.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	२०
३.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा सोतको त्रिवर्षीय अनुमान	२०
३.२.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण.....	२०
३.२.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	२१
३.३ पशुपंच्ची विकास	२१
३.३.१ पृष्ठभूमि	२१
३.३.२ समस्या तथा चूनौति	२१
३.३.३ सोच	२१

३.३.४ उद्देश्य	२२
३.३.५ रणनीति	२२
३.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	२२
३.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	२२
३.४.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	२३
३.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	२३
३.४ उद्दोग तथा व्यापार व्यवसाय	२३
३.४.१ पृष्ठभूमि	२३
३.४.२ समस्या तथा चूनौति	२३
३.४.३ सोच	२४
३.४.४ उद्देश्य	२४
३.४.५ रणनीति	२४
३.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	२४
३.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	२४
३.४.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	२५
३.४.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	२५
३.५ पर्यटन तथा संस्कृती	२५
३.५.१ पृष्ठभूमि	२५
३.५.२ समस्या तथा चूनौति	२६
३.५.३ सोच	२६
३.५.४ उद्देश्य	२६
३.५.५ रणनीति	२६
३.५.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	२६
३.५.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	२६
३.५.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	२७
३.५.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	२७
३.६ भूमि व्यवस्था, सहकारी र वित्तीय सेवा	२७
३.६.१ पृष्ठभूमि	२७
३.६.२ समस्या तथा चूनौति	२८
३.६.३ सोच	२८
३.६.४ उद्देश्य	२८
३.६.५ रणनीति	२८
३.६.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	२८
३.६.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	२९
३.६.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	२९
३.६.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	२९
३.७ श्रम रोजगारी तथा गरिबी निवारण	३०
३.७.१ पृष्ठभूमि	३०
३.७.२ समस्या तथा चूनौति	३०
३.७.३ सोच	३०
३.७.४ उद्देश्य	३०

३.७.५ रणनीति	३०
३.७.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	३१
३.७.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	३१
३.७.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	३१
३.७.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	३२
परिच्छेद ४ : सामाजिक क्षेत्र	३३
४.१ शिक्षा, कला भाषा तथा साहित्य	३३
४.१.१ पृष्ठभूमि	३३
४.१.२ समस्या तथा चूनौति	३३
४.१.३ सोच	३३
४.१.४ उद्देश्य	३३
४.१.५ रणनीति	३४
४.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	३४
४.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	३४
४.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	३५
४.१.९ अनुमान तथा जोखिम	३५
४.२ स्वास्थ्य तथा पोषण	३५
४.२.१ पृष्ठभूमि	३५
४.२.२ समस्या तथा चूनौति	३६
४.२.३ सोच	३६
४.२.४ उद्देश्य	३६
४.२.५ रणनीति	३६
४.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	३६
४.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	३७
४.२.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	३७
४.२.९ जोखिमपक्ष तथा अनुमान	३८
४.३ खानेपानी तथा सरसरफाई	३८
४.३.१ पृष्ठभूमि	३८
४.३.२ समस्या तथा चूनौति	३८
४.३.३ सोच	३८
४.३.४ उद्देश्य	३९
४.३.५ रणनीति	३९
४.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	३९
४.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	३९
४.३.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	३९
४.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	४०
४.४ महिला, बालबालिका, सामाजिक संरक्षण र समावेशीकरण	४०
४.४.१ पृष्ठभूमि	४०
४.४.२ समस्या तथा चूनौति	४०
४.४.३ सोच	४१
४.४.४ उद्देश्य	४१

४.४.५ रणनीति	४१
४.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	४१
४.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान.....	४१
४.४.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	४२
४.४.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	४२
४.५.१ पृष्ठभूमि	४३
४.५.२ समस्या तथा चूनौति	४३
४.५.३ सोच	४३
४.५.४ उद्देश्य	४३
४.५.५ रणनीति	४३
४.५.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	४४
४.५.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	४४
४.५.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण.....	४४
४.५.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	४५
परिच्छेद ५ : पुर्वाधार क्षेत्र	४६
५.१ आवास, भवन तथा शहरी विकास.....	४६
५.१.१ पृष्ठभूमि	४६
५.१.२ समस्या तथा चूनौति	४६
५.१.३ सोच	४६
५.१.४ उद्देश्य	४६
५.१.५ रणनीति	४७
५.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	४७
५.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	४७
५.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	४७
५.१.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	४८
५.२ सडक तथा यातायात	४८
५.२.१ पृष्ठभूमि	४८
५.२.२ समस्या तथा चूनौति	४९
५.२.३ सोच	४९
५.२.४ उद्देश्य	४९
५.२.५ रणनीति	४९
५.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	४९
५.२.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	५०
५.२.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	५०
५.३ जलस्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा	५०
५.३.१ पृष्ठभूमि	५०
५.३.२ समस्या तथा चूनौति	५१
५.३.३ सोच	५१
५.३.४ उद्देश्य	५१
५.३.५ रणनीति	५१
५.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	५१

५.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	५२
५.३.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	५२
५.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	५२
५.४ सूचना सञ्चार तथा प्रविधि	५२
५.४.१ पृष्ठभूमि	५२
५.४.२ समस्या तथा चूनौती	५३
५.४.३ सोच	५३
५.४.४ उद्देश्य	५३
५.४.५ रणनीति	५३
५.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	५३
५.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	५३
५.४.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	५४
५.४.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	५४
परिच्छेद ६ : वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन	५५
६.१ वन, पार्क हरियाली, भूसंरक्षण तथा नदी नियन्त्रण	५५
६.१.१ पृष्ठभूमि	५५
६.१.२ समस्या तथा चूनौति	५५
६.१.३ सोच	५६
६.१.४ उद्देश्य	५६
६.१.५ रणनीति	५६
६.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	५६
६.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	५६
६.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	५७
६.१.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	५७
६.२ वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन	५७
६.२.१ पृष्ठभूमि	५७
६.२.२ समस्या तथा चूनौति	५८
६.२.३ सोच	५८
६.२.४ लक्ष्य र उद्देश्य	५८
६.२.५ रणनीति	५८
६.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	५८
६.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	५९
६.२.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	५९
६.२.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	५९
६.३ विपद जोखिम व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन	५९
६.३.१ पृष्ठभूमि	५९
६.३.२ समस्या तथा चूनौति	६०
६.३.३ सोच	६०
६.३.४ उद्देश्य	६०
६.३.५ रणनीति	६०
६.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	६०

६.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	६१
६.३.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण.....	६१
६.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	६१
परिच्छेद ७ : संस्थागत विकास तथा सूशासन क्षेत्र.....	६२
७.१ नीति, कानून, न्याय तथा सुशासन	६२
७.१.१ पृष्ठभूमि	६२
७.१.२ समस्या तथा चूनौति	६२
७.१.३ सोच	६२
७.१.४ उद्देश्य.....	६२
७.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	६३
७.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान.....	६३
७.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	६३
७.१.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	६३
७.२ संगठन, मानव संशाधन र क्षमता विकास	६४
७.२.१ पृष्ठभूमि.....	६४
७.२.२ समस्या तथा चूनौति.....	६४
७.२.३ सोच	६४
७.२.४ उद्देश्य.....	६४
७.२.५ रणनीति	६४
७.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	६५
७.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान.....	६५
७.२.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	६५
७.२.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	६५
७.३ राजस्व तथा स्रोत परिचालन	६६
७.३.१ पृष्ठभूमि	६६
७.३.२ समस्या तथा चूनौति	६६
७.३.३ सोच	६६
७.३.४ उद्देश्य	६६
७.३.५ रणनीति	६६
७.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	६६
७.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	६७
७.३.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	६७
७.३.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	६७
७.४ तथ्याङ्क, योजना तथा विकास व्यवस्थापन	६७
७.४.१ पृष्ठभूमि	६७
७.४.२ समस्या तथा चूनौति	६८
७.४.३ सोच	६८
७.४.४ उद्देश्य	६८
७.४.५ रणनीति	६८
७.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	६८
७.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	६९

७.४.८ कार्यक्रम / आयोजनाको संक्षिप्त विवरण.....	६९
७.४.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान.....	६९
अनुसूची १ : मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा सम्बन्धी कार्यदल गठन.....	७०
अनुसूची २ : मध्यमकालीन खर्च संरचना तथा आगामी आर्थिक वर्षको बजेट तर्जुमा सम्बन्धी मार्गदर्शन.....	७१
अनुसूची ३ : तीन आर्थिक वर्षको खर्च तथा स्रोतको अनुमान, कार्यक्रम तथा आयोजनागत बजेट, प्राथमिकीकरण र सांकेतीकरण.....	७१

तालिकासूची

तालिका २.१ : कुश्मा नगरपालिकाको समृद्धिका संवाहक र सहायक क्षेत्र	९
तालिका २.२ : समष्टिगत आर्थिक मध्यमकालीन लक्ष्य	१०
तालिका २.३: प्रमुख समष्टिगत सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	१०
तालिका २.४ : त्रिवर्षीय बजेटको आय प्रक्षेपण	१२
तालिका २.५ : रणनीतिक स्तम्भको आधारमा आगामी तीन वर्षको अनुमान र प्रक्षेपण	१३
तालिका २.६ : प्राथमिकताक्रमको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण	१४
तालिका २.७ : दीगो विकास लक्ष्यको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण	१४
तालिका २.८ : लैंगिक उत्तरदायी बजेटको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण	१४
तालिका २.९ : जलवायु संकेतको बजेटको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण	१५
तालिका २.१० : विषयगत क्षेत्रको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण	१५
तालिका २.११ : आगामी तीन आ.व.को विषय क्षेत्रगत खर्चको बाँडफाटको प्रक्षेपण	१६

परिच्छेद १ : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान २०७२ ले संघ र प्रदेशलाई जस्तै स्थानीय तहलाई पनि आफ्नो भुगोल, स्थानीय विशिष्ट आवश्यकता र परिवेश सुहाउँदो विकासको मार्गचित्र निर्धारण गरि आवश्यक नीति, योजना र रणनीति तर्जुमा गरेर कार्यान्वयन गर्ने अधिकार दिएको छ । अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ ले पनि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरी कार्यान्वयन गर्न अनिवार्य गरेको छ । त्यसैगरी, स्थानीय आवधिक योजना, क्षेत्रगत गुरुयोजना र परियोजना बैंक तयार गरि समष्टिगत आर्थिक परिसूचक तथा विषयगत लक्ष्यहरु निर्धारण गर्न विभिन्न मार्गदर्शनहरु प्रदान गरिएको छ । त्यस्ता उद्देश्य र लक्ष्यहरु हासिल गर्न आवश्यक लगानी तथा स्रोत व्यवस्थापनको जिम्मेवारी समेत स्थानीय तहलाई नै दिएको छ । विनियोजन कुशलता, कार्यान्वयन दक्षता र वित्तीय सुशासन जस्ता सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनका आधारभूत सिद्धान्तलाई आत्मसाथ गरेर स्थानीय तहले आफ्नो आवश्यकता अनुसार पहिचान भएका योजना तथा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयनका लागि स्रोत व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

स्थानीय आवधिक योजना र परियोजना बैंकमा सूचिकृत भएका आयोजना तथा कार्यक्रमहरु वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा समावेश भई स्रोत सुनिश्चित भएपछि मात्र कार्यान्वयनमा जान्छन् । मध्यमकालीन खर्च संरचना आवधिक योजना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमबीच अन्तरसम्बन्ध कायम गरी सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने औजार हो । मध्यमकालीन खर्च संरचनाको प्रमुख उद्देश्य खर्चको स्रोत र आयोजना कार्यक्रमका अपेक्षित नतिजाको खाका तयार गरि प्राथमिकताका आधारमा बजेटको बाँडफाँट गर्न सहजिकरण गर्नु हो । तसर्थ, यस संरचनाले योजना तथा कार्यक्रमका लक्षित नतिजा हासिल गर्नको निमित्त उपलब्ध स्रोत साधनको प्रभावकारी विनियोजन, पारदर्शी र मितव्यी खर्च प्रणाली अवलम्बन गरि वित्तीय सुशासनमा सुधार ल्याउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

यस सन्दर्भमा कुशमा नगरपालिकाको कार्यपालिका, विषयगत समिति, मध्यमकालिन खर्च संरचना तयारी कार्यदल, विषयगत शाखासँग राय परामर्श गरी प्रथम त्रिवर्षीय आवधिक योजना, नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण, राजस्व सुधार कार्ययोजना, नगरपालिकाको ५ वर्षे उपलब्धी समिक्षा पुस्तिकामा उपलब्ध अन्य सूचना र आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक कार्यक्रमलाई आधार मानिएको छ । यसै क्रममा सयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमको प्राविधिक सहयोगमा आगामी तीन वर्षको खर्चको प्रक्षेपणसहित पहिलो पटक कुशमा नगरपालिकाको लागि दीगो विकास लक्ष्यमैत्री मध्यमकालीन खर्च संरचना (२०७९/८०-२०८१/८२) तयार गरिएको छ ।

१.२ मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अवधारणा

मध्यमकालीन खर्च संरचनाले सरकारसँग उपलब्ध स्रोत-साधन र सम्भावित आयको वस्तुनिष्ठ आंकलन गर्ने र आवधिक योजनाले निर्धारण गरेका प्राथमिकताका क्षेत्रमा मध्यम अवधिको लागि कुशलतापूर्वक बाँडफाँट गर्ने गर्दछ । पछिल्लो समय नेपाल सरकारले विभिन्न अन्तरार्थीय मञ्चहरुमा व्यक्त गरेका प्रतिवद्धता अनुरूपमा लक्ष्यहरु (जस्तै: दिगो विकास लक्ष्य, लैंगिक समता तथा सामाजिक समावेशिकरण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन) हासिल गर्न आवश्यक योजना तथा कार्यक्रमका लागि समेत खर्च सुनिश्चित गर्ने औजारका रूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई उपयोग गर्न थालिएको छ । ती सबै प्रकारका प्रतिवद्धता पूरा गर्न सहयोग पुग्नुका साथै स्थानीय आवश्यकताका आयोजना तथा कार्यक्रमका लागि पहिलो आर्थिक वर्षको वास्तविक बजेट र खर्चको अनुमान हुन्छ, भने त्यसपछिका दुई आर्थिक वर्षका लागि सम्भाव्य स्रोत र खर्चको प्रक्षेपण गरिन्छ । पहिलो वर्षको बजेट कार्यान्वयन भएपछि उपलब्धिहरुको समीक्षा गरी बाँकी दुई वर्षको प्रक्षेपित अनुमान परिमार्जन एवम् थप एक वर्षको लागि नयाँ प्रक्षेपण गरिन्छ । यसरी मध्यमकालीन खर्च संरचनामा चक्रीय हिसाबले प्रत्येक आर्थिक वर्षको शुरुमा तीन आर्थिक वर्षको बजेटको आँकलन र प्राथमिकताका आधारमा विनियोजन गरिन्छ । यसर्थ,

मध्यमकालीन खर्च संरचनाले बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई बढी यथार्थपरक र वस्तुनिष्ठ बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

यस संरचनामा मुख्यतः समष्टिगत आर्थिक खाका, नतिजा खाका र बजेट खाका गरी तीन अवयवहरु हुन्छन् । चालु आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको उपलब्धि र अपेक्षित नतिजाको आधारमा स्थानीय तहसँग सम्बन्धित आर्थिक तथा सामाजिक परिसूचक समावेश गरी मध्यमकालीन आर्थिक खाका (Medium Term Fiscal Framework - MTFF) तयार गरिन्छ । स्थानीय तहलाई संघ तथा प्रदेशबाट प्राप्त हुने अनुदान, आन्तरिक आय र ऋण तथा अन्य स्रोत समेत आंकलन गरी क्षेत्रगत प्राथमिकता अनुरूप विषयगत शाखा र बडागत आयोजनामा लाग्ने खर्चको अनुमान सहितको मध्यमकालीन बजेट खाका (Medium Term Budgetary Framework - MTBF) तयार गरिन्छ । त्यसैगरी, वार्षिक रूपमा बजेटको कार्यान्वयनबाट तीन वर्षमा प्राप्त हुने प्रतिफलको पनि अनुमान गरी मध्यमकालीन नतिजा खाका (Medium Term Result Framework - MTRF) तयार गरिन्छ ।

१.३ मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीको उद्देश्य

यस मध्यमकालीन खर्च संरचना कुश्मा नगरपालिकाको पहिलो प्रयास हो । यसबाट नगरपालिकाको आवधिक योजना अनुरूपका समृद्धिको संवाहक र प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रमहरुमा लगानी सुनिश्चित हुने अपेक्षा गरिएको छ । बहुवर्षीय आयोजना र दिगो विकासमैत्री कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयनको माध्यमद्वारा दीगो विकासका लक्ष्यहरु हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने हेतुले यसको तर्जुमा गरिएको छ । यस खर्च संरचनाले नगरपालिकाले तय गरेको दीर्घकालीन सोच 'समृद्ध सुन्दर कुश्मा नगर', नेपाल सरकार र गण्डकी प्रदेशले निर्धारण गरेका समृद्धिका दीर्घकालिन लक्ष्यहरु प्राप्तिमा समेत योगदान पुऱ्याउने विश्वास लिइएको छ ।

यस खर्च संरचनालाई सरल र यथार्थपरक बनाउन विषय क्षेत्रगत आधारमा मध्यमकालीन लक्ष्य निर्धारण गरी सोही बमोजिम स्रोत तथा खर्चको अनुमान तथा प्रक्षेपण गरिएको छ । यसबाट नगरपालिकालाई आगामी आर्थिक वर्षहरुको बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई समेत बढी यथार्थपरक र वस्तुनिष्ठ बनाउन सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । यसका अतिरिक्त मध्यमकालीन खर्च संरचनाको तयारीबाट देहायअनुसारको उद्देश्य हासिल हुने अपेक्षा गरिएको छ :

- (क) मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई दिगो विकासमैत्री बनाई नेपालले निर्धारण गरेका लक्ष्य सन् २०३० सम्ममा प्राप्त गर्न सहयोग गर्ने ।
- (ख) नगरपालिकाको समुचित विकासका लागि उपलब्ध आन्तरिक स्रोत र नेपाल सरकार तथा गण्डकी प्रदेशबाट हस्तान्तरण भई आउने स्रोतको यर्थार्थपरक अनुमान गरी बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई सहज बनाउनु,
- (ग) स्थानीय नीति, आवधिक योजना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम बीच समन्वय कायम गरी स्रोत-साधनको विनियोजनलाई कुशल बनाउनु,
- (घ) आयोजना तथा कार्यक्रमको दीगो विकास लक्ष्य र अन्य परिसूचक अनुरूप वर्गीकरण गरी प्राथमिकता प्राप्त आयोजना तथा कार्यक्रमको लागि स्रोतको सुनिश्चितता गर्नु,
- (ङ) नगरपालिकाको सार्वजनिक खर्चलाई व्यवस्थापन प्रणालीलाई बढी प्रभावकारी र नतिजामुखी बनाई लक्षित प्रतिफल प्राप्त गर्न सहयोग गर्नु ।

१.४ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमाका आधारहरु

यस मध्यमकालिन खर्च संरचना तर्जुमा गर्दा संवैधानिक व्यवस्था अनुरूपका स्थानीय तहको अधिकार, सो सम्बन्धमा निर्माण भएका आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय तथा संस्थागत व्यवस्थासँग सम्बन्धित नीति, ऐन तथा नियमहरूलाई मूल्य आधार मानिएको छ। साथै कुश्मा नगरपालिकाको स्थानीय विशिष्टता, निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरुको विकासको अवधारणा तथा कुश्मालाई स्याटलाइट सिटीका रूपमा विकास गर्ने दीर्घकालीन योजना, प्रथम त्रिवर्षीय आवधिक योजना, विषय क्षेत्रगत योजना र दीगो विकास लक्ष्यहरु हासिलमा पुऱ्याउने योगदानलाई विशेष ध्यान दिइएको छ। यस मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्दा देहायका दस्तावेजहरूलाई मार्गदर्शनका रूपमा लिइएको छ :

- नेपालको संविधान, २०७२
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४
- स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७८ (परिमार्जित)
- कुश्मा नगरपालिकाको त्रिवर्षीय आवधिक योजना (२०७८/७९-२०८०/८१)
- दीगो विकासका लक्ष्यको अवस्था र मार्गाचित्र (२०९-२०३०)
- कुश्मा नगरपालिकाका अन्य विषय क्षेत्रगत नीति र योजनाहरु
- कुश्मा नगरपालिकाको स्थिति पत्र (प्रोफाईल)

१.५ दिगो विकास लक्ष्य र मध्यमकालीन खर्च संरचना

दिगो विकास लक्ष्य तीनै तहका सरकारका साभा विकास एजेण्डा हुन्। विश्वव्यापी रूपमा कुल १७ दिगो विकास लक्ष्य निर्धारण गरिएको भए पनि नेपालको हकमा भने १६ (लक्ष्य १४ बाहेक) वटा लक्ष्यहरु मात्र सान्दर्भिक रहेका छन्। तसर्थ, नेपाल सरकार तथा गण्डकी प्रदेशले निर्धारण गरेका आन्तरिक लक्ष्य र सूचकहरु पनि तिनै १६ लक्ष्यहरूसँग मात्रै सम्बन्धित छन्। आम नागरिकको जिवनमा दिगो रूपमा संरचनागत परिवर्तन ल्याएर गरिबी, भोकमरी, शिक्षा स्वास्थ्य र लैंगिक समता तथा सामाजिक समावेशीकरण जस्ता आधारभूत विकास एजेण्डाहरु ती लक्ष्यमा समावेश छन्। यी लक्ष्यहरुको स्थानीयकरण नगरी संघ तथा प्रदेश सरकारको प्रयासबाट मात्र अपेक्षित नतिजा हासिल गर्न सकिदैन। दिगो लक्ष्य प्राप्त गर्न स्थानीय तह र प्रदेश र संघीय सरकारहरूले आपसमा परिपुरकको रूपमा अर्थपूर्ण सहकार्यका जोड दिनुपर्ने देखिन्छ।

दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न नेपालको अन्तराष्ट्रिय पतिष्ठता तथा आफै राष्ट्रिय आश्यकता समेत हो। नेपाल संघीय शासन प्रणालीमा गएपछि यसको महत्व भन बढेर गएको छ। सङ्घीय शासन प्रणालीमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह सबै सरकारहरूलाई दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुग्ने खाले आयोजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरि सोही अनुरूप आवश्यकम बजेट विनियोजन गर्नु आवश्यक छ। यही उद्देश्य गरिपूर्ति गर्न र आगामी वर्षहरूमा दिगो विकासका लक्ष्यहरूलाई स्थानीय नीति निर्माण देखि योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन सम्ममा यसलाई स्थानीयकरण गर्न सहयोग होस भने कुश्मा नगरपालिकाले पनि यस वर्षदेखि दिगो विकास लक्ष्यमैत्री मध्यमकालिन खर्च संरचना तयार परेर कार्यान्वयनमा ल्याएको छ।

सार्वजनिक वित्तलाई दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तीतर्फ उन्मुख हुने गरी लगानी नगरेसम्म दिगो विकासको अपेक्षित उपलब्धी हासिल नहुने भएकाले दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तीमा सार्वजनिक वित्तको अहम् भूमिका रहेको छ। यसर्थ, स्थानीय तहहरूले दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तीमा योगदान गर्न सार्वजनिक वित्तलाई दिगो विकास लक्ष्यका प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्रमा लगानी गर्नु आवश्यक हुन गएको छ। लगानीबिना दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त हुन नसक्ने

र सामाजिक, आर्थिक, भौतिक विकास र वातावरण संरक्षणमा लगानीको मुख्य स्रोत सार्वजनिक वित्त भएकाले स्थानीय तह लगायत प्रदेश र सङ्घस्तरमा समेत दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तीमा सार्वजनिक वित्तको मुख्य भूमिका रहेको छ। दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनका लागि वार्षिक रूपमा नेपाललाई औसत रु. २०२४.८ अर्ब आवश्यक पर्ने र यसको ५४.८ प्रतिशत सार्वजनिक क्षेत्र, ३६.५ प्रतिशत निजी क्षेत्र, ४.४ प्रतिशत घरपरिवार र ४.३ प्रतिशत सहकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट योगदान हुने प्रक्षेपण गरिएको छ। यस आँकडाबाट पनि दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तीमा सार्वजनिक क्षेत्र तथा सार्वजनिक वित्तको भूमिका अहम् रहेको देखिन्छ।

दिगो विकासका लक्ष्य स्थानीयकरण गर्नेकर्तमा स्थानीय तहमा तर्जुमा गरिएका आवधिक योजनाले सन् २०३० सम्ममा दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न नेपाल सरकारले गरेको प्रतिवद्धता अनुरूप समष्टिगत तथा विषय क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्यहरू अबलम्बन गर्नु पर्दछ। त्यसरी निर्धारित लक्ष्य र उद्देश्यहरू हासिल गर्न सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको औजार मध्यमकालीन खर्च संरचना हो। तसर्थ, मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई पनि दिगो विकासका लक्ष्यमैत्री बनाएर दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सिलसिलामा आवधिक योजना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमबीच सारभूत अन्तरसम्बन्ध कायम गर्न सकिन्छ।

मध्यमकालीन खर्च संरचनाको प्रमुख उद्देश्य प्राथमिकताका आधारमा सार्वजनिक स्रोतको बाँडफाँट गरी अपेक्षित लक्ष्य हासिल गर्नका लागि खर्चको प्रभावकारिता बढाउनु हो। यस अर्थमा पनि कुश्मा नगरपालिकाको तत्कालिन विकासका आवश्यकताका साथै दीर्घकालमा दिगो विकास लक्ष्यमा आधारित नियमित नियमित वित्तीय सुशासन जस्ता पक्षमा सुधार ल्याउन दिगो विकास लक्ष्यमैत्री मध्यमकालीन खर्च संरचनाले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। यसै शब्दभाषा कुश्मा नगरपालिकाले पनि आफ्नो प्रथम मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई नै दिगो विकास लक्ष्यमैत्री बनाउने प्रयास गरेको छ। यस खर्च संरचना तर्जुमाको चरणमा राष्ट्रिय योजना आयोगले मार्गदर्शन गरे बमोजिमाको ढाँचा तथा प्रक्रियालाई दिगो विकास लक्ष्यको अवधारणासँग एकीकृत गरी प्रस्तुत गरिएको छ।

१.६ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा विधि तथा प्रक्रिया

राष्ट्रिय योजना आयोगबाट जारी स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७८ मा समाविष्ट मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारी सम्बन्धी अवधारणा, मार्गदर्शन तथा औजारहरू प्रयोग गरी यो मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरिएको छ। त्यस क्रममा देहाय बमोजिमको चरण तथा प्रक्रिया अबलम्बन गरिएको छ :

चरण - १: तयारी चरण

प्रक्रिया १: प्राविधिक सहयोगका लागि टोलि परिचालन परिचालन

यस नगरपालिकाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको लागि मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम (युएनडीपी) मार्फत परामर्शदाता नियुक्त गरी परिचालन गरियो। यसका लागि मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीको समय सीमा, सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्य, नगरपालिका र परामर्शदाताको जिम्मेवारी स्पष्ट गरियो।

प्रक्रिया २: नीतिगत, कानूनी दस्तावेज, दिग्दर्शन एवं अन्य उपयोगी सन्दर्भ सामग्री संकलन तथा समीक्षा

युएनडीपीको तर्फबाट आएका परामर्शदाताद्वारा नगरपालिकाको मार्गनिर्देशनमा स्थानीय आवधिक योजना, श्रोत प्रक्षेपण र सम्बन्धित नीति, कानून, दिग्दर्शन र कार्यविधि लगायतका सान्दर्भिक दस्तावेज संकलन एवं अध्ययन गरियो। त्यसैगरी, संघ सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, प्रदेश सरकारका सम्बन्धित दस्तावेजहरूको अध्ययनबाट मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीका सन्दर्भमा व्यवस्था गरिएका महत्वपूर्ण विषयहरू पहिचान गरियो। यस मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीका सन्दर्भमा अध्ययन एवं समीक्षा गरिएका प्रमुख सन्दर्भ सामग्री देहायबमोजिम रहेका छन्:

- आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायीत्व ऐन, २०७६ तथा नियमावली, २०७७
- अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण कार्यविधि
- नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको वित्तीय हस्तान्तरणको अभ्यास
- नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार एवं कुश्मा नगरपालिकाको वित्तीय ऐनहरु
- नेपाल सरकारको क्षेत्रगत नीति, कानून, मार्गदर्शन र मापदण्ड
- नेपालको राष्ट्रिय दीर्घकालिन सोच, २१०० तथा पन्थाँ राष्ट्रिय योजना (२०७६/७७-२०८१/८२)
- गण्डकी प्रदेशको पहिलो आवधिक योजना (२०७६/७७-२०८१/८२)
- नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको नीति तथा कार्यक्रम (आ.व. २०७७/७८)
- नेपाल सरकारद्वारा जारी कोभिड १९ प्रतिकार्य एवं पुनर्लाभ सम्बन्धी निर्देशिका
- संघ तथा प्रदेशको सान्दर्भिक नीति, कानून तथा प्रतिवेदन
- कुश्मा नगरपालिकाका सान्दर्भिक नीति, कानून तथा प्रतिवेदन आदि ।

प्रक्रिया ३: मध्यमकालीन खर्च संरचनाको ढाँचा, औजार र कार्ययोजना तर्जुमा

स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारी सम्बन्धी दिग्दर्शनमा उल्लेखित विधि, औजार एवं कार्ययोजना सम्बन्धमा नगरपालिकामा तयारी बैठकको आयोजना गरी निर्वाचित जनप्रतिनिधि, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत र विषय क्षेत्रगत शाखाका कर्मचारीहरुसँग छलफल गरियो । छलफलका आधारमा खर्च संरचना तयारी विधि तथा प्रक्रिया, औजार र दस्तावेजको प्रस्तावित ढाँचा तयार गरियो । छलफलका क्रममा कुश्मा नगरपालिकाको विशिष्ट पहिचान र विशेषताका आधारमा प्राप्त भएका सुभाब तथा पृष्ठपोषणलाई विशेष महत्वका साथ समावेश गरि मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारी कार्ययोजना तर्जुमा गरियो ।

चरण - २: लेखाजोखा चरण

प्रक्रिया ४: अभिमुखीकरण तथा प्रारम्भिक कार्यशालाको आयोजना

मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अवधारणा, ढाँचा, प्रक्रिया, औजार र संस्थागत व्यवस्थाको सम्बन्धमा नगरपालिकाका प्रमुख सरोकारवालासँग छलफल गरी साझा बुभाइ तयार गर्ने उद्देश्यले २०७९ जेठ २२ गते अभिमुखीकरण तथा प्रारम्भिक कार्यशालाको आयोजना गरियो । सो कार्यशालामा नगरपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधि, कर्मचारी एवं विषय विज्ञको सहभागिता रहेको थियो । कार्यशालामा मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अवधारणा, यसको तर्जुमा विधि तथा प्रक्रिया र औजार, संस्थागत व्यवस्था र कार्ययोजनाका विषयमा छलफल गरि बुभाईमा एकरूपता कायम गर्ने प्रयास गरियो । सोही कार्यशालावाट मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यदल गठन गरि यस सम्बन्धमा स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति, बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति, विषयगत समिति, कार्यदल र शाखाको जिम्मेवारी तथा भूमिका समेत स्पष्ट गरियो । साथै मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा सम्बन्धी कार्यदल गठन गरि आवश्यक कार्यादेश प्रदान गरियो । कार्यदलको विवरण अनुसूची १ मा प्रस्तुत छ ।

प्रक्रिया ५ : विषयगत समिति तथा शाखासँग परामर्श

कार्यदलबाट चालु आवधिक योजना, विषय क्षेत्रगत योजना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको उपलब्धि समीक्षाका लागि विषयगत समिति, शाखा र एकाइसँग परामर्श तथा छलफल गरि आवश्यक परिसूचकहरु परिभाषित गर्ने र सूचना एकितृत गर्ने काम भयो । उक्त परामर्शबाट नगरपालिकाले हालसम्म हासिल गरेका प्रमुख उपलब्धि, चालु आयोजनाहरु, सालबसाली कार्यक्रमहरु, विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार भएका, सम्भाव्यता अध्ययन र लागत अनुमान भएका आयोजनाहरुको विवरण तयार गरियो । साथै सम्बन्धित विषय क्षेत्रगत आयोजनाहरुको सूची तयार गरि हरेक आयोजना र उप-क्षेत्रगत रूपमा श्रोत आवश्यकता पहिचान गरियो ।

प्रक्रिया ६: श्रोत तथा खर्चको अनुमान र त्रिवर्षीय प्रक्षेपण

नगरपालिकाको आन्तरिक स्रोत, राजश्व बाँडफाँड, अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण लगायतका श्रोतबाट प्राप्त हुने रकमको विगत आर्थिक वर्षहरूको अनुमान र यथार्थ प्राप्तीका आधारमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को अनुमान तथा आगामी दुई आर्थिक वर्षको प्रक्षेपण गरियो । आन्तरिक श्रोतलाई राजश्व सुधार कार्ययोजनाका आधारमा अनुमान तथा प्रक्षेपण तयार गरियो । विगत आर्थिक वर्षहरूको विनियोजन तथा यथार्थ खर्चको अनुपात नगर गौरवका आयोजना, चालु तथा बहुवर्षीय आयोजना र आवधिक योजना अनुसारका प्राथमिकता प्राप्त आयोजना र कार्यक्रम कार्यान्वयनमा प्रतिकुल असर नपर्ने गरि खर्चको अनुमान तथा प्रक्षेपण गरियो । उक्त प्रक्षेपित श्रोत तथा खर्च रकमका आधारमा तीन आर्थिक वर्षका लागि निर्धारण गरिएको विषय क्षेत्रगत बजेटको सीमा सम्बन्धित शाखाहरूमा क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीका लागि मार्गदर्शन सहित उपलब्ध गराइयो ।

चरण - ३: तयारी चरण

प्रक्रिया ७: विषय क्षेत्रगत आयोजनाको पहिचान र सांकेतिकरण

विषयगत शाखाका कर्मचारी तथा विषयगत समितिका पदाधिकारीहरूको अग्रसरतामा आवश्यक छलफल गरि प्रत्येक उप-क्षेत्रका आगामी तीन आर्थिक वर्षमा सञ्चालन गरिने आयोजना तथा कार्यक्रमहरू पहिचान गर्ने काम सम्पन्न भयो । पहिचान भएका आयोजनाहरूको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने, लागत अनुमान यकिन गर्ने र हरेक आर्थिक वर्षको लागि स्रोत आवश्यकता निर्धारण गर्ने कार्य सम्बन्धित शाखाबाट सम्पन्न भयो । त्यसपछि, कुश्मा नगरपालिकाले स्थानीय संमूद्दीको संवाहकका रूपमा पहिचान गरेका क्षेत्र (रणनीतिक स्तम्भ), आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकताक्रम, दीगो विकास लक्ष्य, लैंगिक तथा जलवायु संकेतका आधारमा उप-क्षेत्रगत कार्यक्रम तथा आयोजनाको साँकेतीकरण गरियो ।

प्रक्रिया ८: विषय क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचनाको दस्तावेज तयारी

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शनका आधारमा उप-क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मस्यौदा तयारीका लागि विषयगत शाखा तथा समितिलाई युएनडीपीबाट परिचालित विषयविज्ञबाट सहयोग तथा सहजीकरण प्रदान गरियो । विषय क्षेत्रगत योजना तर्जुमाको मार्गदर्शनको आधारमा उप-क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मस्यौदा तयार गरियो । विषयगत शाखा/एकाइ वा उप-क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई एकीकृत गरी विषयगत क्षेत्र मध्यमकालीन संरचना तयार गरियो । हरेक विषयगत क्षेत्रका मध्यमकालीन खर्च संरचनाका लागि नतिजा खाका र सूचक तयार गर्दा नगरपालिकाको आवधिक योजना र हालसम्म प्राप्त गरेको उपलब्धिको समीक्षाबाट प्राप्त विवरण तथा परिमाणात्मक लक्ष्यलाई आधार मानेर विषयगत क्षेत्रको स्थिति, नतिजा खाका, वित्तीय खाका र कार्यक्रम/आयोजनाहरूको सारांश तयार गरियो ।

प्रक्रिया ९: मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मस्यौदा तयारी

निर्धारित ढाँचामा तयार भएका विषयगत क्षेत्रका मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई समाविष्ट गरी कुश्मा नगरपालिकाको मध्यमकालीन खर्च संरचनाको एकीकृत मस्यौदा तयार गरियो । यस प्रक्रियामा मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यदल र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिबाट अग्रणी भुमिका सहित मार्गदर्शन प्राप्त भयो । मध्यमकालीन खर्च संरचनाको दस्तावेजमा स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिर्दर्शन २०७८ (परिमार्जित) को व्यवस्था बमोजिम समष्टिगत मध्यमकालीन नतिजा खाका, आर्थिक खाका र मध्यमकालीन बजेट खाका तयार गरिएको छ ।

प्रक्रिया १०: मध्यमकालीन खर्च संरचनाको स्वीकृति

बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिबाट पेश भएको मध्यमकालीन खर्च संरचना उपर कार्यपालिकामा आवश्यक छलफल र स्वीकृति पश्चात नगर सभामा पेश गरी अनुमोदन गरियो ।

परिच्छेद २: मध्यमकालीन खर्च संरचना

२.१ पृष्ठभूमि

संघीय संरचना अनुरूप बनेको अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनले तिनै तहका सरकारले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा आ-आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रका विषयगत क्षेत्रहरुमा हुने लगानीको अनुमानित विवरण सहित आगामी तीन आर्थिक वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपण भल्किने मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। उक्त संरचनामा चालु खर्च, पूँजीगत खर्च र वित्तीय व्यवस्थाका लागि आवश्यक पर्ने रकम समेत खुलाउनुपर्ने व्यवस्था छ। उक्त संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था अनुसार कुश्मा नगरपालिकाले तय गरेको दीर्घकालिन सोच सहितको प्रथम आवधिक योजनाले पहिचान गरेका प्राथमिकताका क्षेत्रमा आवश्यक स्रोतको विनियोजन सहित वार्षिक बजेट तर्जुमा गर्न मध्यमकालीन खर्च संरचना आवश्यक रहेको छ।

संविधानले आत्मसात गरेको समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रको अवधारणा, समृद्ध नेपाल: सुखी नेपालीको दीर्घकालीन सोच, नेपाल सरकारको चालु पन्थां आवधिक योजना र गण्डकी प्रदेश सरकारको प्रथम आवधिक योजनाका साथै यस नगरको प्रथम आवधिक योजनाका रणनीति तथा कार्यक्रमलाई खर्च संरचनामा आत्मसात गर्ने प्रयास गरिएको छ। संघियताको सफलता वित्तीय स्रोतको कुशल व्यवस्थापन, तीव्र आर्थिक वृद्धि एवम् विकास कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा निर्भर रहन्छ। यसर्थ, यस मध्यमकालीन खर्च संरचना (२०७९/८०-२०८१/८२)ले कुश्मा नगरपालिकालाई त्यसतर्फ मार्गदर्शन गर्नेछ।

कुश्मा नगरपालिकाको संमुद्धीका संवाहक क्षेत्रहरु, स्थानीय प्राथमिकता, दिगो विकास लक्ष्य हासिलमा योगदान पुऱ्याउने कार्यक्रम र स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्रका अनिवार्य कार्यक्रम तथा आयोजनालाई यस खर्च संरचनामा समेट्ने प्रयास गरिएको छ।

२.२ चूनौति तथा अवसर

संविधान प्रदत्त अधिकारको कार्यान्वयन, दीगो विकास लक्ष्य, पन्थां योजना, गण्डकी प्रदेशको प्रथम योजना र कुश्माको पहिलो त्रीवर्षीय योजनाको उद्देश्य हासिल गर्न, पर्यटन प्रवर्द्धन, उत्पादन, रोजगारी र आयमा दिगो वृद्धि हासिल गर्नु कुश्मा जस्ता नवगठित नगरपालिकाको प्रमुख चुनौती हो। राजनीतिक परिवर्तनपछिको जनआकांक्षा अनुरूप आम नागरिकको जीवनस्तरमा गुणात्मक सुधार, आर्थिक सामाजिक रूपान्तरण र सामाजिक न्याय सहितको मर्यादित जीवनयापनको वातावरण सिर्जना गर्दै समुन्नत समाजको निर्माणको बाटोमा अगाडी लम्कने कार्य आफैमा चूनौतिपूर्ण छ। यसका साथै विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड १९ महाव्याधी लगायतका महामारीले अर्थतन्त्र र समाजमा छाडेको गहिरो डोब, बढ्दो वातावरणीय असन्तुलन र जलवायु परिवर्तनको कारण सिर्जित विपद्धरुको जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी समृद्ध, सुरक्षित र परिष्कृत समाज निर्माणका लागि उपलब्ध स्रोत साधनको समुचित परिचालन अर्को चूनौतिको रूपमा रहेको छ।

यसका साथै व्यापक भौगोलिक विविधता सहित दशकौदेखिको स्थापित बजार केन्द्र र विकट ग्रामिण वस्तीविच सन्तुलन कायम गर्ने विकासको मार्ग तय गर्नु कुश्मा नगरपालिकाका लागि सहज पक्कै छैन। त्यस बाहेक दिगो विकास लक्ष्यहरुले परिलक्ष्यत गरे अनुरूप व्यवस्थित शहरीकरण, सुविधायुक्त र सुरक्षित बसोबास, स्वच्छ खानेपानी तथा स्वच्छ उर्जाको उपलब्धता र सूचना प्रविधि, कृषि तथा वनजन्य उद्यमको विविधिकरण गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिमा अहिले व्याप्त जनसाडिख्यक लाभको समुचित उपयोग गर्ने कार्य पनि नवगठित स्थानीय सरकारहरुका लागि आम चूनौतिको रूपमा रहेका छन्। वित्तीय संघीयतको मर्म अनुरूप स्थानीय तहको मानव संशाधन र संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु र उपलब्ध सार्वजनिक स्रोतको कुशल, समन्वयिक र नतिजामूलक व्यवस्थापन गरी विनियोजन दक्षता, कार्यान्वयन कुशलता र वित्तीय अनुशासन कायम गर्नु समेत चूनौतिपूर्ण छ।

स्थानीय तह निर्वाचन २०७९ बाट नवयुवा र ऊर्जावान जनप्रतिनिधिहरु निर्वाचित भई आउनु र स्थानीय परिवेश सुहाउने विकासका अवधारणाहरूमा व्यापक बहस प्रारम्भ हुनु यस नगरपालिकाको लागि अवसर हो । पहिलो कार्यकाल सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्नुभएका अनुभवी व्यक्ती पुनः नगर प्रमुखमा निर्वाचित भई आउनु र बिगतमा आधारभूत नीति, कानून, योजना र कार्यान्वयनमा गझसकेको अवस्थामा आवश्यकता अनुसार रणनीति तथा योजना तर्जुमा गर्ने वातावरण नवनिर्वाचित जनप्रतिनिधिहरुका लागि सुनौलो अवसर हो । पछिल्लो समय संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको तर्फबाट दीगो विकास लक्ष्य, विपद् उत्थानशीलता, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र वित्तीय सुशासनका क्षेत्रमा स्थानीय तहहरूलाई सहयोग र सहजिकरण गर्ने हेतुले विभिन्न दिग्दर्शन र मार्गदर्शनहरु जारी भई आवश्यकता अनुसार क्षमता विकासका कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुनु पनि यस नगरपालिकाका लागि अवसरहरु हुन् ।

नगरपालिकाले स्थानीय विशेषतामा आधारित तुलनात्मक लाभ र आर्थिक संमृद्धीका संवाहक क्षेत्रको पहिचान तथा समुचित उपयोगको माध्यमद्वारा हरित उत्थानशील र समावेशी स्थानीय अर्थतन्त्र विकास गर्ने हेतुले पहिलो आवधिक योजना तर्जुमा गरेर कार्यान्वयन शुरु गरिसकेको छ । उक्त योजनाको उपलब्धीहरुको तथ्यपरक समिक्षा गरेर आवश्यक सुधार गर्दै अगाडी बढ्न र सिकाईका आधारमा नयाँ पञ्चवर्षीय आवधिक योजना तर्जुमा गरि कार्यान्वयन गर्ने अवसर पनि यस नगर कार्यपालिकालाई प्राप्त भएको छ ।

नगरपालिकाको आफ्नो आन्तरिक स्रोत बाहेक संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र विभिन्न विकास साभोदार संघसंस्थाहरूबाट समेत संघियताको कार्यान्वयन, स्थानीय सरकारको क्षमता अभिवृद्धि र लैंगिक समता तथा सामाजिक समावेशीकरणका क्षेत्रमा व्यापक सहयोग जुटीरहेको छ । त्यस्ता स्रोतहरुको समुचित परिचालन गरेर सूचना प्रविधिमैत्री युवा जनशक्तीलाई थप सिर्जनशील र उच्चमशील बनाउदै स्वरोजगारी, उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्दै आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणको दिशामा अगाडी बढ्ने समेत अवसर अहिले सिर्जना भएको छ ।

यावत चुनौतीहरको सामना गर्दै उपलब्ध अवसरहरुको भरपुर उपयोग गरेर कोभिड १९ लगायतका महामारी र अन्य विपद्दले गर्दा सिथिल बनेको अर्थतन्त्रको दीगो पुनरुत्थानमा केन्द्रीत गर्ने दिशामा साधन स्रोत परिचालन गर्ने यो खर्च संरचना केन्द्रित छ ।

२.३ सोच, उद्देश्य तथा रणनीति

प्रस्तुत मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्दा त्रिवर्षीय आवधिक योजनामा प्रस्तुत नगरपालिकाको दीर्घकालीन सोचलाई प्रमुख आधारको रूपमा लिइएको छ । आवधिक योजनामा उल्लेख नभएका विवरण यस नगरका अन्य योजनाका दस्तावेजका साथै चालु आर्थिक वर्षको नीति तथा कार्यक्रम, नेपाल सरकारको पन्थै योजना, गण्डकी प्रदेश सरकारको प्रथम आवधिक योजना एवम् संघ, प्रदेश र यस नगरपालिकाका विषयगत नीतिको समेत उपयोग गरिएको छ । यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाको समष्टिगत सोच, लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीतिहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

२.३.१ दीर्घकालीन सोच

यस नगरको दीर्घकालीन सोच ‘समृद्ध सुन्दर कुश्मा नगर’ रहेको छ । यसलाई देहाय अनुसार परिभाषित गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

‘समृद्ध नगर’ को वाक्यांशले स्थानीय स्रोत साधनको समुचित उपयोग र दीगो व्यवस्थापनको माध्यमबाट हासिल समावेशी आर्थिक विकासका साथै सामाजिक, सांस्कृतिक र सम्पदाका दृष्टिमा समेत सम्पन्नताको संकेत गर्दछ । यसभित्र स्थानीय स्रोत साधनको अधिकतम संरक्षण र प्रवर्द्धन, सुदृढ पूर्वाधार सञ्जाल तथा सक्षम बजार प्रणाली जस्ता अवधारणा समाविष्ट छन् ।

‘सुन्दर नगर’ को लक्ष्यमार्फत कुश्मालाई भौगोलिक, सास्कृतिक एवम् वातावरणीय रूपमा अनुपम प्राकृतिक सुन्दरता र सांस्कृतिक विविधताले भरिपूर्ण पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा परिचित बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

२.३.२ कुश्माको विकास लक्ष्य

पर्यटन क्षेत्रको दीगो विकास मार्फत उत्पादन तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्दै गुणस्तरीय शिक्षा, स्वास्थ्य तथा रोजगारी प्रवर्द्धन एवम् प्रभावकारी विपद् जोखिम न्यूनिकरण गरि समृद्ध र सुन्दर कुश्मा नगर निर्माण गर्ने यस नगरपालिकाको लक्ष्य रहेको छ ।

२.३.३ कुश्माको विकास उद्देश्य

यस नगरपालिकाको आवधिक योजनाले निर्धारित गरेका विकासका उद्देश्यहरु देहायका रहेका छन् :

१. पर्यटन क्षेत्रको विकास मार्फत रोजगारी सिर्जना गरि नगरको समृद्धि हासिल गर्नु,
२. कृषी, पशु, वन वातावरण र पूर्वाधारको दीगो विकास मार्फत उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्नु,
३. जलवायु परिवर्तनसँग अनुकूलित हुँदै विपद् उत्थानशील भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्नु,
४. दीगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गरि राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक लक्ष्यलाई सहयोग पुऱ्याउनु,
५. शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक न्याय, सामाजिक समावेशिकरण (महिला, बालबालिका, अपांगता भएका व्यक्ति, दलित, जेष्ठ नागरिक, युवा लगायत समाजका विपन्न समुदायहरु)को संस्थागत विकास मार्फत सुशासन सहितको समतामुलक समाज निर्माण गर्नु ।

२.३.४ कुश्माको विकास रणनीति

यस नगरपालिकाको प्रथम आवधिक योजनाले निर्धारण गरेका विकासको सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न देहायअनुसारका प्रमुख रणनीतिहरू अबलम्बन गरिएका छन् :

१. पर्यटनलाई आर्थिक समृद्धीको पहिलो सम्भाव्य क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न पर्यटनलाई उद्योगको रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने र लगानी अभिवृद्धि गर्न निजी क्षेत्रलाई आकर्षित गर्ने,
२. आवधिक विकास योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक श्रोतको सुनिश्चित गर्न निजी, गैरसरकारी र सहकारी क्षेत्रसँगको साझेदारीलाई विस्तार गर्ने,
३. नगरपालिकाको आन्तरिक राजस्व वृद्धिका लागि करका दायराहरु विस्तारमा जोड दिने,
४. नगरपालिका, वडा र समुदाय तहमा विपद् जोखिम सम्बन्धी क्षमता विकास र संस्थागत संरचना निर्माणलाई जोड दिने,
५. सबै क्षेत्रमा लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशितालाई मुलप्रवाहिकरण गर्ने,
६. जोखिमबाट पिडित वा जोखिममा रहेका समुदायहरूलाई भविष्यमा हुन सक्ने विपद्बाट बचाउन उनीहरूको क्षमता विकासमा जोड दिने,
७. विकास प्रकृयामा समाजमा रहेका कमजोर वर्ग लगायत सबै समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,
८. “अझै राम्रो र अझ बलियो” पुनर्लाभ, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र विपद् जोखिम न्यूनिकरणका लागि नगरपालिका, समुदाय, विकास साझेदारहरु, निजी क्षेत्रलगायत सबै सरोकारवालाहरुको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

तालिका २.१ : कुश्मा नगरपालिकाको समृद्धिका संवाहक र सहायक क्षेत्र

क्र.सं. (संकेत)	समृद्धिका प्रमुख संवाहकहरु	समृद्धिका मुख्य सहायक क्षेत्रहरु
१.	पर्यटन	<ul style="list-style-type: none"> ● प्राकृतिक सौन्दर्य
२.	कृषी तथा पशुपालन	<ul style="list-style-type: none"> ● जैविक विविधता
३.	घरेलु तथा साना उद्योग	

४.	पूर्वाधार विकास				● सामाजिक विविधता विच एकता
५.	ऊर्जा				● सांस्कृतिक सम्पन्नता
६.	मानव संशाधन विकास (शिक्षा र स्वास्थ्य)				● जनसांख्यिक लाभ
७.	सुशासन				

२.४ मध्यमकालीन आर्थिक खाका

“समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली” को राष्ट्रिय सोच तथा संकल्प, गण्डकी प्रदेशको “समृद्ध प्रदेश र सुखी नागरिक” को सोच र कुश्मा नगरपालिकाको विकासको सोच तथा लक्ष्य अनुरूप आर्थिक वर्ष २०७९/८०—२०८१/८२ को मध्यमकालीन खर्च संरचनाको प्रमुख लक्ष्य तथा नतिजा सूचक निर्धारण गरिएको छ। सो अनुसार आगामी ३ वर्षको समष्टिगत आर्थिक लक्ष्य तालिका नं. २.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २.२ : समष्टिगत मध्यमकालीन आर्थिक खाका

क्र.सं.	सूचक/लक्ष्य	एकाई	२०७७/७८	२०७८/७९	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			सम्मको उपलब्धि	सम्मको अनुमानित उपलब्धि	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
१	वार्षिक उत्पादन	रु.लाखमा	२३०४८.४	२३६२४.६७	२४३७९.०२	२५७७७.७७	२७२२८.३
	कृषी क्षेत्र	रु.लाखमा	१४५३८.४०	१४९०९.८६	१५२६५.३२	१६०२८.६	१६८०३.९
	गैर कृषी क्षेत्र	रु.लाखमा	८५१०.००	८९३५.५०	९०५.७०	९७४३.९९	१०४२५.२
२	औसत पारिवारिक आय (वार्षिक)	रु.हजारमा	३३५.३०	३५२.०६	३६८.८३	४०५.७१	४४६.२१
३	नगरपालिकामा दर्ता भएका उद्यम व्यवसाय	संख्या	२१००	२१२०	२१५०	२१९०	२२२५
४	व्यवसायिक क्षेत्रको रोजगारी	संख्या	४८००	५०००	५१००	५३००	५५००
५	आफ्नो उत्पादनले वर्षभरी खानपुग्ने परिवार	प्रतिशत	२६	२६	२७	२८	२९

स्रोत: आवधिक योजना, वस्तुस्थिति विवरण र लिजा पोर्टल

२.५ मध्यमकालीन नतिजा खाका

नेपाल सरकारको १५ औं योजना तथा यस नगरपालिकाको प्रथम आवधिक विकास योजनाले लिएको समष्टिगत तथा विषयगत लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी आगामी तीन आर्थिक वर्षको समष्टिगत नतिजा खाका तर्जुमा गरिएको छ। सो खाकामा विगत आर्थिक वर्षहरुको उपलब्धि र चालु आर्थिक वर्ष २०७९/८० को अनुमानित उपलब्धिको आधारमा आगामी आ.व. २०७९/८० को लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ। खर्च संरचनामा समावेस दोश्रो र तेश्रो वर्षको लक्ष्य वर्तमान आवधिक योजना र विगत वर्षहरुको उपलब्धिका साथै प्रस्तावित आयोजना तथा कार्यक्रमहरुको अपेक्षित नतिजाको आधारमा निर्धारण गरिएको छ। कुश्मा नगरपालिकाको मध्यमकालीन समष्टिगत नतिजा खाका तालिका २.३ मा प्रस्तुत छ।

तालिका २.३: समष्टिगत मध्यमकालीन नतिजा खाका

क्र.सं.	सूचक/लक्ष्य	एकाई	२०७७/७८	२०७८/७९	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			सम्मको उपलब्धि	सम्मको अनुमानित उपलब्धि	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
१	प्रतिव्यक्ति खाद्यान्त उत्पदन (केजी)	के.जी.	१५४	१५६	१६२	१७०	१७८
२	कृषी पकेट क्षेत्र	संख्या	६	६	७	८	१०
३	कुल खेतीयोग्य भूमिमध्ये वर्षेभरी सिचाइ सुविधा उपलब्ध जमीन	प्रतिशत	२३	२३	२४	२६	३०
	निरपेक्ष गरिबीको दर	प्रतिशत	९.८	९.८	९.५	९.२५	९.००
४	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथिको)	प्रतिशत	९८	९८.०५	९८.२५	९८.५	९९

क्र.सं.	सूचक/लक्ष्य	एकाई	२०७७/७८ सम्मको उपलब्धि	२०७८/७९ सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
					२०७९/८० २०८०/८१	२०८०/८१ २०८१/८२	
५	आधारभूत तह (१-८) खुद भर्ना दर	प्रतिशत	९३	९३	९४	९५	९९
६	माध्यमिक तह (९-१२) खुद भर्ना दर	प्रतिशत	६०	६०	६१	६३	६५
७	संस्थागत सुत्केरी गराउने गर्भवती महिला	प्रतिशत	६०.०	६१.०	६३.२५	६४.०	६५.०
८	४ पटकसम्म नियमित गर्भजाँच गराउने महिला	प्रतिशत	६०.२५	६१.३०	६२.५७	६५.५०	६७.७५
९	५ वर्षमुनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्म)	जना	२७	२६	२५	२२	२०
१०	कृपेषणको अवस्था (५ वर्ष मुनीका औसतभन्दा कम तौल हुने बालबालिका)	प्रतिशत	३.००	२.७५	२.५०	२.००	१.५०
११	आधारभूत खानेपानी (पाइप धारा)को पहुँच पुरेको घरपरिवार	प्रतिशत	९०	९१	९५	९६	९७
१२	सेफ्टी ट्यांकी सहितको सौचालय भएको घरपरिवार	प्रतिशत	७५	७७	८०	८२	८५
१३	सुरक्षित आवासमा बसोबास गर्ने जनसंख्या	प्रतिशत	७७.८	७९	८०	८२.५	८५.०
१४	स्वच्छ उर्जा (विद्युत)मा पहुँच प्राप्त घरपरिवार	प्रतिशत	९०.७	९१.२	९२.५	९५	९७
१५	इन्टरनेट र इमेल लगायत सूचना प्रविधिमा पहुँच भएका जनसंख्या	प्रतिशत	७५.४	७६	८०	८५	९०
१६	हरियाली (बन) क्षेत्र	प्रतिशत	२९.८	२९.९	३०	३०.५	३२
१७	सामाजिक समावेशीकरणमा स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्यांकन (प्राप्तांक)	प्रतिशत	६५	६६	६८	७०	७५
१८	महिला हिंशाका उजुरी (वार्षिक)	संख्या	१५०	१४०	१३५	१२५	१२०
१९	कुल बजेटमा आन्तरिक स्रोतको हिस्सा	प्रतिशत	३	४	५	७.५	१०
२०	स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्यांकन (कुल औसत प्राप्तांक)	प्रतिशत	६६.२५	६८.००	७२.००	७६.००	८०.००

स्रोत: पहिलो आवधिक योजना, वस्तुस्थिति विवरण र लिजा पोर्टल

२.६ मध्यमकालीन बजेट खाका

नगरपालिकाको त्रिवर्षीय बजेट खाका तर्जुमा गर्दा प्रथम आवधिक योजनाको उद्देश्य र प्राथमिकता सहित वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, दीगो विकास लक्ष्यको मार्गाचित्र, क्रमागत तथा विस्तृत अध्ययन भएका आयोजना, स्थानीय गौरवका आयोजनाहरूलाई मध्यनजर गर्दै विनियोजन कुशलता, कार्यान्वयन दक्षता र वित्तीय सुशासनलाई आधार मानिएको छ। कुश्मा नगरपालिकाले प्रथम पटक तयार पारेको यस मध्यमकालीन खर्च संरचनामा वित्तीय संघीयताको मर्म अनुरूप विविधिकृत र समावेशी स्थानीय आर्थिक वृद्धि मार्फत उत्थानशील र सन्तुलित विकासका लागि स्थानीइ समृद्धीका संवाहक सँग जोडिएका आयोजना तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिइएको छ।

माथि उल्लिखित समष्टिगत नतिजा तथा विषय क्षेत्रगत नतिजा प्राप्त गर्न सहयोग पुग्नेगरि खर्च तथा स्रोतको अनुमान गरिएको छ। यसका साथै कोभिड १९ लगायतका महामारी र जलवायु परिवर्तनजन्य विपद् पश्चातको सामाजिक आर्थिक पुनर्लाभलाई प्राथमिकता दिनका लागि नगरपालिकाले यसअघि निर्दिष्ट रूपमा कार्यान्वयन नगरेका उपक्षेत्र अन्तर्गत पनि कार्यक्रम तर्जुमा गरि बजेट प्रस्ताव गरिएको छ।

स्थानीय गौरवका आयोजना, कार्यान्वयन भइरहेका बहुर्षीय आयोजना/कार्यक्रम तथा विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार भएका र नगरको समृद्धिका संवाहक क्षेत्रका आयोजना तथा कार्यक्रमका लागि आवश्यक रकम सुनिश्चित (Earmark) हुने गरी बजेट सीमा निर्धारण गरि सोको आधारमा विषयगत बजेट खाका तर्जुमा

गरिएको छ । सञ्चालनरत कार्यक्रम/आयोजनाहरूको प्रगतीको अवस्था र आगामी वर्षहरूको कार्यान्वयन योजनाको आधारमा खर्च गर्न सक्ने क्षमता र स्रोतको उपलब्धतालाई समेत मध्यनजर गरिएको छ । कुश्मा नगरको मध्यमकालीन स्रोत अनुमान गर्दा आन्तरिक आय तथा राजस्व परिचालनको विगतको प्रवृत्ति, कोभिड १९ महामारी र अन्य विपदबाट स्रोत परिचालनमा परेको चाप र आगामी वर्षहरूका लागि पहिचान तथा अनुमान गरिएका अवसर र चुनौती लगायतका पक्षहरूलाई ध्यान दिइएको छ । त्रिवर्षीय खर्चको अनुमान र स्रोतको बाँडफाँट सहितको विषयक थेव्र, उपक्षेत्रलाई प्रस्ताव गरिएको बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन अनुसूची २ मा प्रस्तुत छ ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को जेठ मसान्तसम्मको वास्तविक आय तथा बजेट खर्चका आधारमा यस खर्च संरचनाको पहिलो वर्ष (२०७९/८०)को आय तथा खर्च आँकलन गरिएको छ । त्यसपछिका दोसो र तेस्रो वर्षको प्रक्षेपण गर्दा नगरपालिकाको आवधिक योजनामा उल्लेख गरेको वार्षिक लक्ष्य, घोषित रणनीति र सोअनुसार संचालन हुने आयोजना तथा कार्यक्रमलाई प्रमुख आधार मानिएको छ । प्रक्षेपणका क्रममा नगरपालिकाको संमृद्धिका संवाहक क्षेत्र तथा स्थानीय तुलनात्मक लाभका आधारमा पहिचान भएका आयोजना तथा कार्यक्रमलाई प्र्याप्त स्रोत व्यवस्था गरिएको छ । आन्तरिक श्रोत, राजस्व बाँडफाँट र नेपाल सरकार तथा गण्डकी प्रदेशबाट उपलब्ध हुने वित्तीय हस्तान्तरणका आधारमा अन्य कार्यक्रम तथा साधारण प्रशासनिक खर्च अनुमान गरिएको छ । यसरी अन्य कार्यक्रम र साधारण प्रशासनिक खर्चको अनुमान गर्दा दिगो विकासका लक्ष्यहरूमा नेपाल तथा प्रदेशको अवस्था विश्लेषण गरि त्यसलाई सहयोग पुग्ने खालका उपक्षेत्रगत कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता साथ समावेश गरिएको छ ।

उल्लिखित आधारलाई विश्लेषण गरि तयार गरिएको मध्यमकालिन बजेट खाका अनुसार आगामी तीन आर्थिक वर्षको कुश्मा नगरपालिकाको कुल बजेट रु. २ अर्ब ८३ करोड ४० लाख ९७ हजार हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । यसमध्ये चालु खर्च रु १ अर्ब ७० करोड १८ लाख ४७ हजार (६० प्रतिशत) र पुँजीगत खर्च रु. १ अर्ब १३ करोड २२ लाख ५० हजार (४० प्रतिशत) रहने प्रक्षेपण गरिएको छ । त्यसैगरी स्रोत परिचालनतर्फ आन्तरिक आय, राजस्व तथा रोयल्टी बाँडफाँट बाट रु. ६० करोड ५९ लाख ४३ हजार (२१.३८ प्रतिशत), नेपाल सरकारको वित्तीय हस्तान्तरणबाट रु. २ अर्ब ८ करोड ५० लाख ६४ हजार (७३.५७ प्रतिशत), प्रदेश सरकार वित्तीय हस्तान्तरणबाट रु. ८ करोड ६५ लाख ३६ हजार (३.०५ प्रतिशत) र ऋण तथा अन्य स्रोत (सङ्क बोर्ड तथा लागत साभेदारी) बाट रु. ५ करोड ६५ लाख ५६ हजार (२.०० प्रतिशत) व्यहोरिने प्रक्षेपण गरिएको छ (तालिका २.४) ।

तालिका २.४ : समष्टिगत मध्यमकालीन बजेट खाका (रकम रु. हजारमा)

विवरण	२०७७/७८ को यथार्थ	२०७८/७९ को संशोधित अनुमान	आय अनुमान र प्रक्षेपण			३ वर्षको जम्मा
			२०७९/८० अनुमान	२०८०/८१ प्रक्षेपण	२०८१/८२ प्रक्षेपण	
१. आय अनुमान	७६५२९४	८१३८७९	८९९०००	९४३९५०	९९९९४९	२८३४०९९
आन्तरिक आय	२२२३३	१६०००	५०२४५	५२७५७	५५३९५	१५८३९७
राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त आय	१२०१९२	१२७३६७	१३८१८५	१४५०९४	१५२३४९	४३५६२८
नेपाल सरकार	९७०५१	८८३२०	९०६९८९	९९२३३८	९९७९५५	३३७२८३
प्रदेश सरकार	२३१४१	३९०४७	३९९९६	३२७५६	३४३९४	९८३४५
रोयल्टी बाँडफाँटबाट प्राप्त राजस्व	१४१०	१२०४	३७८०	३९६९	४१६८	९९९९८
वन रोयल्टी	९०	४	४	५	५	९४
विद्युत रोयल्टी	१४००	१२००	३७७६	३९६५	४१६३	९९९०४
नेपाल सरकार वित्तीय हस्तान्तरण	५७५१९२	५९९८४३	६६१४००	६९४४७०	७२९९९४	२०८५०६४
वित्तीय समानीकरण अनुदान	१३२६५५	१४९५००	१५००००	१५७५००	१६५३७५	४७२८७५

सशर्त अनुदान	४४०६७०	४२७८४३	४६३४००	४८६५७०	५९०८९९	९४६०८६९
सम्पुरक अनुदान	१८६७	१३९००	२००००	२९०००	२२०५०	६३०५०
विशेष अनुदान		१६६००	२८०००	२९४००	३०८७०	८८२७०
प्रदेश सरकार वित्तीय हस्तान्तरण	२३५८३	२६७६५	२७४५०	२८८२३	३०२६४	८६५३६
वित्तीय समानीकरण अनुदान	१२३३७	१६७६५	१७७७५	१८६६४	१९५९७	५६०३६
सशर्त अनुदान	५९८९	५०००	३०००	३९५०	३३०८	९४५८
सम्पुरक अनुदान	२५००	५०००	५०००	५२५०	५५९३	१५७६३
विशेष अनुदान	२७६३		१६७५	१७५९	१८४७	५२८०
अन्य अनुदान	०	७०००	१७९४०	१८८३७	१९७७९	५६५५६
मौज्दात रकम	२२६८४	३५७००	०	०	०	०
२. खर्च अनुमान	६८७४१२.२	८१३८७८.७२	८९९०००	९४३९५०	९९९९४९	२८३४०९९
चालु खर्च	४६७४४०.२	५५३४३७.७२	५३९८०	५६६८३२	५९५१७५	१७०१८४७
पुँजीगत खर्च	२१९९७२	२६०४४१	३५९९६०	३७७१८	३९५९७४	११३२२५२
वित्तीय व्यवस्था	०	०	०	०	०	०
बचत वा न्यून (+ वा -)	७७८८१.८	०	०	०	०	०

२.७ बजेट विनियोजन र प्रक्षेपणको बाँडफाँट

आगामी तीन वर्षको बजेट अनुमान र प्रक्षेपणको विभिन्न आधारमा गरिएको तुलनात्मक विवरण देहायबमोजिम रहेको छ ।

क. रणनीतिक स्तम्भको आधारमा बाँडफाँट

रणनीतिक स्तम्भको आधारमा आगामी तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.५ : रणनीतिक स्तम्भको आधारमा आगामी तीन वर्षको अनुमान र प्रक्षेपण (रु. हजारमा)

क्र.सं.	रणनीतिक स्तम्भ (समृद्धिका संवाहक)	संख्या	२०७९/८० को अनुमान		२०८०/८१ को प्रस्तावित		२०८१/८२ को प्रस्तावित	
			रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
१	पर्यटन	१०	३८२०७	४.२५	४०१९८	४.२५	४२१२४	४.२५
२	कृषि तथा पशुपालन	८	३३६१६	३.७४	३५२९७	३.७४	३७०६२	३.७४
३	घरेलु तथा साना उद्योग	४	१२११४	१.३५	१२५५३	१.३३	१३५२२	१.३६
४	पूर्वाधार विकास	११	१४५८५८	१६.२२	१५३०९३	१६.२२	१६०८६६	१६.२३
५	ऊर्जा	२	३७७६	०.४२	३९६५	०.४२	४१६३	०.४२
६	मानव संशाधन (शिक्षा र स्वास्थ्य)	१७	४८४३०१	५३.८७	५०८५१६	५३.८८	५३३९४२	५३.८६
७	सुशासन	१४	१८११२७	२०.१५	१९०९८४	२०.१५	१९९६९३	२०.१४
	जम्मा	६६	८९९०००	१००	९४३९५०	१००	९९९९४८	१००

ख. प्राथमिकताक्रमको आधारमा बाँडफाँट

कार्यक्रम तथा आयोजनाको प्राथमिकताक्रम बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.६ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.६ : प्राथमिकताक्रमको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण (रु. हजारमा)

प्राथमिकताक्रम	आयोजना/ कार्यक्रम संख्या	२०७९/८० को व्यय अनुमान		२०८०/८१ को खर्च प्रक्षेपण		२०८१/८२को खर्च प्रक्षेपण	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
प्राथमिकता पहिलो (P1)	५०	७९८९३६	८९	८३८७६९	८९	८८०९४२	८९
प्राथमिकता दोश्रो (P2)	१६	१०००६३	११	१०४९५६	११	११०४३०	११
जम्मा	६६	८९९०००	१००	९४३९५०	१००	९९९९४८	१००

ग. दीगो विकास लक्ष्यको आधारमा बाँडफाँट

दीगो विकास लक्ष्य बमोजिम आगामी तीन आर्थिक वर्षको व्यय अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.७ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २.७ : दीगो विकास लक्ष्यको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण (रु. हजारमा)

संकेत नम्बर	दीगो विकासका लक्ष्यहरु	आयोजना/ कार्यक्रम संख्या	२०७९/८० को व्यय अनुमान		२०८०/८१ को खर्च प्रक्षेपण		२०८१/८२ को खर्च प्रक्षेपण	
			रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
१	गरिवीको अन्त्य	४	२३१८२	२.५८	२४३४१	२.५८	२५५५८	२.५८
२	शुन्य भोकमरी	२	७९१४	०.८०	७५५३	०.८०	७९३१	०.८०
३	स्वस्थ्य जीवन	६	८९१७	९.०३	८५२२९	९.०३	८९४९१	९.०३
४	गुणस्तरीय शिक्षा	९	३७३४३४	४१.५	३९२१०५	४१.५	४११७१	४१.५३
५	लैंगिक समानता	६	२६९७०	३.००	२८३१९	३.००	२९७३४	३.००
६	सफा पानी र स्वच्छता	१	२६९७०	३.००	२८३१९	३.००	२९७३४	३.००
७	आधुनिक उर्जामा पहुँच	२	३७७६	०.४२	३९६५	०.४२	४१६३	०.४२
८	समावेशी आर्थिक वृद्धि र मर्यादित काम	४	११५५९	१.२९	११९७०	१.२७	१२११०	१.३०
९	उद्योग, निवन खोज र पूर्वाधार	२	१७४८	०.१९	१७७८	०.१९	१९८५	०.२०
१०	असमानता न्यूनीकरण	३	१३८९२	१.५५	१४५५६	१.५५	१५३१६	१.५४
११	दीगो शहर र समुदाय	११	१५४९५९	१७.२४	१६२७०७	१७.२४	१७०८४२	१७.२३
१२	दीगो उपभोग र उत्पादन	१	३८१४	०.४३	४०८८	०.४३	४२९३	०.४३
१३	जलबायु परिवर्तन अनुकूलन	४	८९४१	०.९९	९३८८	०.९९	९८५८	०.९९
१४	पानी मुनीको जिवन	०	०	०.००	०	०.००	०	०.००
१५	जमीन माथिको जीवन	४	१८३१५	२.०४	१९२३०	२.०४	२०१९२	२.०४
१६	शान्ति, न्यायपूर्ण र सशक्त समाज	३	१३३३४५	१४.८	१४००१२	१४.८	१४७०१३	१४.८
१७	दीगो विकासका लागि साझेदारी	४	९६५२	१.०७	१०१३५	१.०७	१०६४१	१.०७
	जम्मा	६६	८९९०००	१००	९४३९५०	१००	९९९९४८	१००

घ. लैंगिक संकेतको आधारमा बाँडफाँट

लैंगिक संकेत बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.८ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २.८ : लैंगिक उत्तरदायी बजेटको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण (रु. हजारमा)

लैंगिक संकेत	आयोजना/ कार्यक्रम संख्या	२०७९/८० को व्यय अनुमान		२०८०/८१ को खर्च प्रक्षेपण		२०८१/८२ को खर्च प्रक्षेपण	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
निर्दिष्ट (१)	१०	५२८५६	५.८८	५५४४३	५.८७	५८३३१	५.८८
सहयोगी (२)	५१	८२३३२४	९१.५८	८६४३२३	९१.५९	९०७८८४	९१.५८
तटस्थ (३)	५	२२८१९	२.५४	२३९६०	२.५४	२५१५८	२.५४
जम्मा	६६	८९९०००	१००	९४३९५०	१००	९९९९४८	१००

ड. जलवायु संकेतको आधारमा बाँडफाँट

जलवायु संकेत बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.९ मा प्रस्तुत छ।

तालिका २.९ : जलवायु संकेतको बजेटको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण (रु. हजारमा)

लैंगिक संकेत	आयोजना/ कार्यक्रम संख्या	२०७८/७९ को व्यय अनुमान		२०७९/८० को खर्च प्रक्षेपण		२०८०/८१ को खर्च प्रक्षेपण	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
प्रत्यक्ष लाभ (१)	१४	७०६८२	७.८६	७४१५९	७.८६	७७१८३	७.८७
अप्रत्यक्ष लाभ (२)	२०	२९८४७३	३३.२०	३१३३३९	३३.२०	३२९१२५	३३.२०
तटस्थ (३)	३२	५२९८४४	५८.९४	५५६२२७	५८.९४	५८४२६४	५८.९३
जम्मा	६६	८९९०००	१००	९४३९५०	१००	९९९१४८	१००

च. यस नगर गौरवका आयोजना

यस नगरपालिकाले कृष्मा ४ मा निर्माण प्रस्ताव गरेको घण्टाघरलाई नगर गौरवको आयोजना भने पनि त्यसका लागि आवश्यक तयारी पूरा भइनसकेकोले छुट्टै प्रस्तुत गरिएको छैन। तर, उक्त आयोजनाको तयारीका लागि भने बजेट व्यवस्था गरिएको छ। नगर गौरवका आयोजना भनिएका अन्य केही आयोजनाहरु संघ तथा प्रदेश सरकार मार्फत निर्माण हुने भएकोले यस प्रस्तुत नगरिएको हो।

छ. विषय क्षेत्रको आधारमा बाँडफाँट

विषयगत क्षेत्रका आधारमा आगामी तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका २.१० मा प्रस्तुत छ।

तालिका २.१० : विषयगत क्षेत्रको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण (रु. हजारमा)

लैंगिक संकेत	२०७८/७९ को व्यय अनुमान		२०७९/८० को खर्च प्रक्षेपण		२०८०/८१ को खर्च प्रक्षेपण	
	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
आर्थिक विकास क्षेत्र	५७९८६	६	६०८८५	६	६३९२९	६
सामाजिक विकास क्षेत्र	५१२४३०	५७	५३८०५२	५७	५६४९५४	५७
पूर्वार्धार विकास क्षेत्र	१४८७८५	१७	१५६२२४	१७	१६४०३५	१७
वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन क्षेत्र	३१४६५	४	३३०३८	४	३४६९०	४
संस्थागत विकास र सेवा प्रवाह	१४८८३३५	१७	१५५७५२	१७	१६३५३९	१७
जम्मा	८९९०००	१००	९४३९५०	१००	९९९१४८	१००

२.८ विषय क्षेत्रगत बाँडफाँट

विषय क्षेत्रगत रूपमा आगामी तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. २.११ मा प्रस्तुत गरिएको छ। विषय क्षेत्रगत आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट, खर्च तथा स्रोतको अनुमान, कार्यक्रम तथा आयोजनागत बजेट, प्राथमिकीकरण र सांकेतीकरण सम्बन्धी विवरण अनुसूची ४ समावेश गरिएको छ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को विनियोजन र पछिल्लो दुई वर्षको प्रक्षेपण विषय क्षेत्रगत नतिजा, विषय क्षेत्रगत कार्यक्रम तथा आयोजनाको विवरण, अपेक्षित उपलब्धि र विषय क्षेत्रगत अनुमानित बजेट परिच्छेद ३ देखि परिच्छेद ७ सम्म प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २.११ : आगामी तीन आ.व.को विषय क्षेत्रगत खर्चको बाँडफाटको प्रक्षेपण (रकम रु. हजारमा)

विषय क्षेत्र/उपक्षेत्र	आ.व. २०७९/८०			आ.व. २०८०/८१			आ.व. २०८१/८२			जम्मा		
	कुल	चालू	पूँजीगत	कुल	चालू	पूँजीगत	कुल	चालू	पूँजीगत	कुल	चालू	पूँजीगत
आर्थिक क्षेत्र	५७९८६	२५९००	३२०८५	६०८८५	२७१५	३३६१०	६३९२९	२८५५५	३५३७४	१८२७९९	८१६५०	१०११४९
कृषि तथा खाद्य सुरक्षा	१८८७९	६२३०	१२६४९	१९८२३	६५४९.५८	१३२८१	२०८१४	६८६९	१३९४५	५१५१६	१९६४०	३९८७६
सिंचाई	१३४८५	२६९७	१०७८८	१४९५९	२८३१.८५	११३२७	१४८६७	२९७३	११८१४	४२५११	८५०२	३४००९
पशुपक्षी सेवा	४४९५	३५९६	८९९	४७२०	१७७५.८	१४४	४९५६	३९६५	९९१	१४१७०	११२३६	२८३४
उद्योग तथा व्यापार	४४९५	११२४	३३७१	४७२०	११७९.९४	३५४०	४९५६	१२३९	३७१७	१४१७०	३५४३	१०६२८
पर्यटन तथा संस्कृती	६७४३	३३७१	३३७१	७०८०	३५३९.८७	३५४०	७४३४	३७७	३७७	२१२५६	१०६२८	१०६२८
भूमी व्यवस्था सहकारी तथा वित्तीय सेवा	८९१	७९१	१०८	१४४	८३०.६७६	११३	१११	८७२	१११	२८३४	२४१४	३४०
श्रम रोजगार तथा गरिबी निवारण	८९१०	८०९१	८९९	१४४०	८९५.५५	१४४	११११	८९२०	१११	२८३१	२५५०७	२८३४
सामाजिक क्षेत्र	५१२४३०	४३६०१५	७६४९५	५३८०५२	४५७९६	८०२३६	५६४९५४	४८०७०७	८४२४८	१६१५४३६	१३७४५३८	२४०८९
शिक्षा कला भाषा तथा साहित्य	३७३०८५	३३५७७७	३७३०९	३११७३९	३५२५६५	३११७४	४११३२६	३७०१९४	४११३३	११७६१५१	१०५८५३६	११७६१५
स्वास्थ्य तथा पोषण	७६४९५	६८७७४	७६४२	८०२३६	७२११२.२	८०२४	८४२४८	७५८२३	८४२५	२४०८९	२१६८०९	२४०९०
खानेपानी तथा सरसफाई	२६९७०	१०७८८	१६१८२	२८३१९	११३२७.४	१६९९१	२९७३४	११८९४	१७८४१	८५०२३	३४००९	५१०१४
महिला बालबालिका सामाजिक सुरक्षण तथा समावेशीकरण	१७९८०	१४३८४	३५९६	१८८७९	१५१०३.२	३७७६	१९८२३	१५८५८	३९६५	५६८८२	४५३४६	११३३६
यूवा खेलकुद तथा नवप्रवर्तन	१७९८०	६२९३	११६८७	१८८७९	६६०७.६५	१२२७१	१९८२३	६९३८	१२८८५	५६८८२	१९८३९	३६८४३
पूर्वाधार क्षेत्र	१४८७६५	४४५४१	१६७७४	१५६२२४	४६७६	१७५५३२	१६४०३५	१४६१	१५४५७५	४६९०४३	२७०५१	४४११९२
वस्ती विकास, भवन आवास तथा शहरी विकास	२१४८७	१४७४	२८०९३	३०१६२	१५४८	२१४९२	३२५१०	१६२५	३०८८४	१२१५८	४६४८	८८३१
सडक तथा यातायात	११४६२३	५७३१	१०८८९१	१२०३४	६०९८	११४३३६	१२६३७१	६३१९	१२००५३	३६१३४८	१८०६७	३४३२८०
जलस्रोत, विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जा	३७७६	५६६	३२०९	३९६५	५९५	३३७०	४१६३	६२४	३५३८	११००३	१७८५	१०११८
सूचना तथा सञ्चार प्रविधि	८९१	८०९	९०	१४४	८५०	९४	१११	८९२	९९	२८३४	२५५१	२८३
वन तथा वातावरण क्षेत्र	३१४६५	१७९८०	१३४८५	३३०३८	१८८७९	१४१५९	३४६१०	११८२३	१४८६७	११११३	५६६८२	४४५११
वन पार्क हरियाली र भूसंरण, नदी नियन्त्रण	४४९५	१७९८	२८९७	४७२०	१८८८	२८३२	४९५६	११८२	११७३	१४१७०	५६८८	८५०२
वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन	१७९८०	१०७८८	७१९२	१८८७९	११३२७	७५५२	११८१४	११८२९	५६६८२	३४००९	२२६७३	
विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन	८९१०	५३९४	३५९६	१४४०	५६६४	३७७६	९९११	५९४७	३९६५	२८३४१	१७००५	११३३६
संस्थागत विकास र सेवा प्रवाह	१४८८५	१०८३३०	४०००६	१५५७५२	११३७४६	४२००६	१६३५३९	११९४२३	४४१०६	४६७८६	३४१५०९	१२६११७
नीति, कानून, न्याय तथा सुशासन	४४९५	४०४६	४५०	४७२०	४२४८	४७२	४९५६	४४६०	४९६	१४१७०	१२७५३	१४१७
संगठन, मानव संशाधन र क्षमता विकास	१२५८६०	१४३९५	३१४८५	१३२१५३	९९११५	३३०३८	१३८७६१	१०४०७१	३४६१०	३९६७७४	२९७५८०	११११३
राजस्व तथा स्रोत परिचालन	८९१०	६२९३	२६९७	१४४०	६६०८	२८३२	९९११	६९३८	२९७३	२८३४१	१९८३९	८५०२
तथ्यांक, योजना तथा विकास परिचालन	८९१०	३५९६	५३९४	१४४०	३७७६	५६६४	९९११	३९६५	५९४७	२८३४१	११३३६	१७००५
जम्मा	८९१०००	६३२७६६	३२११६४	१४३९५०	६६४४०४	३४५६२३	१९११४८	६५७९७९	३३३७०	२८३४०९९	१८८१४३१	९५२६६८

परिच्छेद ३ : आर्थिक क्षेत्र

यस परिच्छेद अन्तर्गत कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, सिंचाई, पशु विकास, उद्योग तथा व्यापार, पर्यटन तथा संस्कृति, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी र श्रम रोजगारी तथा गरिबी निवारण जस्ता उप-क्षेत्रहरूको पृष्ठभूमि, समस्या तथा चूनौति, लक्ष्य, रणनीति सहित निर्तिजा खाका, त्रिवर्षीय खर्च तथा स्रोत अनुमान, आयोजना तथा कार्यक्रम र पूर्वानुमानित जोखिम पक्षहरु समावेश गरिएको छ ।

३.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा

३.१.१ पृष्ठभूमि

कुशमा क्षेत्र ऐतिहासिक काल देखि नै कृषिजन्य उत्पादन तथा खाद्य सुरक्षाका दृष्टिले समृद्ध क्षेत्र हो । तुलनात्मक रूपमा समथर भूभाग बढी, उर्वर जमिन, सहज सिंचाई सुविधा र मध्यमस्तरको हावापानी भएका कारण कृषि कुशमाको स्थानीय अर्थतन्त्रको प्रमुख संवाहकमध्ये एक हो । यस नगरपालिका क्षेत्रमा उत्पादन हुने अन्नबालीहरू मध्ये धान करिब ४० प्रतिशत, मकै ३६ प्रतिशत, कोदो १४ प्रतिशत र गहुँ १० प्रतिशत रहेका छन् । त्यसैगरी तेलहन बाली तर्फ तोरी, सस्युँ र सूर्यमुखीको पनि यस पालिकामा उत्पादनको सम्भावना रहेको छ । दलहन बालीहरूमा मास, बोडी, सिमी, मुसुरो मुख्य रहेका छन् । तरकारी बालीमा आलु, काउली, भण्टा, बन्दा, गोलभेडा, रामतोरिया, साग आदि रहेका छन् । त्यसैगरी अदुवा, बेसार, लसुन, व्याज, खुर्सानी जस्ता मसला प्रजातीका बाली पनि यहाँ उत्पादन हुने गर्दछन् ।

यस नगरपालिका क्षेत्रमा लप्सी, कफि, कागती, अलैंची, च्याउ तथा मौरीपालनको सम्भावना छ र त्यसको अभ्यास पनि हुँदै आएको छ । फलफूल खेतीमा केरा, सुन्तला जात, किवी, अम्बा र भुईकटहरको खेती हुँदै आएको छ । यस नगरपालिकामा कृषि तथा पशु व्यवसायमा संलग्न घरपरिवारको अनुपात १ प्रतिशत रहेको छ । नगरपालिकामा दर्ता भएका कृषि तथा पशुपंक्षीफर्महरू करिब ३०० रहेका छन् ।

३.१.२ समस्या तथा चूनौति

तुलनात्मक रूपमा बढी उर्वर जमिन रहेको यस नगरपालिकामा पछिल्लो समय कृषिमा प्रयोग भएको क्षेत्रफ संकुचित हुँदै गएको छ । आन्तरिक बसाइसराइका कारण समथर क्षेत्रमा खेतीयोग्य जग्गाको घडेरीकरण तथा गाँउस्तरमा जग्गाको बढ्दो बाँझोकरणले गर्दा कृषि उत्पादनमा कम आयातित खाद्य वस्तु प्रतिको निर्भरता बढ्न गएको छ । त्यसैगरी, आवश्यक स्थानमा कृषि उपज संकलन केन्द्र नहुनु, बजार अनुगमन संयन्त्र प्रभावकारी नहुनु र कृषि सहकारीहरू प्रभावकारी हुन नसक्दा कृषि पेशा सम्मानित र मर्यादित बन्न सकेको छैन । फलस्वरूप, युवा जनशक्तीलाई यस क्षेत्रमा आकर्षित गर्न सकिएको छैन ।

अर्को तर्फ जलवायु अनुकूलित बाली प्रणालीको अभ्यासको कमी, सुरक्षित भण्डारणका लागि चिस्यान केन्द्रहरू नहुनु, बालीनालीमा रोग तथा किराहरूको प्रकोप बढ्दै जानु, गुणस्तरीय मल, बिउ र कृषि सामग्रीहरू मागअनुसार सही समय, मूल्य र स्थानमा उपलब्ध नहुनुले कृषी क्षेत्रको उत्पादकत्व न्यून रहेको छ ।

सरकारको तर्फबाट प्रदान गरिने कृषि प्रसार सेवा, कृषि सूचना, कृषि बीमा र सर्वसुलभ कृषि ऋणको सहजिकरण जस्ता कार्यक्रम ग्रामीण कृषकहरूसम्म सहजरूपमा नपुग्नु, दिगो बजारीकरणको अभ्यास नहुनु, उत्पादनको न्यूनतम समर्थन मूल्य तोक्ने र किसानलाई क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था नहुनु र कृषीमैत्री ढुवानी प्रणाली नहुनु, वास्तविक कृषकसम्म सहुलियत र अनुदान नपुग्नु जस्ता समस्याहरू कृषि विकास क्षेत्रमा रहेका छन् ।

३.१.३ सोच

“खाद्यन्नमा आत्मनिर्भर नगर”

३.१.४ उद्देश्य

१. कृषिलाई पर्यटन र उद्योगसँग जोड्दै रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्नु,
२. कृषिलाई नाफामूलक, दिगो र सम्मानित व्यवसायको रूपमा रूपान्तरण गर्नु,
३. कृषि प्रणालीलाई आधुनिक प्रविधि तथा वातावरणमैत्री बनाउनु।

३.१.५ रणनीति

१. कृषिलाई पर्यटन र उद्योगसँग जोड्ने नीति तर्जुमा गरी कृषक र पर्यटन व्यवसायीको बीचमा समन्वय र सहकार्य गर्ने,
२. तुलनात्मक लाभ हुनसक्ने बाली तथा वस्तुको व्यावसायिकरण गर्ने,
३. यान्त्रिकिकरण र व्यवसायिकरणका लागि प्रविधि र वातावरणमैत्री कृषी प्रणालीको विस्तार गर्ने।

३.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
अग्र्यानिक र वातावरणमैत्री खेती प्रणालीको अवलम्बन भएको क्षेत्र	प्रतिशत	५	५	७	९	१०
कृषक वर्गिकरण र परिचयपत्र वितरण गरिएका वडा	संख्या	०	२	५	१०	१४
कुल कृषि भूमिमध्ये खेति गरिएको क्षेत्रको अनुपात	प्रतिशत	८०	८२	८५	८७	९०
स्थानीय उत्पादनले पूरा गर्ने ताजा तरकारी र कृषि उपजहरूको माग	प्रतिशत	६५	६५	६८	६९	७०
प्रमुख खाद्यान्न बालीहरूको औसत उत्पादकत्व (प्रति हेक्टर)	मे.टन	३.४५	३.५०	४	४.	५.०
कृषी उत्पादनहरूको पकेट क्षेत्र	संख्या	६	७	८	९	१०
चक्काबन्दी र यान्त्रिकिकरण भएको कृषि भूमि (क्षेत्रफल)	प्रतिशत		२	५	६	७
नगरपालिकामा दर्ता भएका कृषि उद्योग/फार्म	संख्या	४	४	७	९	१२

३.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरणका आधारमा कृषि तथा खाद्य सूरक्षा उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार रहेको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु. हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु. हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत तथा राजस्व बाँडफँट	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	१८८७९	४३४२	१४५३७	०	०	१८३३०	५४९	०
२०८०/८१	१९८२३	४५५९	१५२६४	०	०	१९२४७	५७६	०
२०८१/८२	२०८१४	४७८७	१६०२७	०	०	२०२०९	६०५	०

३.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको कृषि तथा खाद्य सुरक्षा उपक्षेत्रको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरु र समाप्ति)	कुल लागत (रु. हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	कृषि भूमि चक्कावन्दी र यान्त्रीकरण कार्यक्रम	कृषिको लागत घटाई कृषि व्यवसायमा प्रोत्साहन गर्नु,	सालबसाली	१०३५८	७ % कृषियोग्य भूमिमा यन्त्रउपकरण प्रयोगमा आउनेछ ।
२	कृषक वर्गीकरण र व्यावसायिक कृषि प्रवर्द्धन कार्यक्रम	कृषि क्षेत्रको व्यवसायीकरण, उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढ़ि गर्नु,	सालबसाली	१२३२०	उत्पादकत्व २०% ले बढ़ि हुनेछ र व्यवसायिक कृषकहरु २०% ले बढनेछन् ।
३	कृषि उत्पादनको बजारीकरण र आपूर्ति श्रंखला सबलिकरण कार्यक्रम	कृषि उपजको बजारको विकास र विस्तार गर्नु	सालबसाली	१२२७५	कृषि उपज संकलन केन्द्र १० र कृषि उपज वा किसान बजार बटा हुनेछन् ।
४	कृषि प्रसार, संचार, प्रविधि हस्तान्तरण तथा नियमन कार्यक्रम	आधुनिक प्रविधि तथा सूचनामा कृषकको पहुँच बढ़ि गर्नु	सालबसाली	१७३३१	एक मोबाइल एप्लि स्थापना र व्यवस्थित हुने र १० नयाँ प्रविधि प्रदर्शन हुनेछन् ।
	प्रांगारिक र वातावरणमैत्री वाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम	प्रांगारिक र वातावरणमैत्री उत्पादनमा बढ़ि गर्नु	सालबसाली	७२३२	प्रांगारिक र वातावरणमैत्री खेती अवलम्बन भएको क्षेत्रफल १०% पुगेको हुनेछ ।
	जम्मा			५९५१६	

३.१.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

संघीय शासन प्रणाली अनुसार तीन तह बीच नीति, योजना तथा कार्यक्रम बीच सामाज्जस्यता, समन्वय र सहकार्यमा कृषि पूर्वाधार, प्रविधि तथा सीप विकास हुनेछ । यस नगरको ग्रामीण क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त पूँजी कृषि व्यवसायमा परिचालन हुनेछ । सक्षम युवाहरु कृषिमा आधारित व्यवसायमा आकर्षिक हुनेछन् । कृषि, प्रविधि, मल, गुणस्तरीय बीउ तथा कृषि सामाग्री, भरपर्दो सिंचाई प्रणाली, कृषि प्रसार, कृषि भूमिको संरक्षण र एकीकृत व्यवस्थापन गर्न नसकिएमा अपेक्षित नतिजा हासिल हुने जोखिम रहन्छ । यसैगरी कृषि क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तन र प्रकोपको असरको जोखिम संभावना अधिक रहन सक्दछ ।

३.२ सिंचाई

३.२.१ पृष्ठभूमि

कुशमा नगरपालिका क्षेत्रमा रहेको खेतीयोग्य जमिनमा परम्परागत स्रोत (मुल, सिमसार) र साना कुलाहरु मार्फत सिंचाई हुँदै आएको छ । सिंचाईको श्रोतका रूपमा प्रसस्त खोला नाला र नदिहरु समेत रहेको भए पनि नगरपालिकाको अभिकांश जमिन भिरालो पहाडी स्थानमा रहेकोले ठुला आयोजना निर्माण र सञ्चालनमा कठिनाई रहदै आएको छ । यसले गर्दा अधिकांश उर्वर फाँट र टारहरूमा समेत सहज सिंचाईको पहुँच स्थापना हुन सकेको छैन ।

३.२.२ समस्या तथा चुनौति

सिंचाई सुविधा सहज भएका तल्लो तटीय उर्वर भूमि र फाँटहरू सडक सञ्जालको विस्तार सँगै मासिदै जाँदा त्यस क्षेत्रका स्रोतहरु प्रयोगविहीन बन्दै गएका छन् । अर्कोतर्फ भिरालो ग्रामीण क्षेत्रका खेतीयोग्य जमिनमा उचित सिंचाई सुविधाको कमी रहेको छ । खेती गरिएको जमिनको आधाभन्दा बढी क्षेत्रमा सिंचाई सुविधा पुगेको छैन भने पुगेका स्थानमा बाहै महिना पानीको उपलब्धता छैन । भइरहेका साना सिंचाई आयोजनाको

दीगो उपयोग, मर्मतसम्भार र समुचित व्यवस्थापनमा कमी रहेको छ । समथर फाँट भन्दा माथिको सुख्खा क्षेत्रमा सिंचाई सुविधाका लागि वैकल्पिक सिंचाई सुविधाको व्यवस्था हुन सकेको छैन ।

३.२.३ सोच

“खाद्य सुरक्षाका लागि व्यवस्थित र दीगो सिंचाई”

३.२.४ उद्देश्य

१. सञ्चालनमा रहेका परम्परागत सिंचाई प्रणाली र कुलाहरूको समुचित संरक्षण, संवर्द्धन र व्यवस्थापन गरेर दीगो तथा सर्वसुलभ सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउनु,
२. नयाँ आयोजनाहरूको विकास गरि सिंचाई सुविधा नपुगेका क्षेत्रमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु ।

३.२.५ रणनीति

१. नगरपालिकामा उपलब्ध प्राकृतिक सिंचाईका स्रोत र मुहानहरूको संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने,
२. समथर फाँट र टारहरूमा ठूला नहरहरूको विकास गर्दै लैजाने,
३. ग्रामीण र भिरालो क्षेत्रमा लिफ्ट तथा अन्य प्रविधिमा आधारित सिंचाई प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्ने ।

३.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

यस उपक्षेत्रका लागि अगामी तीन आर्थिक वर्षको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
कूल खेतीयोग्य भूमिमध्ये वर्षेभरी सिंचाई सुविधा उपलब्ध भूमि	प्रतिशत	२३	२४	२६	२८	३०
कच्ची कुलो निर्माण	संख्या	१९	२०	२२	२४	२५
पाइप कुलोबाट सिंचाई	संख्या	५	५	६	७	८
साना सिंचाई कार्यक्रम	संख्या	४	५	६	७	८
कुलो मर्मत तथा स्तरोन्तती	संख्या	२५	२६	२८	३०	३२

३.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, प्रस्तावित कार्यक्रम र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा सिंचाई उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजार)				बजेटको स्रोत (रु.हजार)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	१३४८५	२६९७	१०७८८	०	०	१२९३६	५४९	०
२०८०/८१	१४१५९	२८३२	११३२७	०	०	१३५८३	५७६	०
२०८१/८२	१४८६७	२९७३	११८९४	०	०	१४२६२	६०५	०

३.२.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम /आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	सिंचाई कुलो निर्माण तथा मर्मत संभार कार्यक्रम	बर्षभरी सिंचाई सुविधा विकास र विस्तार गर्नु	सालबसाली	४२५११	कुल खेति योग्य जमिनको ५०% मा बर्षभरी सिंचाई सुविधा विस्तार हुनेछ ।
	जम्मा			४२५११	

३.२.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

भिरोलो पहाडी भूभाग भएकोले वर्षेनी आउने बाढी पहिरोका कारण पुराना कुला र सिंचाई प्रणालीमा क्षति पुग्ने र सिंचाई सुविधा लामो समयसम्म प्रभावित हुने जोखिम छ । त्यसैगरी, अप्ट्यारो भूगोल र स्रोत (खोला नदि) गहिरो स्थानमा हुने भएकोले ठुला सिंचाई आयोजना विकास गर्न र दिगो रूपमा व्यवस्थापन गर्ने काम बढी खर्चिलो छ, जसका लागि नगरपालिका सँग आवश्यक स्रोतको अभाव छ । तथापी विस्तारै प्रविधिको प्रयोग र उर्जा (विद्युत)को उपलब्धता बढाएकोले लिफ्ट प्रणालीका सिंचाई आयोजनाहरूको विकास र सञ्चालन सहज हुने अनुमान छ ।

३.३ पशुपन्थी विकास

३.३.१ पृष्ठभूमि

पशुपन्थी पालन कुशमा क्षेत्रको प्रमुख आर्थिक गतिविधि मध्ये एक हो । यस नगरपालिका क्षेत्रमा उन्नत जातका गाई, भैंसी तथा स्थानीय जातका गाईगोरु, भैंसी, बाखा, भेडा, सुँगर, बंगुर, विभिन्न किसिमका पंक्षीहरू (बट्टाई, कालिज), कुखुरा, हाँस आदिको प्रवल सम्भावना रहेको छ । नगरपालिकाका सबै वडाहरूलाई खास खास किसिमका पशुपन्थीको पकेट क्षेत्र घोषणा गरी सोही अनुसार किसानहरूलाई आवश्यक पर्ने प्राविधिक सहयोग र बजारको व्यवस्थित गर्न सकेमा पशुपन्थीका क्षेत्रमा कुशमा नगरपालिका आत्मनिर्भर भै निर्यातका क्षेत्रमा समेत योगदान गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।

३.३.२ समस्या तथा चूनौति

तिनै तहका सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान तथा सहयोग वास्तविक किसान समक्ष पुग्न निकै अप्ट्यारो रहेको र काम नगरी अनुदान लिने हिसाबका मानिसहरू धेरै मात्रामा नगरपालिकाको सम्पर्कमा आउने गरेकोले सरकारी अनुदान र सहयोग लक्षित वर्गसम्म पुऱ्याउन चुनौतीपूऱ रहेको । नगरपालिकामा जम्मा तीनवटा मात्रै सरकारी सेवा केन्द्र र कम प्राविधिक कर्मचारीहरू भएको कारण किसानहरूलाई माग अनुसार सेवा उपलब्ध गराउन नसकिनु नगरपालिकाको प्रमुख समस्या हो । त्यसैगरी, पशुपालन पेशालाई सम्मानित पेशा र लगानीमैत्री नहुँदा उन्नत जातका पशुपालनको विस्तार हुन नसक्नु र स्थानीय पशुपन्थीको उत्पादकत्व कम हुनु पनि चुनौतीका रूपमा रहेको छ ।

उत्पादित वस्तु पनि बजारीकरणमा बिचौलियाहरूको हावी हुनु, पशु विकास सेवाका लागि पर्याप्तमात्रमा बजेटको उपलब्धता हुन नसक्नु जस्ता समस्याहरू पशुपन्थी विकास क्षेत्रमा व्याप्त छन् । फलस्वरूप, उत्पादनलाई बजारसँग जोड्नु, किसानहरूको पेशाप्रति निरन्तरता दिन प्रभावकारी रूपमा आवश्यक प्रोत्साहन दिन सहयोगका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नु पनि चुनौतीपूऱ नै छ । आर्थर, खोला लगायतका अन्य बिकट वडाका पशुपालक कृषकहरूलाई आवश्यक सेवा पुऱ्याउनु र बजार प्रणाली सँग जोड्न पनि एउटा ठूलो चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

३.३.३ सोच

“कुशमाको समृद्धिको आधार पशुपन्थी र मत्स्यपालन क्षेत्रको आधुनिकीकरण AE

३.३.४ उद्देश्य

१. पशुपंक्षी र मत्स्य विकास पकेट क्षेत्र घोषणा गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु,
२. महिला, युवा तथा निजी क्षेत्रलाई पशुपंक्षी र मत्स्य विकासका क्षेत्रमा सम्लग्न हुन प्रोत्साहन गर्नु,
३. पशुपंक्षी तथा मत्स्यपालन व्यवसायलाई प्रविधियुक्त, व्यवसायिक र प्रतिस्पर्धी बनाउनु।

३.३.५ रणनीति

१. नगरपालिकाका सबै वडाहरूलाई सम्भाव्यताका आधारमा पशुपंक्षी र मत्स्य विकास पकेट क्षेत्र घोषणा गर्ने,
२. महिला, युवा तथा अन्य लक्षित समुदायका लागि यस क्षेत्रमा आकर्षित गर्न क्षमता विकास र सहयोग परिचालन गर्ने,
३. अन्य व्यवसाय र पर्यटनमा समेत योगदान गर्ने गरि पशुपंक्षी र मत्स्यपालनमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्ने,
४. यस क्षेत्रमा यान्त्रीकरण र प्रविधि हस्तान्तरण मार्फत उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने।

३.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना र प्रस्तावित कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार यस उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
व्यावसायिक पशुपालन पकेट क्षेत्र	संख्या		२	५	१०	१४
व्यवसायिक पशु फर्मको संख्या	संख्या	१५०	१६०	२००	२२५	२५०
वार्षिक दुधको उत्पादन	मे.टन	३५३८	३९१२	४१३५	४२७०	४५००
वार्षिक मासु उत्पादन	मे.टन	९०७	९५७	१०००	१०५०	११००
वार्षिक अण्डा उत्पादन (हजारमा)	संख्या	१३१०	१३५२	१४००	१५००	१६००
नश्ल सुधार, आहार, स्वास्थ्य तथा वीमा सहितको प्राविधिक सेवा प्राप्त गर्ने पशुपंक्षी तथा मत्स्य पालक	प्रति शत	२०	२०	२५	३०	३५
व्यवसायिक पशुपालनमा महिला युवा र लक्षित समुहको उपस्थिती	प्रति शत	५	६	८	१०	१२
नगरपालिकाको पशु सेवा केन्द्र	संख्या	३	३	४	६	७
वार्षिक प्रतिव्यक्ति औसत दुध उपभोग	लिटर	४८	५०	५५	६०	६५
वार्षिक औसत प्रतिव्यक्ति मासु उपभोग	के.जी	१२	१२	१३	१४	१५

३.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

प्राप्त बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, प्रस्तावित कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा पशुपंक्षी उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु. हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु. हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	४४९५	३१४७	१३४९	०	०	४४९५	०	०
२०८०/८१	४७२०	३३०४	१४१६	०	०	४७२०	०	०
२०८१/८२	४९५६	३४६९	१४८७	०	०	४९५६	०	०

३.४.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम / आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	व्यावसायिक पशुपन्थी र मत्स्य उत्पादन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पशुपन्थी र मत्स्यजन्य उत्पादनमा वृद्धि गरी आत्मनिर्भर बनाउनु	सालबसाली	२८९२	पशुपन्थी र माछाको उत्पादन वार्षिक १०% ले बढ़ी हुनेछ ।
२	पशुपन्थी र मत्स्य सेवा, बीमा, सूचना तथा प्रविधि हस्तान्तरण र नियमन कार्यक्रम	पशुपन्थी उपचार सेवा, प्राविधिक ज्ञान, प्रविधि विकास र विस्तार गर्नु	सालबसाली	९४२५	व्यावसायिक कृषक र पशुपन्थीजन्य उत्पादनमा आधारित व्यवसायमा २०% ले वृद्धि हुनेछ ।
३	पकेट क्षेत्र विस्तार र पूर्वाधार विकास कार्यक्रम	यस क्षेत्रमा निजी लगानी आकर्षित गर्नु	सालबसाली	१८५३	व्यावसायिक फार्मको संख्या १०% ले बढ़ी हुनेछ ।
जम्मा				९४१७०	

३.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

संघ तथा प्रदेश सरकारबाट यस क्षेत्रमा आउने बजेट र कार्यक्रममा विस्तार भई नगरपालिका सँगको सहकार्यमा पूर्वाधार, प्रविधि तथा सीप विकास हुनेछ । वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका महिला तथा युवा पशुपन्थीपालन व्यवसायमा आकर्षित हुनेछन् । प्रविधि, पशु प्रसार, चरण क्षेत्र र आहार, पशुपन्थी उपचार एकीकृत व्यवस्थापन गर्न नसकिएमा अपेक्षित नतिजा हासिल हुने जोखिम रहन्छ । निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्ने विषयमा जोखिम कायमै रहनेछ ।

३.४ उद्योग तथा व्यापार व्यवसाय

३.४.१ पृष्ठभूमि

पर्वत जिल्लाको सदुमुकाम तथा आर्थिक गतिविधिको केन्द्र कुशमा नगरमा लघु, घरेलु साना तथा मझौला उद्योगहरु र सबैस्तरका व्यापार व्यवसाय सञ्चालनमा रहेका छ । संघ तथा प्रदेश सरकारसँगको सहकार्यमा नगरपालिकाले वडा नम्बर १ मा औद्योगिक ग्राम निर्माण गरिरहेको छ । उत्पादन, प्रशोधन तथा निर्माण क्षेत्रसँग सम्बन्धित उद्योगहरू र थोक तथा खुद्रा व्यापारले यस क्षेत्रको अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाएको छ । राष्ट्रिय आर्थिक गणना २०७५ ले प्रस्तुत गरेको तथ्यांकअनुसार कुशमा नगरपालिकाका अधिकांश व्यावसायिक एकाई उद्योग तथा व्यापार उपक्षेत्रका रहेका छन् । कुशमा बजार बाहेक ग्रामिण क्षेत्रमा रहेका बजार केन्द्रहरूमा घरेलु तथा हस्तकला (झोला, भाङ्गा, ढाका कपडा स्वीटर आदि उद्योगहरू) र वास्तुकला (काठ, ढुँगा, चोयाकोत्रा आदि) उद्योगहरु सञ्चालनमा रहेका छन् । यीमध्ये नगरपालिकामा विधिपूर्वक दर्ता भइ सञ्चालनमा आउने उद्यम व्यवसायको संख्या भने न्यून रहेको छ ।

३.४.२ समस्या तथा चूनौति

मुलुकको आर्थिक तथा राजनीतिक परिस्थिति एवम् महामारीका कारण उद्योग तथा व्यापार क्षेत्र नकारात्मक रूपमा प्रभावित हुने गरेको छ । हालैको कोभिड १९ महामारीका कारण बजारको अनिश्चितता, कमजोर औद्योगिक पूर्वाधार, दक्ष जनशक्तिको कमी, विदेशी लगानी र प्रविधि हस्तान्तरणको कमी, युवाहरुमा स्वदेशमा श्रम गर्न नचाहने प्रवृत्ती, बजारमा आयातित वस्तुहरुको सहज आपूर्ती, स्थानीय तहमा उत्पादित वस्तुहरुको मूल्य सुनिश्च नहुनु जस्ता समस्या यहाँका उद्योग व्यवसायहरुले भोग्दै आएका छन् । कमजोर ब्राण्डिङ र याकेजिङका कारण स्थानीय तहमा उत्पादित वस्तुप्रति उपभोक्ताको विश्वास कम हुनु, उद्योगहरुको न्युन उत्पादकत्व, निर्यातयोग्य वस्तुको विविधीकरणमा कमीले गर्दा जनमानसमा उद्योगमा सफलता हासिल गर्न

नसकिने मनस्थिति र त्यसलाई जिर्ने वातावरण नहुनु जस्ता समस्याहरु उद्योग तथा व्यापार व्यवसाय क्षेत्रमा रहेका छन्।

३.४.३ सोच

“घरेलु तथा साना उद्योगको विकास उत्थानशील स्थानीय अर्थतन्त्रको दिगो आधार”

३.४.४ उद्देश्य

१. आन्तरिक औद्योगिक उत्पादन वृद्धि गरी आयत प्रतिस्थापनमा योगदान पुऱ्याउनु,
२. उद्योग व्यवसाय क्षेत्रमा निजी लगानी र युवाहरूको आकर्षण वृद्धि गरी रोजगारी सिर्जना गर्नु ।

३.४.५ रणनीति

१. प्रतिष्पर्धी र तुलनात्मक लाभ भएका बस्तु उत्पादन गर्ने उद्योगहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने,
२. लघु तथा घरेलु उद्योगहरूको संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्ने,
३. आवश्यक पूर्वाधारसहितका सुविधासम्पन्न औद्योगिक ग्रामहरु निर्माण गर्ने,
४. स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित साना तथा मझौला उद्यम व्यवसायहरूको प्रवर्द्धनका लागि संघ तथा प्रदेश सरकारसँग सहकार्य र समन्वय गर्ने ।

३.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजनाको लक्ष्य र यस खर्च संरचनाका लागि प्राप्त कार्यक्रमको उद्देश्य र अपेक्षित नतिजाको आधारमा उद्योग तथा व्यापार व्यवसाय उपक्षेत्रको मध्यमकालीन नतिजा खाका देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएकोछ :

सूचक	एकाई	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
नगरपालिकामा दर्ता उद्योग व्यवसायहरु	संख्या	२१५६	२२००	२२५०	२३००	२३५०
व्यवसाय करबाट संकलित राजस्व रु.हजारमा		७४२	८४३	९२०४	१५३२	१६४१
सञ्चालित औद्योगिक तथा व्यापार मेला (वार्षिक)	पटक	१	२	३	३	३
हस्तकला तथा औद्योगिक ग्राम	संख्या	०	०	१	१	२
व्यवसाय विकास तथा व्यवस्थापनमा तालिम प्राप्त गर्ने घरेलु तथा साना उद्यमीहरु	थप संख्या	०	०	१०	२०	३०

३.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा उद्योग तथा व्यापार उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु. हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु. हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	४४९५	८९९	३५९६	०	०	४४९५	०	०
२०८०/८१	४७२०	९४४	३७७६	०	०	४७२०	०	०
२०८१/८२	४९५६	९९९	३९६५	०	०	४९५६	०	०

३.४.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	लघु घरेलु तथा साना उद्योग प्रवर्द्धन र संवर्द्धन कार्यक्रम	क्षमता अभिविद्धी, उत्पादकत्व वृद्धि भै स्थानिय अर्थतन्त्रमा योगदान गर्नु	सालबसाली	३५६५	लघु घरेलु तथा साना उद्योगको संख्या र रोजगारी २०% ले वृद्धि हुनेछ ।
२	उद्योग व्यापार तथा व्यवसाय विकास र नियमन कार्यक्रम	उद्योग व्यवसाय गर्न अनुकुल वातावरण सिर्जना गरि लगानी आकर्षित गर्नु	सालबसाली	६९४७	व्यवसाय करबाट संकलित राजस्वमा वार्षिक २०% ले वृद्धि हुनेछ ।
३	एक बडा एक औद्योगिक/हस्तकला ग्राम कार्यक्रम	स्थानीय स्रातको सदुपयोग, रोजगारी सिर्जना र आयात प्रतिस्थानमा सहयोग गर्नु	सालबसाली	३६५८	तिन बडामा औद्योगिक ग्राम वा हस्तकला ग्राम स्थापना भई सञ्चालनमा आउनेछन् ।
जम्मा				१४१७०	

३.४.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

संघ तथा प्रदेश सरकार सँगको सहकार्यमा उद्योग व्यापार तथा व्यवसाय क्षेत्रमा उचित प्रोत्साहन सहित प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन युवा उद्यमी र लगानी आकर्षित भई उद्योग तथा व्यवसायको विस्तारको गति सुदृढ हुने अनुमान छ । स्थानीय स्तरमा औद्योगिक विकासका लागि आवश्यक योजना र सहज वातावरण तयार हुन नसक्दा चुनौती भने कायमै छन् । केन्द्रीकृत सरकारी कार्यालयहरू, कार्यसम्पादनमा ढिलासुस्ती र भफ्नफ्टिलो प्रक्रियाका कारण पनि नयाँ लगानी, उद्यमशीलता र व्यवसाय गर्ने वातावरणमा अझै प्रक्रियागत जटिलता कायम रहेको छ ।

३.५ पर्यटन तथा संस्कृती

३.५.१ पृष्ठभूमि

पर्यटन उद्योगको विकासका लागि प्राकृतिक सुन्दरताका साथै मनोरञ्जन स्थल, न्यानो आतित्यता, होटेल/रेष्टरेण्ट, रिसोर्ट जस्ता सेवा सुविधा र साहसिक खेल, रमणीय पदमार्ग जस्ता पर्यटकीय उपजको ठूलो योगदान रहेको हुन्छ । त्यस अर्थमा कुशमा नगरपालिकामा आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटन प्रवर्द्धनका प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेका छन् । धार्मिक, सांस्कृतिक, साहसिक र प्राकृतिक पर्यटनको प्रवल सम्भावना रहेको छ । पर्यटन प्रवर्द्धनका क्षेत्रमा घर आवास (होमस्टे) सेवाले ठूलो योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ । यस नगरपालिकामा हाल कुल १० वटा होमस्टेहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

त्यसैगरी, सहस्रधारा दिव्यधाम, गुप्तेश्वर गुफा, मोदीवेणी धाम लगायतका धार्मिक पर्यटकीय स्थलहरू रहेका छन् । त्यसैगरी, जलयात्राका लागि प्रसिद्ध कालिगण्डकी, कुशमालाई बलेवा जोड्ने यान्त्रिक पुल तथा कुशमाबाट ज्ञादी र बलेवा (कैया) जोड्ने भोलुङ्गे पुलहरू र कालीगण्डकीमा रहेको बञ्जीजम्पिड र रक्कलाईविङ्ग, रक्साइक्लिड स्थल, स्काई साइक्लिङ्ग, प्याराग्लाईडिङ्ग, र्याफ्टिङ्ग जस्ता साहसिक खेल स्थलहरू रहेकोले साहसिक पर्यटनको प्रवल सम्भावना यस नगरपालिकामा रहेको छ । भग्नावशेषमा देखन सकिने पाड दरवार, दुर्लुडकोट जस्ता ऐतिहासिक स्थलहरू पनि पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि महत्वपूर्ण सम्पत्ती हुन् ।

३.५.२ समस्या तथा चूनौति

मौसमी एवम् अस्थिर प्रकृतिको पर्यटकीय आगमन, अपर्याप्त पूर्वाधार तथा पर्यटकीय सेवा सुविधा र कुशमादेखि ग्रामीण पर्यटकीय केन्द्रसम्म जोड्ने पक्की एवम् सुरक्षित सडक निर्माण एवम् नियमित यातयातको कमी पर्यटन प्रवर्द्धका समस्या हुन । नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका सांस्कृत सम्पदा, र सार्वजनिक जमीनको संरक्षण एवम् व्यवस्थापनमा कमजोरीका कारण अतिक्रमण एवम् प्रदुषणको जोखिममा परेका छन् । यस क्षेत्रका छहरा, गुफा, पहरा, ऐतिहासिक मन्दिर, दरबारको भग्नावशेष आदिको संरक्षण, व्यवस्थापन र सौन्दर्यीकरण गरी पर्यटन विकास गर्ने दिशामा आवश्यक पहल हुन सकेको छैन ।

३.५.३ सोच

“नगरको समृद्धीको आधार दिगो पर्यटकीय पूर्वाधार”

३.५.४ उद्देश्य

१. पर्यटन क्षेत्र र स्थानीय कृषि उत्पादनबीच सघन सहकार्य स्थापित गर्नु,
२. पर्यटन पूर्वाधार र पर्यटकीय उपजको विकास र प्रवर्द्धन गर्नु,
३. पर्यटनमार्फत नगरवासीको आय र रोजगारी वृद्धि गर्नु ।

३.५.५ रणनीति

१. पर्यटन व्यवसायी र स्थानीय वस्तु तथा सेवा उत्पादकसँगको सघन सहकार्यलाई प्रोत्साहन गर्ने,
२. पर्यटन विकासका लागि उपयुक्त नीतिगत तथा संस्थागत संरचनाको स्थापना गरी परिचालन गर्ने,
३. स्थानीय, राष्ट्रिय र गैरआवासीय नेपाली लगानीकर्ताको लागि लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने,
४. आकर्षक पर्यटकीय गन्तव्यमा बाहै महिना पहुँच स्थापित गर्न रणनीति महत्वका पूर्वाधारहरू विकासमा जोड दिने,
५. ग्रामिण शहरी क्षेत्रमा पर्यटकीय उपजहरूको विविधिकरण गर्ने ।

३.५.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

पर्यटन क्षेत्रको लागि आवधिक योजना र प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको उद्देश्यका आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएकोछ :

सूचक	एकाई	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
पहिचान भएका पदमार्ग	संख्या	३	३	४	५	६
नियमित सञ्चालनमा रहेका व्यवस्थित होमस्टेट	संख्या	३	३	४	५	६
होटल रेष्टरेण्टहरूमा हुने खाद्यान्न, फलफुल र तरकारीमा स्थानीय उत्पादनको हिस्सा	प्रति शत	२०	२२	२५	२८	३०
पर्यटन तथा आतिथ्य सेवा सम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्ति	संख्या	५०	६५	७०	८०	१००
भगिनी सम्बन्ध स्थापना भएका स्वदेशी तथा विदेशी शहर	संख्या	०	०	१	२	३
सास्कृतिक तथा पर्यटकीय मेला महोत्सव आयोजना (वार्षिक)	संख्या	१	२	३	४	५

३.५.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, प्रस्तावित कार्यक्रमको महत्व र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा पर्यटन तथा संस्कृति उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु. हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु. हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	६७४३	२३६०	४३८३	०	०	५३७०	१३७३	०
२०८०/८१	७०८०	२४७८	४६०२	०	०	५६३९	१४४१	०
२०८१/८२	७४३४	२६०२	४८३२	०	०	५९२०	१५१३	०

३.५.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरु र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१.	कुशमा घण्टाघर निर्माण (गोरव)	लगानी आकर्षण तथा पर्यटकीय सुविधा विस्तार गर्नु	२०७९/८० देखि ८१/८२ सम्म	७६७४	बहुतले घण्टाघरको निर्माण भई पर्यटकीय आकर्षण थपिनेछ ।
२.	पर्यटकीय उपज विकास तथा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पर्यटकीय सेवा र सुविधा विस्तार गर्नु	सालबसाली	७३१२	पर्यटकी उपजको संख्या र क्षमता २० %ले वृद्धि हुनेछ ।
३.	पर्यटन प्रवर्द्धन अन्य सालबसाली कार्यक्रम	पर्यटकीय सेवा, सुविधाको विकास र विस्तार गर्नु	सालबसाली	६२७०	पर्यटक आगमनमा वार्षिक २०% ले वृद्धि हुनेछ ।
	जम्मा			२१२५६	

३.५.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

कुशमावाट ग्रामीण पर्यटकीय केन्द्रसम्म जोड्ने पक्की एवम् सुरक्षित सडक एवम् नियमित यातयातको अभावका कारण विगतमा सुरुवात भएका कतिपय पर्यटकीय गतिविधि एवम् साहसिक खेलकुद प्रतियोगिताहरूको व्यापक सम्भावना भए पनि नियमित सञ्चालन हुन सकेका छैनन् । विभिन्न समयमा दोहरिने सडक दुर्घटनाले पनि सो क्षेत्रको पर्यटन प्रवर्द्धनमा जोखिम बढ्दै गएको अवस्था छ । आतिथ्य सेवा, आवास सुविधा तथा खानाको उपयुक्त मापदण्ड र अनुगमनको अभावमा गुणस्तरीय पर्यटन प्रवर्द्धनमा जोखिम देखिएको छ । यद्यपी, यहाँको पर्यटन प्रवर्द्धनमा स्थानीय सरकार, नेपाल पर्यटन वोर्ड एवम् निजी क्षेत्रका उद्योग वाणिज्य संघ र सामुदायिक संस्थाहरूबीच समुचित सहकार्य र समन्वयमा अगाडी बढ्दा पर्यटकीय आकर्षण बढ्दै जाने अनुमान छ ।

३.६ भूमी व्यवस्था, सहकारी र वित्तीय सेवा

३.६.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय तहहरूलाई आफ्नो सिमाना भित्रको भूमि व्यवस्थापन र प्रशासन सम्बन्धी अधिकार दिएको भए पनि त्यसको काम अहिलेसम्म सम्बन्धित जिल्ला मालपोत कार्यालय मार्फत नै भइरहेको छ । स्थानीय तह अन्तर्गतको जमिनको नापजाँच र भूमि तथा सम्पत्ति कर संकलनदेखि स्थानीयस्तरमा आइपर्ने जग्गा नापजाँच सम्बन्धी कार्य र लगत व्यवस्थापनको कार्य भने स्थानीय तहबाट नै हुँदै आएको छ । कुशमा नगरपालिकाले पनि सोही अनुसारका कार्यहरु गर्दै आएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्यांकअनुसार २०७८ चैत्र मसान्तसम्म कुशमा नगरपालिका क्षेत्रमा (विमा कम्पनी र स्थानीय सहकारी बाहेक) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका ३५ शाखा कार्यालय सञ्चालनमा रहेका छन् । नेपालको संविधानमा सहकारी, निजी र सार्वजनिक क्षेत्रलाई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको तीनवटा खम्बाको रूपमा मानिएको छ । नगरपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा यहाँ रहेका सहकारी संस्था तथा वित्तीय संस्थाहरूले खेल्ने भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । यस नगरपालिकामा विभिन्न कार्य प्रकृतिका (कृषि, वचत तथा ऋण, सञ्चार,

वहुउद्देश्यीय, उपभोक्ता, उद्यमी, कफी, माहुरीपालन, दुग्ध र तरकारी आदि) सहकारी संस्थाहरू दर्ता भई कार्य गरिरहेका छन् । पछिल्लो तथ्यांकअनुसार यस नगरपालिकामा स्थानीय तथा प्रदेशस्तरीय (कार्यक्षेत्र) भएका १११ वटा सहकारी संस्थाहरू रहेकामा करिब ९३ वटा नगरस्तरीय कार्यक्षेत्र भएका सहकारी संस्थाहरू रहेका छन् । कुश्मा बजार बाहेक यस नगरपालिकामा ठूलीपोखरी, मालदुङ्गा, बगैँचा, सरुनचौर, साइकल चोक, वितलब, खौला र डाङाँखर्क लगायत १८ वटा बजार केन्द्रहरू रहेका छन् । यी बजार केन्द्रहरूमा मुख्यतः बैंकज्ञ सुविधा, व्यवसाय, सेवा प्रदायक निकायहरूको उपस्थिति रहे का छन् । यसले गर्दा यस क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई आवश्यक पर्ने सेवा सुविधाहरू लिन तथा बस्तु तथा सेवाहरूको खरिद विक्री गर्न सहज हुने गरेको छ ।

३.६.२ समस्या तथा चूनौति

बैंक, वित्तीय संस्था एवं सहकारीहरूको संख्या तथा कारोबार उच्च रहेको भएता पनि अनौपचारिक क्षेत्रबाट हुने कारोबारको अवस्था उल्लेखनिय रहेको छ । वित्तीय सेवामा महिला र पुरुषको समान पहुँच रहेको छैन । बैंकखाता अवस्था हेर्दा ९३ प्रतिशत पुरुषहरूसँग सक्रिय बचत खाता भएको देखिन्छ भने महिलाका हकमा भने ४५ प्रतिशत महिलासँग मात्र त्यस्तो खाता रहेको छ । घरेलु तथा साना उद्योग र सीमान्तकृत समुदायमा सर्वसुलभ वित्तीय सेवामा न्यून पहुँच रहेको छ । वित्तीय साक्षरताको कमी, धितो राख्ने सम्पत्तिको अभाव, आवश्यक प्रमाण पुऱ्याउन नसक्नु, भन्नभट्टिलो कागजी प्रक्रिया र आवश्यक सहयोगका लागि सेवा केन्द्रको अभाव कारण अनौपचारिक क्षेत्रबाट कारोबार हुने गरेको छ । सहकारी संस्थाहरूसँग भएको पूँजी अनुत्पादक क्षेत्रमा पनि परिचालन गर्न हुनु, सहकारी संस्थाहरूको यथार्थ विवरण नहुनु, सहकारी संस्थाहरूको प्रभावकारी अनुगमन नहुनु, सहकारीहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा प्रोत्साहन गर्ने परिपाटीको विकास नहुनु, सहकारीहरूको क्षमता विकास उचित ध्यान नपुग्नु आदि यस क्षेत्रमा रहेका समस्या हुन् ।

३.६.३ सोच

“सर्वसुलभ वित्तीय पहुँच, आर्थिक समृद्धिको जग“

३.६.४ उद्देश्य

१. औपचारिक वित्तीय सुविधामा नगरवासीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्नु,
२. सहकारी संस्थाहरूसँग भएको पूँजी उत्पादनशिल क्षेत्रमा लगानी गर्नु,
३. भूमि प्रशासनको व्यवस्थापन तथा नियमन क्षमता विकास गर्नु ।

३.६.५ रणनीति

१. सहुलियतपूर्ण कर्जा र अनुदान योजनाहरूलाई लक्षित वर्ग र समुदायको हितमा परिचालन गर्ने,
२. लगानीका सम्भाव्य क्षेत्र पहिचान गर्न र वित्तीय पहुँच विस्तार गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्था र सहकारीसँग सहकार्य गर्ने,
३. भूमि प्रशासन र सहकारी संस्थाहरूको व्यवस्थापकीय क्षमता विकास र दक्षता अभिवृद्धि गर्ने ।

३.६.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना र प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार यस उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य			
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	
महिला तथा सिमान्तिकृत समुदाय लक्षित सहकारी संस्था	संख्या	५	५	६	७	८	८
वित्तीय सेवामा पहुँच (नियमित बचत खाता प्रयोग गर्ने जनसंख्या)	प्रतिशत	६७	७०	७२	७४	७८	८८

सूचक	एकाई	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य
				२०७९/८० २०८०/८१ २०८१/८२
वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी तालिम सञ्चालन (वार्षिक)	संख्या	०	१	२ ३ ४
सहकारीमा पहुँच भएका घरपरिवार (३० मिनेटको पैदल दूरीमा)	प्रतिशत	६०	७०	८० ९० १००
उत्पादनशील क्षेत्रमा स्थानीय सहकारीको लगानी	प्रतिशत	३५	३७	४० ४५ ५०
पहिचान भएका भूमिहिन र अव्यवस्थित बसोवासी परिवार	संख्या			

३.६.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

प्राप्त बजेट सीमा, प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा वित्तीय सेवा उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	८९९	७९	१८०	०	०	८९९	०	०
२०८०/८१	९४४	७५५	१८९	०	०	९४४	०	०
२०८१/८२	९९१	७९३	१९८	०	०	९९१	०	०

३.६.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको आवश्यकता र औचित्यताका आधारमा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	आगामी तीन वर्षको अपेक्षित नतिजा
१	एक सहकारी एक उत्पादन कार्यक्रम	सहकारीको परिचालन गरी स्थानीय उत्पादनमा वृद्धि गर्नु	सालबसाली	६८०	१० सहकारीले उत्पादनमूलक उद्यम व्यवसाय सञ्चालन गर्नेछन् ।
२	वित्तीय साक्षरता तथा पहुँच प्रबर्द्धन कार्यक्रम	नागरिकमा वित्तीय ज्ञान, सहकारीको वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता र नियम पालनामा वृद्धि गर्नु	सालबसाली	१०९९	५०० लक्ष्यत समुदायका व्यक्तिले वित्तीय साक्षरता र १० सहकारीले क्षमता अभिवृद्धि तालिम प्राप्त गर्नेछन् ।
३	भूमि व्यवस्थापन सुदृढिकरण कार्यक्रम	नगरपालिका भित्रका सबै खाले जमिनको लगत अद्यावधिक गरि भूमिहिन र अव्यवस्थित बसोवासको समस्या समाधान गर्नु	सालबसाली	१०५५	नगरपालिका भित्रका सबै प्रकारका जमिनको विवरण र अव्यवस्थित बसोवासीहरूको लगत तयार हुनेछ ।
जम्मा				२८३४	

३.६.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

संघ प्रदेश तथा नगरपालिकाको सहकार्यमा भूमि सम्बन्धी समस्या समाधान गरि अव्यवस्थित जोखिमयुक्त बसोबास (वस्ती) हरूलाई न्यूनिकरण गर्न अर्थपूर्ण पहलकदमी हुनेछ । नगरवासीहरू वित्तीय साक्षरता र पहुँच अभिवृद्धि गर्न तत्पर र सहयोग हुनेछन् । बैंक, वित्तीय संस्था एवम् सहकारी संस्थाहरू उत्पादनमूलक घरेलु तथा साना व्यवसायको प्रवर्द्धन तथा स्थानीय उत्पादनको बजारीकरण बढी क्रियाशिल हुनेछन् । यद्यपी, सबै

सहकारीहरूलाई नगरपालिकाको नियमनको दायरामा ल्याउनु, सहकारी सम्बन्धी स्थानीय ऐन कार्यान्वयन गर्नु, सहकारी संस्थाहरूसँग भएको पूँजीलाई उत्पादनशिल क्षेत्रमा लगानी गर्नु, सहकारी संस्थामा वित्तीय अनुशासन बढाउनु, सिमान्तकृत एवम् बञ्चितीकरणमा परेका वर्गसम्म सहकारी संस्थाको पहुँच पुऱ्याउनु जस्ता चुनौतीहरू यस क्षेत्रमा रहेका छन् ।

३.७ श्रम रोजगारी तथा गरिबी निवारण

३.७.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ३३ अनुसार प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुने कुरा सुनिश्चित गरेको छ । त्यसैगरी प्रत्येक श्रमिकलाई उचित श्रम अभ्यास र उचित पारिश्रमिक, सुविधा तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको समेत हक हुने कुरा सुनिश्चित छ । कुशमा नगरपालिकामा कूल परिवारमध्ये ५१ प्रतिशत कृषि र पशुपालनमा सम्लग्न रहेको, ६ प्रतिशत व्यापार, २० प्रतिशत नोकरी, ११ प्रतिशत दैनिक ज्यालादारी र १२ प्रतिशत परिवारका सदस्य वैदेशिक रोजगारीमा सम्लग्न रहेको देखिन्छ । स्वदेशमा सीमित रोजगारी अवसर, युवा जनशक्तिको बढ्दो आकार, परम्परागत जीवन प्रणालीमा युवाहरूको घट्दो रुचि लगायतका कारणले वैदेशिक रोजगारी युवाहरूका लागि भरपर्दो विकल्प बनेको छ । यसबाट अल्पकालीन रूपमा बेरोजगारी समस्या र गरिबी न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुग्नुका साथै प्राप्त विप्रेषणले मुलुकको अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन महत्वपूर्ण योगदान गरिरहेको छ । तर दीर्घकालमा भने यसबाट देशलाई फाइदाभन्दा बेफाइदा बढी हुने देखिन्छ ।

३.७.२ समस्या तथा चनौति

नगरपालिका सँग स्थानीयस्तरमा चाहिने शिप अनसारका जनशक्तीको आवश्यकता सम्बन्धी तथ्यांक नहुनु आन्तरिक तथा वात्य रोजगारीमा जानेको अद्यावधिक तथ्याङ्क नहुनु र स्थानीय बजारमा काम गर्ने बिदेशी श्रमिकको लगत नहुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन । त्यसैगरी, प्राविधिक धारका विद्यालयहरू कम हुनु र व्यवसायिक रूपमा प्रतिष्पर्द्धी जनशक्ति उत्पादन कम हुनु, स्वरोजारीलाई प्रोत्साहन र सम्मान गर्ने स्पष्ट कार्यक्रम नहुनुले पनि बेरोजगारी र गरिबीमा टेवा पुगिरहेको छ । वैदेशिक रोजगारीमा जानेहरूका लागि आवश्यक अभिमुखिकरण र परामर्श सेवा उपलब्ध गराउन नसक्नु, विप्रेषणबाट आएको रकमलाई उत्पादनशील कार्यमा लगानी गर्न प्रोत्साहन गर्न नसक्नु, समाजमा कामलाई ठुलो सानो भनेर वर्गीकरण गर्ने चलन हुनु र वैदेशिक रोजगार पूर्ण रूपमा सुरक्षित र भरपर्दो हुन नसक्नु पनि यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

३.७.३ सोच

“दक्ष जनशक्तीको विकास, गरिबी निवारणको आधार”

३.७.४ उद्देश्य

१. नगरपालिका भित्र रहेका बेरोजगार तथा अर्धबेरोजारहरूलाई रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्नु,
२. वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित र व्यवस्थित बनाउनु ।

३.७.५ रणनीति

१. स्थानीयस्तरमा रोजगारी र स्वरोजगारीका अवसर सिर्जना गर्न निजी क्षेत्रसँग मिलेर काम गर्ने,
२. श्रमशक्तीको क्षमता तथा दक्षता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
३. संघ तथा प्रदेश सरकारसँगको सहकार्यका वैदेशिक रोजगारीलाई मर्यादित र सुरक्षित बनाउने ।

३.७.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

नगरपालिकाको आवधिक योजना र वर्तमान अवस्थामा प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको सान्दर्भिकता र अपेक्षित नतिजाको आधारमा यस उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएकोछ :

सूचक	एकाई	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमबाट सिर्जित रोजगारी	कार्यदिन	५७००	६२००	६७००	७२००	७८००
वेरोजगार दर	प्रतिशत	-	१२	१०	९	८
१ देखि ९ वर्ष उमेर समूहमा अधिवेरोजगारी दर	प्रतिशत	-	२०	१७	१५	१२
श्रम सूचना व्यवस्थापन प्रणाली	संख्या	०	०	१	१	१
बैदेशिक रोजगारीमा जानेका लागि सञ्चालित अभिमुखिकरण (वार्षिक)	संख्या	-	-	२	४	६
बैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका व्यक्तिहरु सँग अन्तरक्रिया (वार्षिक)	संख्या	-	-	२	४	६
वार्षिक स्वरोजगारी तथा उच्चमाशिलता विकास तालिम	संख्या	०	०	१	२	३

३.७.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन र प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको उद्देश्यका आधारमा श्रम रोजगार तथा गरिबी निवारण उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	८९९०	६२९३	२६९७	०	१९२२	५६९५	१३७३	०
२०८०/८१	९४४०	६६०८	२८३२	०	२०१८	५९८०	१४४१	०
२०८१/८२	९९११	६९३८	२९७३	०	२११९	६२७९	१५१३	०

३.७.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको उद्देश्य, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना/उपक्षेत्र	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम	बेरोजगारलाई मौसमी रोजगार प्रदान गरी वार्षिक आयमा वृद्धि गर्नु	सालवसाली	८५९६	न्युन आय भएका वार्षिक ३०० जना विपन्नले मौसमी रोजगार प्राप्त गरेका हुनेछन् ।
२	सुरक्षित बैदेशिक रोजगार (आप्रवासान) कार्यक्रम	सुरक्षित आप्रवासन सम्बन्धी, अभिमुखिकरण, सूचना, जानकारी र आवश्यक सहयोग प्रदान गर्नु	सालवसाली	७७७९	वार्षिक १००० जनाले सुरक्षित आप्रवासन सम्बन्धी जानकारी, वित्तीय साक्षरता, मनोसामाजिक परामर्श र सहायता प्राप्त गरेका हुनेछन् ।

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना/उपक्षेत्र	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
३	श्रम बजार व्यवस्थापन तथा स्वरोजगार प्रवर्द्धन कार्यक्रम	श्रम बजार सम्बन्धी तथांक अद्यावधिक गर्नु र स्थानीय उद्योग व्यवसायमा रोजगारी बढ़ा गर्ने	सालबसाली	११९६६	श्रमबजार व्यवस्थापन सूचना प्रणाली संस्थापन हुनेछ र बार्षिक छ ५० जना स्वरोजगार भएका हुनेछन्।
जम्मा				२८३४९	

३.७.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

श्रम बजार व्यवस्थित गर्न संघ तथा प्रदेश सरकारबाट यथेष्ट सहयोग प्राप्त हुने र नगरपालिकामा रोजगार सम्बन्धी नीति तथा योजना तर्जुमा हुने अनुमान छ। यद्यपी, श्रमबजार अझै पनि अनौपचारिक नै रहेको र श्रमलाई सम्मान गर्ने परम्परा नरहेकोले आवश्यक सूचना संकलन गर्न, वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित बनाउनु, श्रमलाई सीप, प्रविधि, उत्पादन र बजारसँग जोड्नु, अन्तर्राष्ट्रिय बजारसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने दक्ष जनशक्तिको विकास गर्नु, वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित बनाउनु र पारिवारिक तथा सामाजिक पुनः एकीकरणका सवालहरू सम्बोधन गर्नु जस्ता यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन्।

परिच्छेद ४ : सामाजिक क्षेत्र

यस परिच्छेद अन्तर्गत शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई, महिला, बालबालिका र सामाजिक समावेशीकरण, युवा तथा खेलकुद जस्ता उप-क्षेत्रहरूको पृष्ठभूमि, समस्या तथा चूनौति, लक्ष्य, रणनीति, नितिजा खाका, त्रिवर्षीय खर्च तथा स्रोत अनुमान, आयोजना तथा कार्यक्रम र पूर्वानुमान तथा जोखिम पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

४.१ शिक्षा, कला भाषा तथा साहित्य

४.१.१ पृष्ठभूमि

यस नगरपालिकाको केन्द्र कुश्मा ऐतिहासिक कालदेखि नै शैक्षिक जागरणका क्षेत्रमा अग्रणी रहेको छ । हाल यस नगरपालिकामा गुरुकुल शिक्षा तथा गुम्बा शिक्षा र पूर्व प्राथमिक तहदेखि विश्वविद्यालय तहसम्मको आधुनिक शिक्षाको संगम रहेको छ । शिक्षा एक आधारभूत मौलिक अधिकार हो । प्रारम्भिक अवस्था देखि सिकाइका अवसरहरू मार्फत विद्यालय शिक्षाका लागि सफलताको जग बसाल्ने देखि माध्यमिक शिक्षासम्म बालबालिकाका लागि शिक्षाको अधिकार सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी संविधानले स्थानीय तहलाई दिएको छ, र त्यसका लागि कुश्मा नगरपालिका प्रतिबद्ध छ । यस नगरपालिका भित्र ६७ वटा सरकारी र १४ वटा सस्थागत विद्यालय गरि ८१ वटा विद्यालय छन् । शैक्षिक सत्र २०७९ मा सरकारी विद्यालय तर्फ ७०३९ कुल विद्यार्थी रहेकोमा ३६३ छात्र र ३४८६ छात्रा रहेका छन् । कुश्मा तथा अन्य बजार केन्द्रमा केन्द्रिकृत रहेका सस्थागत विद्यालयमा २९९७ विद्यार्थी रहेका छन् । एक विद्यालयमा विशेष क्षमता भएका विद्यार्थीका लागि समेत स्रोत कक्षा सञ्चालन हुने गरेको, जहाँ छिमेकी जिल्लाका समेत गरि २२ दृष्टिविहिनहरूले अध्ययन गरिरहेका छन् ।

४.१.२ समस्या तथा चूनौति

सामुदायिक शैक्षिक संस्थाहरु छरिएर रहेको कारण विद्यालयमा गरिएको लगानीको तुलनामा शैक्षिक गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार हुन नसकेको, विद्यार्थीको अनुपातमा शिक्षकको दरवन्दी हुन नसकेकोले सामुदायिक विद्यालयहरूमा भर्नादर कम हुँदै गएको छ । पर्याप्त दक्ष जनशक्ति र उपयुक्त भौतिक पूर्वाधार लगायत आवश्यक पर्ने साधन स्रोतको कमी, सुधार तथा आधुनिक प्रविधि तथा इन्टरनेट सुविधा आदिको पहुँच कम र अनुसन्धान तथा खोजमूलक सिकाइ प्रणालीको न्यूनता यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन । त्यस्तै, सामुदायिक विद्यालय र शिक्षक कर्मचारीहरूको व्यवसायिकताका साथै विद्यार्थीहरूको शिक्षण सिकाई प्रतिको रुचि अभिवृद्धिमा अविभावक तथा समुदायको उदासिनता यस क्षेत्रको चुनौतीका रूपमा रहेको छ ।

४.१.३ सोच

“सचेत नागरिक उत्पादनका लागि गुणस्तरिय र समयसापेक्ष शिक्षामा सर्वसुलभ पहुँच”

४.१.४ उद्देश्य

१. बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा केन्द्रित प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षालाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउनु,
२. आधारभूत शिक्षामा सबैको सहज एवं समतामूलक पहुँच र निरन्तरता सुनिश्चित गर्दै सर्वव्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिस्पर्धी एवं गुणस्तरयुक्त अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रत्याभूति गर्नु,
३. गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै सिर्जनशिल, अध्ययनशील, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार सहितको प्रतिस्पर्धी एवम् उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्नु,
४. अनौपचारिक, वैकल्पिक र खुला शिक्षाको माध्यमबाट आजीवन सिकाइ संस्कृतिको विकास गर्नु ।

४.१.५ रणनीति

१. नगरपालिका र अभिभावकको साझेदारीमा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकास र विद्यालय शिक्षाको पूर्वतयारीका लागि उपयुक्त बालमैत्री वातावरण सुनिश्चित गरी प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गर्ने ।
२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको प्रत्याभूति गर्न सबै बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना गराउने र भर्ना भएका सबैलाई टिकाउन र गुणस्तर बढ़ावाएका लागि उत्प्रेरणात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्ने ।
३. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको क्षेत्रमा विभिन्न सरोकारबालाहरूको साझेदारीमा दिगो लगानी सुनिश्चित गर्ने ।
४. सुचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गका रूपमा एकीकृत गर्दै प्रविधिमैत्री, व्यावहारिक र नितिजामूलक बनाउने ।
५. विद्यालय स्तरमा अनलाइनमा आधारित एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) को सुदृढीकरण गर्ने ।
६. अभिभावकहरूको अपनत्व र नेतृत्वमा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा सुधार, पेशागत नैतिकताको प्रवर्द्धन, लगानी अभिवृद्धि र प्रविधि हस्तान्तरण मार्फत सामुदायिक शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने ।

४.१.६ नितिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजनाका अपेक्षित नितिजा र प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको आगामी तीन आर्थिक वर्षको लक्ष्यका आधारमा तयार यस उपक्षेत्रको नितिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
आधारभूत तहको खुद भर्ना दर	प्रतिशत	९४.८	९५	९६	९७	९८
माध्यमिक तहमा खुद भर्नादर (९ देखि १२)	प्रतिशत	६०	६३	६५	७०	७३
आधारभूत तहमा विद्यालय जाने उमेरका विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका	प्रतिशत	५	४	३	२	१
वर्ष माथिको निरक्षरता दर	प्रतिशत	२२.४१	२२.००	२१.५	२१.००	२०.००
सिकाई उपलब्धी दर	प्रतिशत	५८	६०	६२	६३	६५
पक्की भवन भएका विद्यालय	संख्या	३४	३७	४०	४२	४५
कम्प्यूटर प्रयोगशाला भएका विद्यालय	संख्या	२०	२३	२७	३१	३५
गणित प्रयोगशाला भएका विद्यालय	संख्या	०	२	५	१०	१५

४.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रमहरूको संक्षिप्त विवरण र विषय क्षेत्रको महत्वका आधारमा शिक्षा कला भाष तथा साहित्य उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	३७३०८५	२९८४६८	७४६१७	०	०	३७२५३६	५४९	०
२०८०/८१	३९१७३९	३१३३९२	७८३४८	०	०	३९११६३	५७६	०
२०८१/८२	४११३२६	३२९०६९	८२२६५	०	०	४१०७२१	६०५	०

४.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको उद्देश्य, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	प्रारम्भिक बाल विकास कार्यक्रम	बाल विकासको अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना वृद्धि गर्नु	सालबसाली	१३३४५	२ बाल विकास केन्द्र सञ्चालन हुनेछन् र आधारभूत तहको खुद भर्नादर ५% ले सुधार हुनेछ ।
२	आधारभूत शिक्षा कार्यक्रम	आधारभूत शिक्षा प्रभावकारी रूपमा निशुल्क र अनिवार्य गर्ने	सालबसाली	७३२४६२	आधारभूत तह खुद भर्नादर ९८% र शैक्षिक सिकाई उपलब्धि सरदर ६५% पुगेको हुनेछ ।
३	माध्यमिक शिक्षा कार्यक्रम	मध्यमस्तरको जनशक्ति तयार गर्नु	सालबसाली	१६२५२०	माध्यमिक तहको खुद भर्ना दर ७३% पुगेको हुनेछ ।
४	प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम	प्रविधियुक्त मध्यम स्तरको जनशक्ति उत्पादन गर्नु	सालबसाली	९७५१२	माध्यमिक तह उमेर समूहका २०% विद्यार्थीमा प्राविधिक शिक्षामा पहुच हुनेछ ।
५	अनौपचारिक तथा जीवनपर्यन्त सिकाइ कार्यक्रम	नागरिकको साक्षरता वृद्धिगरि निरन्तर सिक्षा प्रदान गर्नु	सालबसाली	७१६५१	निरक्षरता दर २०% मा सिमित हुने र जीवनपर्योगी सीपमा अभिवृद्धि हुनेछ ।
६	भाषा कला तथा साहित्य प्रवर्द्धन कार्यक्रम	कला, संस्कृति, साहित्य अध्ययन, अनुसन्धान, संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु	सालबसाली	५५५६२	नगरपालिका क्षेत्रका विशिष्ट कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र सम्बर्द्धन हुनेछ ।
७	शैक्षिक प्रशासन सुधार तथा क्षमता विकास कार्यक्रम	प्रभावकारी रूपमा शैक्षिक सेवा प्रवाह गर्नु	सालबसाली	२७५४५	बालविकास सहयोगी कार्यकर्ता, प्राथमिक, निमावि र मावि तहका शिक्षकहरुको क्षमतामा वृद्धि हुनेछ ।
८	अन्य सालबसाली कार्यक्रम	प्रभावकारी रूपमा शैक्षिक सेवा प्रवाह गर्नु	सालबसाली	१५५५४	शैक्षिक पहुच र गुणस्तरमा हालको अवस्थावाट कम्तिमा १० %ले वृद्धि हुनेछ र सामुदायिक विद्यालयको पूर्वाधारमा सुधार हुनेछ ।
जम्मा				११७६१५१	

४.१.९ अनुमान तथा जोखिम

संघीय शिक्षा ऐन तथा नियमावली जारी एवम् समयानुकूल परिमार्जन भएको हुनेछ । शैक्षिक क्षेत्रमा नविनतम विधि तथा प्रविधिको उपयोग भएको हुनेछ । शैक्षिक क्षेत्रमा पर्याप्त पूर्वाधार विकास, आवश्यक जनशक्ति व्यवस्था, क्षमता विकासका अवसर, नवीनतम प्रविधिको उपयोग, अन्तर सरकार सहयोग र सहकार्य र सरोकारवाला वीचका समन्वय, सहकार्य र साभेदारीको विकास जस्ता पक्षमा ध्यान दिन सकेमा मात्र अपेक्षित नतिजा हासिल हुने देखिन्छ ।

४.२ स्वास्थ्य तथा पोषण

४.२.१ पृष्ठभूमि

यस नगरपालिकामा १ शैयाको अस्पताल र प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र एक एक वटा रहेका छन् भने ९ स्वास्थ्य चौकी, ३ आधारभूत स्वास्थ्यसेवा केन्द्र, ३ सहरी स्वास्थ्य केन्द्र, १ आरोग्य केन्द्र छन् । कुल ३६ खोप क्लिनिक र २३ गाउँघर क्लिनिक मार्फत ६२ जना स्वास्थ्यकर्मीहरु, २० जना कर्मचारीहरु र १०० जना महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविकाहरूले सेवा प्रदान गर्दै आएका छन् । कुशमा नगरवासीहरु अधिकतम एक घण्टामा स्वास्थ्य

संस्थासम्म पुग्न सक्ने अवस्थामा छन् । त्यसमा पनि स्वास्थ्य संस्थामा पुग्न बढिमा ५० मिनेट हिँड्नुपर्ने जनसंख्या ५ प्रतिशतभन्दा कम रहेको छ भने खोप क्लिनिकमा पुग्न ३० मिनेटभन्दा बढि हिँड्नु पर्ने अवस्था छैन ।

४.२.२ समस्या तथा चूनौति

स्वास्थ्य चौकी भए पनि ४ वटाको मात्रै नेपाल सरकारले तोकेको मापदण्ड अनुसारको भवन हुनु, एक मात्र जिल्ला अस्पताल रहेको अवस्थामा नेपाल सरकारको आधारभूत स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी व्यवस्था २०७५ अनुसार सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गर्ने कार्य चुनौतिपूर्ण रहेको छ । स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्ने क्षमता, उपलब्ध जनशक्ति, भौतिक पूर्वाधार, स्वास्थ्य उपकरण र प्राविधिक सामग्रीको व्यवस्थापनमा कमी रहेको छ । नेपाल सरकारको स्वास्थ्य विमाअन्तर्गतका सेवा प्रभावकारी रूपमा प्रदान गर्ने जिम्मेवारीसमेत स्थानीय तहलाई नै आएको छ । नगरपालिका अन्तर्गतका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट प्रदान गरिएका आधारभूत तथा विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवामा आम नागरिकको सहज पहुँच स्थापित गर्न र सेवाग्राहीको आवश्यकताअनुरूपको सहज सेवा प्रदान गर्न आवश्यक श्रोत, साधन तथा क्षमताको कमी आदि यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन । प्राकृतिक प्रकोपको कारण हुने घाईतेहरूको उद्धार, प्राथमिक उपचार जस्ता आपतकालिन उपचारका लागि पनि प्रयोग्य स्रोतसाधन र पूर्व तयारी नहनु र कोभिड-१९ जस्ता अनपेसक्षत रूपमा आउन सक्ने महामारी र संक्रमणलाई रोकथाम र नियन्त्रणका लागि अत्यन्त आवश्यक औषधी, सामग्री तथा पूर्वाधारको कमी रहेको छ ।

४.२.३ सोच

“सबैका लागि गुणस्तरीय र सर्वसुलभ आधारभूत स्वास्थ्य सेवा”

४.२.४ उद्देश्य

१. स्वास्थ्य संस्थाहरुको क्षमता वृद्धि गर्नु,
२. आम नागरिकहरुमा स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धि गर्नु,
३. विपद, आपत्कालीन तथा महामारीको व्यवस्थापन गर्न सक्नारि जनस्वास्थ्य सेवाको विस्तार गर्नु ।

४.२.५ रणनीति

१. स्वास्थ्य संस्थाहरुको विपद उत्थानशीलतामा सुधार ल्याउने,
२. स्वास्थ्य संस्थाहरुको संस्थागत क्षमता वृद्धि गर्ने,
३. स्वास्थ्य सेवाको व्यवस्थापन र नियमनलाई थप प्रभावकारी बनाउने,
४. महामारी तथा विपदको समयमा प्रभावकारी स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापनका लागि निजी क्षेत्र र अन्य सरोकारवालाहरु सँगको सहकार्यमा एकीकृत उपायहरू अवलम्बन गर्ने ।

४.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना तथा कार्यक्रम तथा आयोजनाको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार जनस्वास्थ्य तथ पोषण उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
वर्ष मुनीका बालबालिकामा भाडापछिला संक्रमण दर (प्रति हजार)	जना	११९	११५	११०	१०५	१००
भिटामिन ए र जुकाको औषधी आएका बालबालिका	प्रतिशत	९५	९६	९७	९७	९८

सूचक	एकाई	गत आ.व. सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व. सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्ने प्रजनन उमेर (१ देखि ४९ वर्ष उमेर)का महिला	प्रतिशत	३३	३३	३४	३	३६
मापदण्डअनुसार चार पटक गर्भवती जाँच सेवा प्राप्त गर्ने र दक्ष प्रस्तुतिकर्मीको सहयोगमा सुल्केरी हुने महिला (जीवित जनमा)	प्रतिशत	५५.७	५६.५	५७.०	५७.५०	५८.३०
सबै प्रकारका खोपको पूर्ण मात्र प्राप्त गर्ने बालबालिका	प्रतिशत	९०	९१	९२	९३	९४
स्वास्थ्य विमामा सहभागी घरपरिवार	प्रतिशत	५५	५५	६५	७०	७५
सरकारी मापदण्ड अनुरूपको आफ्नै भवन भएका स्वास्थ्य चौकी	संख्या	४	४	४	५	६
आफ्नै (नगर) अस्पताल	संख्या	०	०	०	१	१

४.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको उद्देश्य र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा स्वास्थ्य तथा पोषण उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान				बजेटको स्रोत			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	७६४९५	६११३२	१५२८३	०	१९२२	७३६६९	८२४	०
२०८०/८१	८०२३६	६४७९९	१६०४७	०	२०९८	७७३५३	८६५	०
२०८१/८२	८४२४८	६७३९८	१६८५०	०	२११९	८१२२१	९०८	०

४.२.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	उप-क्षेत्र/कार्यक्रम /आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	स्वास्थ्य संस्था भवन निर्माण तथा मर्मत सम्भार कार्यक्रम	प्राथमिकताका आधारमा स्वास्थ्य चौकीहरुको मापदण्ड अनुसारको भवन निर्माण गर्ने	सालबसाली	५१८९८	मापदण्ड अनुसार १ स्वास्थ्य चौकीको भवन निर्माण हुने र अन्यको आवश्यक मर्मत भई सेवा सहज हुनेछ ।
२	आधारभूत स्वास्थ्य कार्यक्रम	बडा तहमा स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन तथा सुदृढीकरण गरी नियमित रूपमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्नु	सालबसाली	१०४९९९	नगरपालिकाका स्वास्थ्य संस्थाहरुमार्फत गुणस्तरीय आधारभूत स्वास्थ्य सेवा नियमितरूपमा सञ्चालन हुनेछ र स्वास्थ्य सम्बन्धी दीगो विकासका लक्ष्यहरु पुरा गर्न सहयोग पुर्नेछ ।
३	आर्युवेद तथा बैकल्पिक स्वास्थ्य कार्यक्रम	आर्युवेद तथा बैकल्पिक स्वास्थ्य सेवालाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवासँग एकिकृत गर्दै नियमित स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको व्यवस्था मिलाउने	सालबसाली	८९३८	कम्तिमा २ वटा स्वास्थ्य संस्था मार्फत आर्युवेद स्वास्थ्य सेवा प्रवाह भई करिब ५००० नागरिकले स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गरेका हुनेछन् ।

क्र.सं.	उप-क्षेत्र/कार्यक्रम /आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
४	संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि तथा जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धन कार्यक्रम	स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी प्राविधिक तथा व्यवस्थापकीय ज्ञान, सीप तथा दक्षता अभिवृद्धि गर्नु र जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धन गर्नु	सालबसाली	५६५८८	भउका १७ स्वास्थ्य संस्थाको संस्थागत क्षमता र भएका ६२ स्वास्थ्यकर्मीको ज्ञान, सीप र दक्षता अभिवृद्धि भई गुणस्तरीय आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्रवाह हुनेछ ।
५	महामारी (कोभिड १९ समेत) जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रम	महामारी रोकथाम, जोखिम न्यूनीकरण प्रतिकार्यद्वारा यसबाट हुने क्षती घटाउनु	सालबसाली	१८४७५	महामारीबाट हुने क्षतीमा वार्षिक २० % ले कमी आउनेछ ।
	जम्मा			२४०८९८	

४.२.९ जोखिमपक्ष तथा अनुमान

प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको लागि नगरपालिको आन्तरिक स्रोतले नपुग्ने र संघ तथा प्रदेश सरकारबाट विनियोजित बजेटमा निर्भर हुनुपर्ने बाध्यता रहेकोले अन्तर सरकार र सरोकारवाला बीच समन्वय हुन नसकेकमा अपेक्षित नतिजा हासिल नहुन सक्छ । स्वास्थ्य पूर्वाधार, प्रयोगशाला, औषधि र खोप व्यवस्थापनमा अन्तर निकाय तथा सरोकारवालाको अर्थपूर्ण सहकार्य र साझेदारी हुन नसकेमा कोभिड १९ जस्ता महामारीले जनस्वास्थ्य तथा नगरबासीको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थामा प्रतिकूल असर पार्न सक्ने जोखिम रहेको छ ।

४.३ खानेपानी तथा सरसरफाई

४.३.१ पृष्ठभूमि

कुश्मा यस नगर क्षेत्रमा खानेपानी तथा सरसरफाईको क्षेत्रमा उल्लेख्य पहल भएका छन् । आधारभूत खानेपानीमा पहुँच उपलब्ध रहेको घरपरिवार ८५ प्रतिशत रहेको छ, भने ९५ प्रतिशत घरधुरीमा शौचालय निर्माण भएको देखिन्छ । नगरपालिकामा मानवसिर्जित फोहोरमैला घरघरमा नै सेप्टिक ट्यांकी बनाएर विसर्जन गर्ने अभ्यास रहेको छ । यस नगरपालिको कुश्मा बजार क्षेत्रमा घरघरबाटै फोहोरमैला संकलन गरी निर्धारित स्थानमा विसर्जन गर्ने गरिए पनि व्यववस्थित ल्यान्डफिल साइट र फोहोर प्रशोधन केन्द्रको अभाव रहेको छ । ग्रामीण क्षेत्रमा फोहर व्यवस्थापनको खासै समस्या छैन तर नकुहिने र प्लाष्टिकजन्य फोहोरबाट भने वातावरण र खेतिबालीमा असर गर्ने गरेको छ । खानेपानीका श्रोतका रूपमा मुल तथा खोलाहरु रहेका छन् । एक घर एक धारा कार्यक्रम लागु भएको भए पनि करिब ३० प्रतिशत परिवारमा मात्र त्यस्तो सुविधा पुगेको छ ।

४.३.२ समस्या तथा चूनौति

पाइपबाट वितरित खानेपानीको पहुँच पुगेको भएतापनि पानीको गुणस्तरमा समस्या छ । फोहोर प्रशोधन केन्द्र (ल्यान्डफिल साइट)को अभावमा फोहरमैला व्यवस्थापन प्रमुख चुनौति बनेको छ । बद्दो शहरीकरणका कारण खानेपानी तथा सरसरफाईसँग सम्बन्धित सेवाहरूको माग दिनप्रति बढौ गएको छ । यस नगरपालिकाको स्रोत कम र भएको पनि सडक पुल जस्ता भौतिक पूर्वाधारको तुलनामा खानेपानी तथा सरसरफाई जस्ता सामाजिक पूर्वाधारमा कम विनियोजन हुने गरेको छ । बडा नं. ३, १२ र १३ मा खानेपानीको असुविधा रहेको, बाढी र पहिरोले पाईपलाईन क्षति गर्ने गरेको (ठूलीपोखरी, दुर्लङ्घ बडा नं. २, ३, १२, १३), बाटो खन्ने जस्ता निर्माण कार्य गर्दा पाईपलाईन क्षति हुनु, केहि पाईपलाईन २०/२५ वर्ष पुराना हुनु, पानीका मुहान सुक्दै जानु, पानीको मुहान टाढा हुनु, भिरालो जमिन र छारिएको वस्तीहरूमा खानेपानीको पहुँचमा सर्व सुलभ गराउनु मुख्य चुनौती बन्नु पुगेको छ ।

४.३.३ सोच

“स्वस्थ नगरबासीका लागि दीगो र गुणस्तरीय खानेपानी तथा पूर्ण सरसरफाई”

४.३.४ उद्देश्य

१. सर्वसुलभ रूपमा स्वच्छ र गुणस्तरयुक्त खानेपानी सुविधा र सरसफाईको व्यवस्था गर्नु ।

४.३.५ रणनीति

१. एक घर एक धारा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडी बढाउने,
२. खानेपानीको स्रोतहरूको संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने,
३. आम नागरिक, निजी क्षेत्र, समुदायलाई खानेपानी र सरसफाई प्रवर्द्धनका क्षेत्रमा परिचालन गर्ने ।

४.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना तथा कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
आधारभूत खानेपानी सुविधा उपलब्धि घरपरिवार	प्रतिशत	८५	८६	८८	९०	९२
शौचालय भएका परिपरिवार	प्रतिशत	९५	९६	९७	९८	९९
एक घर एक धारा भएका घरपरिवार	प्रतिशत	३०	३२	३५	३८	४०
सार्वजनिक शौचालय	संख्या	५	५	६	७	८
ठलको लम्बाई (ट्यूमपाइप)	की.मी	१११	१११	११५	१२०	१२५
पब्लिक स्ल्यावले ढाकेको ठल	की.मी	३८	३८	४०	४२	४६
सेनिटरी ल्याण्डफिल साइट	संख्या	०	०	०	०	१

४.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको उद्देश्य र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा खानेपानी सरसफाई उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	२६९७०	९४४०	१७५३१	०	०	२६९७०	०	०
२०८०/८१	२८३१९	९९११	१८४०७	०	०	२८३१९	०	०
२०८१/८२	२९७३४	१०४०७	१९३२७	०	०	२९७३४	०	०

४.३.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	गुणस्तरीय खानेपानी र सरसफाई सुविधा वृद्धि गर्नु	सालबसाली	८५०२३	खानेपानी र सरसफाईको पहुँच वार्षिक १०% ले वृद्धि हुनेछ ।
	जम्मा			८५०२३	

४.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

यस खर्च संरचनामा प्रस्ताव गरेअनुसार नेपाल सरकारबाट बजेट सुनिश्चितता भई आयोजना संचालन, मर्मतसंभार र स्तरोन्तति भएमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने अनुमान छ। यद्यपी, वर्षेनी आउने बाढीपहिरो र जलवायु परिवर्तबाट खानेपानीको स्रोत पर्ने नकारात्मक प्रभाव र विकास आयोजना निर्माणमा अन्तर निकाय सम्बन्ध हुन नसके ढल तथा फोहारमैलाको उचित व्यवस्थापनमा व्यहोर्नुपर्ने विभिन्न चुनौती भने यथावत नै छन्।

४.४ महिला, बालबालिका, सामाजिक संरक्षण र समावेशीकरण

४.४.१ पृष्ठभूमि

कुशमा नगरपालिकाको जनसंख्याको बनोटलाई विश्लेषण गर्दा समग्रमा पुरुषको तुलनामा महिला बढी रहे पनि १४ वर्षभन्दा मुनिको जनसंख्यामा महिलाको तुलनामा पुरुषको केही संख्यामा बढी छन्। त्यसैगरी, १ देखि ९ वर्षसम्मको जनसंख्यामा पुरुषको तुलनामा महिला करिब ४ हजार बढी छन् भने ६० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्यामा पनि महिला नै केही संख्यामा बढी छन्। सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण गर्दा पुरुषको तुलनामा महिलाको हैसीयत कमजोर देखिन्छ। सम्पत्ति, रोजगारी तथा राजनीतिक अवसरमा महिलाको तुलनामा पुरुषको पहुँच बढी रहेको छ।

नगरपालिकाको कुल जनसंख्यामा ३३.१८ प्रतिशत १५ वर्ष मुनिका बालबालिका रहेका छन्। यी मध्ये अधिकांश सार्वजनिक विद्यालयमा अध्ययनरत छन्। त्यस्ता विद्यालयमा अध्ययनरत बाल बालिकामध्ये ३.५ प्रतिशत बालिका छन्। यसले छोरालाई निजी विद्यालय र छोरीलाई सार्वजनिकमा पढाउने परम्परा रहेको संकेत गर्दछ। त्यसैगरी, यस नगरपालिकामा बालविवाह प्रथाको अवशेष पनि कायमै रहेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा ७१ जना बालिका र २८ जना बालक गरी कुल ९९ जना बालबालिकाहरूको १८ वर्ष उमेर पुरा नभई विवाह भएको देखिन्छ।

आर्थिक विपन्नता तथा सामाजिक विभेदका कारण गरीब घरपरिवारमा बालबालिकाहरू रोजगारीका लागि शहरी क्षेत्रहरू जस्तो पोखरा, काठमाडौं हुँदै भारतसम्म पुग्ने गरेको अवस्था छ। अझै पनि समाजमा जातभात र छुवाछुत जस्ता सामाजिक कुरितीहरूको असर कायमै रहेको देखिन्छ। समुदाय र विद्यालयमा बालबालिकाहरूको संख्या विगतका वर्ष हरूको तुलनामा वृद्धि भएको छ। त्यस्ता क्लबहरूमा पनि बालकको तुलनामा बालिकाको संख्या थोरै रहेको छ। अपाङ्गताको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा नगरपालिकामा कुल जनसंख्याको २.२ प्रतिशत विभिन्न वर्गका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू रहे का छन्। यस नगरपालिकाको कुल जनसंख्याको १०.७ प्रतिशत जनसंख्या ६० वर्ष माथिका छन्। जसमध्ये ४२ प्रतिशत ७० वर्ष भन्दा माथिका जेष्ठ नागरिक देखिन्छन्।

४.४.२ समस्या तथा चूनौति

पछिल्ला वर्षहरूमा छोरा छोरी बीचको भेदभाव कम हुँदै गएतापनि छोरी र बुहारी बीचको विभेद कायमै रहेको, लैङ्गिक हिंसाका घटनामा कमी नआएको, श्रमिकहरूको ज्यालामा लैङ्गिक विभेद कायम रहेको, महिलामा मानसिक हिंसा अत्याधिक हुने जस्ता समस्या व्याप्त छन्। जेष्ठ नागरिकहरू मध्ये पनि आर्थिक अभावका कारण महिलाहरू समस्यामा पर्ने गरेको, प्रविधिको अधिक प्रयोगले बालबालिकाहरू एकोहरोपना देखिएको र सामाजिक कार्यमा कम सहभागिता हुने समस्या पनि बढ्दो छ। त्यसैगरी बाल अधिकार र कर्तव्य बीच असन्तुलन देखिएको, शिशु स्याहार केन्द्र नभएको कारण कामकाजी अभिभावक भएका बालबालिहरूको उचित व्यवस्थापन नभएको, गठन भएका बाल क्लबहरू सक्रिय हुन नसकेको, जेष्ठ नागरिकहरूका रहेको ज्ञान सिप नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरण हुन नसकेको, समाजमा जेष्ठ नागरिकहरूलाई उचित सम्मान दिन नसक्नु पनि चुनौती बन्दै गएको छ। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले उचित सम्मान पाउन नसकेको, उनीहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा रोजगारीका अवसरमा पहुँच नभएको, शिक्षा तथा स्वास्थ्यका संरचना अपाङ्गमैत्री नभएको, परम्परागत पेशामा दलित युवाको

आकर्षण कम भएको, दलित बालबालिकाहरूमा विचैमा विद्यालय छोड्ने र कुपोषणको संख्या अधिक रहेको जस्ता समस्याहरू रहेका छन् ।

४.४.३ सोच

“सामाजिक समावेशीता, लैड्गिक समानता र समन्यायिक सभ्य समाजको निर्माण”

४.४.४ उद्देश्य

- महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक तथा सिमान्तकृत व्यक्तिहरूको समग्र अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्नु,
- महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक तथा सिमान्तकृतमैत्री वातावरण सिर्जना गर्नु ।

४.४.५ रणनीति

- लैंगिक उत्तरदायी बजेट र शासन व्यवस्थालाई संस्थागत गर्ने,
- लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून तथा मापदण्डको निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने,
- जेष्ठ नागरिकको सुरक्षा र सहजताको लागि सामाजिक सुरक्षा सेवा वृद्धि गर्ने,
- लक्षित वर्गको पहुँच बढ्ने गरी सार्वजनिक निर्माण तथा सुधार गर्ने ।

४.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना तथा प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको उद्देश्य र अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार यस उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
लैंगिक हिंसाअन्तर्गत बहुविवाह पिडित महिला	संख्या	२०८	२०८	२०८	२०८	२०५
नगरभित्र रहेका सडक बालबालिका	संख्या	२१	१५	१२	१०	८
यस नगरभित्र रहेका बालगृह	संख्या					
महिला, दलित तथा सिमान्तीकृत समुदाय लक्ष्यित संघसंस्था/समूह	संख्या	१७	१७	१७	१७	१७
महिलाको नेतृत्वमा सञ्चालित सहकारी	प्रतिशत	३३	४०	३०	२	२०
दलित तथा जनजातीको नेतृत्वमा सञ्चालित सहकारी	प्रतिशत	३३	५०	६०	६	७०
जमिनमाथि महिलाको स्वामित्व भएको घरपरिवार	प्रतिशत	१०	१२	१३	१५	१५
बाल सुधार गृह	संख्या	०	०	०	१	१
जेष्ठ नागरिक सामुदायिक भवन	संख्या	०	०	०	१	१
महिला बालबालिका र सामाजिक संरक्षण सम्बन्धी नीति निर्माण तथा योजना तर्जुमा	संख्या	१	१	१	१	१

४.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, नगरपालिकाको वस्तुस्थिती, प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा यस उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	१७९८०	१३४८५	४४९५	०	०	१७७०६	२७५	०
२०८०/८१	१८८७९	१४१५९	४७२०	०	०	१८५९९	२८८	०
२०८१/८२	१९८२३	१४८६७	४९५६	०	०	१९५२०	३०३	०

४.४.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	कल्याणकारी सेवा प्रदान गर्नु	सालवसाली	१९८६५	ज्येष्ठ नागरिक, दलित, एकल महिला, विधवा, पूर्ण तथा आंशिक आपांगता भएका व्यक्ति, दलित बालबालिका र लोपोन्मुख जातिसमेत करिब ५००० लाभान्वित हुनेछन्।
२	महिला तथा लक्षित समुदाय आर्थिक सशक्तीकरण कार्यक्रम	विपन्न महिला अपांगता भएका व्यक्ति तथा प्रभाभित परिवार, महिला सहकारीका सदस्यहरुको आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तिकरण गर्नु	सालवसाली	१६६८८	विपन्न महिला, अपांगता भएका व्यक्ति, एकल महिला, दलित महिला समेत १०० जना स्वरोजगार तथा लाभान्वित हुनेछन्।
३	बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक संरक्षण कार्यक्रम	बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिकको संरक्षण र सम्पादन र सहभागितामा अभिवृद्धि गर्नु	सालवसाली	१६६४४	बार्षिक २०० बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक प्रत्यक्ष लाभान्वित हुनेछन्।
४	अपाङ्गता भएका व्यक्ति संरक्षण तथा सशक्तीकरण कार्यक्रम	वर्गाकृत परिचय पत्र, सहायक सामग्री र सचेतनामा अभिवृद्धि गर्नु	सालवसाली	२१९७	अपाङ्गता भएका सबैले अपाङ्गताको परिचय पत्र पाइ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा समावेश भएका हुनेछन्।
५	दलित, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत र जनजाति उत्थान कार्यक्रम	दलित, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत, जनजाति र यौनिक अल्पसंख्यकको अधिकार र संस्कृति संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु	सालवसाली	१२८८	दलित वर्गमा चेतना र संस्कृतिको जगोन्मा अभिवृद्धि, सिमान्तकृत वर्गको सशक्तीकरणमा अभिवृद्धि हुनेछ।
जम्मा				५६६८८	

४.४.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

यस नगरपालिकामा लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणमा हालका दिनमा सकारात्मक प्रयास भए तापनि लक्षित वर्गको अवस्थामा अपेक्षाकृत सुधार हुन सकेको छैन। नगरपालिकामा महिला, बालबालिका र लक्षित वर्गमैत्री पूर्वाधार, नीति, नियम र संरचनाको कमी रहेको छ। महिलामा बहुकार्य बोझको अवस्था कायमै छ। लक्षित वर्ग सशक्तीकरण र क्षमता विकास कार्यक्रम प्रभावकारी हुन नसकदा उनीहरूको अवस्थामा आशातित सुधार हुन सकेको छैन। लक्षित वर्गका लागि तर्जुमा गरिएका कार्यक्रमहरूबाट अपेक्षित प्रतिफलमा प्राप्त हुन भने सकेको छैन। लक्षित वर्गमा स्वरोजगारीका अवसर तथा आत्म निर्भरतामा कमी रहेको छ।

पिछडिएको वर्गमा कानुन तथा अधिकार सम्बन्धमा जानकारीको कमी रहेको छ। आर्थिक, सामाजिक तथा राजनीतिक क्षेत्रमा लक्षित वर्गको अर्थपूर्ण सहभागितामा कमी छ भने प्रभावशाली उपस्थिति रहेको छैन।

४.५ युवा, खेलकुद तथा नवप्रबर्तन

४.५.१ पृष्ठभूमि

यस नगरपालिकाको जनसंख्याको संरचनामा आर्थिक उपार्जनका हिसाबले सक्रिय हुनसक्ने युवा जनशक्ती (१-५९ वर्षसम्मको जनसंख्या)को अंश ५६.०७ प्रतिशत रहेको छ। बाँकी ४३.९३ प्रतिशत जनसंख्या १५ वर्षभन्दा कम र ६० वर्षभन्दा माथिको उमेर समूहको रहेको छ। आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्यामा पनि पुरुषको तुलनामा महिलाको संख्या बढी रहेको छ। नगरपालिकाको कुशमा बजार क्षेत्रमा पूर्वाधार तथा अवसरका हिसाबले पनि अध्ययन, व्यवसाय गर्न र खेलकुद गतिविधि सञ्चालन गर्न अनुकूल वातावरण रहेको छ। पर्यटन उद्योगसँग सम्बन्धित बज्जी जम्प र जिप लाइन सञ्चालनमा रहेका छन् भने प्यारागलाइडिङ, क्यान्योइड, रक क्लाइम्बिङ, साइकिलडजस्ता साहसिक खेलकुदको पनि उत्तिकै सम्भावना छ। अहिलेको आधुनिक प्रविधिको जमानामा उपलब्ध युवा जनशक्तिलाई तुलनात्मक लाभको क्षेत्रका रूपमा प्राथमिकतामा राखी सूचना प्रविधि (आईसीटी) सँग जोडेर आर्थिक विकास र सामाजिक रूपान्तरणको संवाहकका रूपमा स्थापित गर्ने अवसर रहेको छ।

४.५.२ समस्या तथा चुनौति

बैदेशिक रोजगारी र विदेश अध्ययनका कारण युवाहरुको पलायन, खेलाडीको प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धिका लागि उपयुक्त नीति तथा स्रोतसाधनको कमी, दुर्वसनको बढ्दो प्रवृत्ति र समसामयिक राजनीतिक परिवेश प्रति युवाहरुको बढ्दो वितृष्णा यस क्षेत्रका मुख्य समस्याहरु हुन्। युवाहरुमा बजार माग अनुसारको सीपको कमी, उच्चमशीलता र रोजगारीका अवसरहरू पर्याप्त नहुनु, आवश्यक सीप र तालिम बिना नै बैदेशिक रोजगारीमा जानु पर्ने बाध्यता, नगरपालिका सँग युवा परिचालनको लागि ठोस नीति र कार्यक्रम नुहुनुले पनि युवा तथा खेलकुल क्षेत्रलाई स्थानीय विकासको मुलप्रवाहमा समाविष्ट गर्न चुनौती देखिएको छ। उच्च शिक्षाको लागि राजधानी लगायतका अन्य शहर र विदेश जानुपर्ने अवस्थाले पनि युवाहरुलाई सिर्जनशील कामको थालनीका लागि वातावरण निर्माण गर्नमा बाधा पुऱ्याईरहेको छ।

४.५.३ सोच

“उच्चमशील र व्यावसायिक युवा जनशक्ती”

४.५.४ उद्देश्य

१. नगरको समग्र विकासमा युवाहरुको अर्थपूर्ण सहभागिता वृद्धि गर्नु,
२. युवाहरुलाई उच्चमशील, व्यवसायिक र सिर्जनशील बनाउनु।

४.५.५ रणनीति

१. नगरपालिकाको नीति निर्माण, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियामा युवाको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,
२. युवाहरुलाई उच्चमशील, व्यवसायीक र सिर्जनशील भई स्वरोजगार र आत्मनिर्भर बन्न क्षमता विकास तथा वित्तीय स्रोत साधनको पहुँचमा वृद्धि गर्ने,
३. युवाहरुको नेतृत्वमा खेलकुद गतिविधिहरूको वार्षिक क्यालेन्डर बनाएर नियमित रूपमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।

४.५.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना तथा युवा लक्ष्यत कार्यक्रमहरुको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
नगरपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिमा ३ मुनीका युवा	प्रतिशत	१२	११	१०	९	८
प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिम प्राप्त युवा (वार्षिक)	संख्या	५०	५५	६०	६	७०
नगरपालिकामा सक्रिय युवा क्लव तथा युवा संजाल	संख्या	२०	२०	२२	२३	२४
स्तरीय खेलकुद मैदान/रंगशाला	संख्या	१	१	१	२	२
नगरपालिकाले आयोजना गर्ने खेलकुद प्रतियोगिता (वार्षिक)	संख्या	२	२	३	४	५
सिर्जनशीलता र उद्यमशीलता प्रस्फुटन क्याम्प (वार्षिक)	पटक	०	०	१	२	२
युवा लक्ष्यत सिर्जनशीलता पुरस्कार	संख्या	१	१	१	१	१

४.५.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा युवा तथा खेलकुद उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	१७९८०	५३९४	१२५८६	०	९६१	१६४७०	५४९	०
२०८०/८१	१८८७९	५६६४	१३२१५	०	१००९	१७२९३	५७६	०
२०८१/८२	१९८२३	५९४७	१३८७६	०	१०६०	१८१५८	६०५	०

४.५.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि	कुल लागत (रु. हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१.	युवा सृजनशीलता तथा उद्यमशीलता विकास कार्यक्रम	युवाहरुमा सीप प्रदान, दक्षता र उद्यमशीलता विकास गरी स्वरोगारी अभिवृद्धि गर्नु	सालबसाली	२६९९७	१४ वडामा युवा क्लव/सञ्जाल मार्फत करिब १०० युवाहरुमा सिर्जनशीलता र उद्यमशीलता विकास भई स्वरोजगार हुनेछन् ।
२.	खेलकुद विकास तथा खेलाडीको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	खेल पूर्वाधार विकास, खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना र खेलाडीको क्षमता विकास गर्नु	सालबसाली	१४९९३	२ खेल मैदानको स्तरोन्ती सम्मन भई खेल प्रशिक्षण र प्रतियोगिता नियमित रूपमा सञ्चालन हुनेछन् ।
३.	संस्थागत क्षमता विकास कार्यक्रम	युवा तथा खेलकुद क्षेत्रको विकासका लागि नगरपालिकाको क्षमता विकास गर्नु	सालबसाली	१४६९२	युवा तथा खेलकुद नीति, ऐन र कार्यविधि पारित भई कार्यान्वयनमा आउने र वार्षिक १ फ्ल्यागशीप प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने ।

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि	कुल लागत (रु. हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
	जम्मा			५६६८२	

४.५.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

युवाहरु सँग नविन विचार भए पनि त्यसलाई उच्चमशीलता र व्यवसायमा रूपान्तरण गर्न आवश्यक पूँजी नहुनुले पनि नवप्रवर्तनमा चुनौती थपेको छ । विदेशवाट फर्केका युवाहरुको सिप तथा अनुभवको उचित प्रयोग गरि उत्पादनमुलक कार्यमा लगाउनु, नगरपालिका क्षेत्रमा भएका पर्यटन लगायतका तुलनात्मक लाभका क्षेत्रमा युवाहरुलाई आकर्षित गरी यस्ता व्यवसाय सञ्चालनमा परिचालित गर्ने कार्य निकै चुनौतीपूर्ण छ ।

परिच्छेद ५ : पूर्वाधार क्षेत्र

यस क्षेत्र अन्तर्गत आवास, भवन तथा शहरी विकास, सडक, पुल तथा यातायात, जलस्रोत विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका उप-क्षेत्रहरूको पृष्ठभूमि, समस्या तथा चूनौति, लक्ष्य, रणनीति, नतिजा खाका, त्रिवर्षीय खर्च तथा स्रोत अनुमान, आयोजना तथा कार्यक्रम र पूर्वानुमान तथा जोखिम पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

५.१ आवास, भवन तथा शहरी विकास

५.१.१ पृष्ठभूमि

प्रदेश राजधानी नजिक र मध्यपहाडी लोकमार्गमा पर्ने भएकोले कुशमा, चुवा र पाड खुर्केट जस्ता क्षेत्रलाई समेटेर आधुनिक स्याटलाईट शहरको रूपमा विकास गर्ने सम्भावना रहेको छ । निजी, सार्वजनिक सबै प्रकारका भौतिक संरचना बालमैत्री, लैङ्गिक र अपाङ्गमैत्री निर्माण गर्न भवन निर्माण सहिता तथा निर्माण सम्बन्धी आधारभूत मापदण्ड, २०७२ बमोजिम कार्य गर्नुपर्ने अवस्था छ । पहाडी भू भागमा अवस्थित यस नगरपालिकामा सबै नागरिकको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा रोजगारमा पहुँच अभिवृद्धि, सुरक्षित आवासको प्रत्याभूति दिलाउदै, अन्य शहरी व्यवस्थापनका आधारभूत सिद्धान्तहरूलाई खाल गर्दै दिगो विकास लक्ष्य ११ हासिल गर्न तथा गरीबी कम गर्दै नगरपालिकाको सामाजिक-आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउन शहरी विकास क्षेत्रलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी काम गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

सेवा, सुविधा तथा अवसरको उपलब्धताले अन्य क्षेत्रबाट कुशमामा बसाइसराइ गर्ने प्रवृत्ति बढावा भवन निर्माणले ओगटेको जिमिनको हिस्सा विस्तार हुदै गएको छ । नेपालका अन्य शहरमा जस्तै कुशमामा पनि सडक सञ्जालको विस्तार कृषियोग्य भूमि घट्ने र भवन निर्माण बढेर बजार विस्तार हुदै आएको देखिन्छ । कुशमा नगरपालिकामा ७७.८ प्रतिशत नागरिकको आफै घर छ भने २० प्रतिशत भाडाको घरमा बस्छन् । प्रमुख बजार केन्द्रहरूमा आधुनिक (सिमेन्ट तथा कंकिटबाट निर्मित) घरहरूको बाहुल्यता छ भने ग्रामीण क्षेत्रहरूमा ढुडा-माटोका घरको प्रचलन कायमै छ ।

५.१.२ समस्या तथा चूनौति

कुशमा नगरपालिका पर्वत जिल्लाको सदरमुकाममा पर्ने भएतापनि अधिकांश बसोबास भौगोलिक हिसाबले विकट स्थानमा र छारिएर रहेका छन् । यस्ता यहाँ विकट गाउँहरूमा बसोबास गर्ने जनसंख्यालाई नगरपालिकामा हुनुपर्ने आधारभूत शहरी सेवा सुविधा प्रदान गर्न र वस्तीहरूलाई विपद्को जोखिम न्यूनिकरण गर्ने र विपद्को अवस्थामा उद्धार, राहत तथा प्रतिकार्यलाई सहज बनाउदै सुरक्षित आवास र जिवनयापनको प्रत्याभूति गर्ने कार्य अत्यन्तै चुनौतीपूर्ण छ । वातावरणमैत्री ढंगले आवासको व्यवस्थापन गर्नु, विपन्न तथा शहरी क्षेत्रमा अनधिकृत तथा अव्यवस्थित रूपले बसोबास गरेका घर परिवारलाई उचित व्यवस्था गर्नु नगरपालिकाको प्रमुख समस्याको विषय हो । भूउपयोग योजनाको कमीका कारण अव्यवस्थित रूपमा शहरी विकास भइरहेकाले पनि भवन निर्माण मापदण्ड पालना र व्यवस्थित एवम् सुरक्षित वस्ती निर्माणमा चुनौति थपिएको छ ।

५.१.३ सोच

“सुरक्षित भवन तथा विपद् उत्थानशील र व्यवस्थित शहरीकरण”

५.१.४ उद्देश्य

१. सबैको लागि उपयुक्त, सुरक्षित तथा एकीकृत वस्ती तथा आवासको विकास गर्नु,
२. ग्रामीण क्षेत्रका बजार उन्मुख क्षेत्रमा शहरी पूर्वाधारको विकास गर्नु ।

५.१.५ रणनीति

- शहरी बजार केन्द्रहरूमा भवन, आवास तथा वस्ती विकास मापदण्डलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन व्यवस्थित शहरीकरणको प्रवर्द्धन गर्ने,
- ग्रामिण क्षेत्रहरूमा आधारभूत शहरी पूर्वाधारको विकास र सुरक्षित एकिकृत वस्ती विकासमा जोड दिने ।

५.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
भूकम्प प्रतिरोधी प्रविधि अनुसार बनेका आवासीय भवन	प्रतिशत	३०	३३	३५	३६	४०
अव्यवस्थित तथा सुकम्पवासी वस्तीहरूमा बसोबास गर्ने घरपरिवार	संख्या	२०००	२०००	१९००	१८००	१५००
फुस वा खरले छाएको घरमा बसोबास गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	३	२.५	२.०	१.०	०.०
भवन निर्माण मापदण्ड अनुसार नक्सा पारित गरेर निर्माण भएका घर (आर्थिक)	संख्या	२००	२५०	२७०	२८०	३००
मापदण्ड अनुसार निर्माण भएका वडा कार्यालय, विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थाका भवन	प्रतिशत	३०	३२	३५	३७	४०
नगरपालिकाको प्रशासनिक भवन	संख्या	०	०	०	१	१

५.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा सोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा आवास तथा आवास भवन तथा शहरी विकास उप-क्षेत्रको खर्च र सोको सोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको सोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक सोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	२९४८७	१४७४	२८०९३	०	०	२८११५	१३७३	०
२०८०/८१	३०९६२	१५४८	२९४९३	०	०	२९५२०	१४४१	०
२०८१/८२	३२५१०	१६२५	३०८८४	०	०	३०९९६	१५१३	०

५.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

प्रस्तावित कार्यक्रम तथा तयारी चरणमा रहेका आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	कुशमा बसपार्क निर्माण आयोजना (गौरव)	यातायात प्रणाली सुव्यवस्थित बनाउनु	२०७९/८० देखि ०८२/८२ सम्म	८४९३	संघ सरकारको नेतृत्वमा कुशमा ६ मा सभाहल सहितको व्यवस्थित बसपार्क निर्माण हुनेछ ।

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
२	नगरपालिकाको प्रशासकीय भवन निर्माण	सुविधा सम्पन्न भवन निर्माण गरी एकीकृत रूपमा सेवा प्रवाह गर्नु	२०७९/८० देखि ०८१/८२ सम्म	३५६९२	बेसमेन्ट पार्किङ सहितको सुविधा सम्पन्न भवन निर्माण हुनेछ।
३	वडा कार्यालय भवन निर्माण कार्यक्रम	वडास्तरबाट हुने सेवा प्रवाहलाई सहज बनाउनु	२०७९/८० देखि ०८१/८२ सम्म	३२५९६	२ वडामा सरकारी मापदण्ड अनुसारका भवन निर्माण हुनेछन्।
४	वडा कार्यालय तथा अन्य भवन मर्मत सम्भार कार्यक्रम	वडा कार्यालय, सामुदायिक भवन, विद्यालय र स्वास्थ्य संस्थाका भवनहरु नियमित मर्मत सम्भार गर्नु	सालबसाली	१०५८७	नगरपालिकाका भवनहरुको नियमित मर्मत सम्भार भई सेवा प्रवाह थप सहज र प्रभावकारी भएको हुनेछ।
५	आवास, भवन तथा शहरी विकास अन्य कार्यक्रम	भवन, आवास, वस्ती तथा शहरी विकासलाई सुव्यस्थित बनाउनु	सालबसाली	५५९०	आवास, भवन तथा शहरी विकास सम्बन्धी सेवा सुचारु हुनेछ।
जम्मा				९२९५८	

५.१.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

यस नगरपालिकाको गठन सङ्गीय संरचना भन्दा अगाडि नै भइसकेको र २०७३ सालमा अन्य गाविसहरू गाभेर नगरपालिका भएकाले शहरी विकासका सिद्धान्त अनुसार वस्ती बसाउनु निकै चुनौतिपूर्ण कार्य भएको छ। कुशमा बजार पर्वत जिल्लाको सदरमुकाम भएकाले यहाँका वस्तीहरू भवन निर्माण मापदण्ड लागु हुनुभन्दा पहिले नै बसीसकेको वस्ती भएकाले शहरी पूर्वाधार अनुरुप बनाउने कार्य चू नौतिपूर्ण रहेको छ। १५ देखि ३० डिग्री भिरालो जमिन ५०.५ प्रतिशत रहेको यस नगरपालिकामा सबै नागरिक समक्ष शहरी पूर्वाधार सेवा उपलब्ध गराउन थप चुनौतिपूर्ण छ।

५.२ सडक तथा यातायात

५.२.१ पृष्ठभूमि

सुरक्षित सडक यातायातको विकासले कृषि उत्पादकत्व वृद्धि गर्न, शिक्षा स्वास्थ्य जस्ता अत्यावश्यक सेवामा पहुँच सहज बनाउन, स्वरोजगारी सिर्जना गरि गरीबी न्यूनीकरण गर्न सहयोग पुऱ्याएर सामाजिक र आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउदछ। मध्यपहाडी लोकमार्ग, कालीगण्डकी लोकमार्ग र कालीगण्डकी कोरिडोरको संगमस्थल रहेको यस नगरपालिकामा सडक तथा यातायातको क्षेत्रको समुचित विकास मार्फत दिगो विकास लक्ष्य ९ हासिलमा योगदान गर्न सकिन्छ। कुशमा नगरलाई मध्यपहाडी लोकमार्गले पूर्वदेखि पश्चिमतर्फ नगरपालिकाका अधिकांश वडाहरुलाई पालिका केन्द्र कुशमा बजारका साथै बागलुङ्ग, बेनी र पोखरासम्मको आवागमन सहज बनाएको छ। यद्यपि, नगरपालिका भित्रका १४ वटा वडाहरू मध्ये वडा नं. १३ र १४ मा बाहै महिना सवारी चल्ने स्तरको सडक नभएकोले सार्वजनिक यातायात नियमित रूपमा सञ्चालन हुन सक्ने अवस्था छैन। अन्य वडाहरूमा पनि नगर बस सञ्चालनमा आएका छैनन।

मध्यपहाडी लोकमार्गमा जोडिएका वडाहरूमा सार्वजनिक यातायातको सुविधा उपलब्ध छ। कुशमाबाट बागलुङ्ग, बेनी र पोखरासम्मको लागि स्तरीय बस सेवाका साथै ट्याक्सीको सहज सुविधा छ। कुशमा बजार क्षेत्रमा रहेका वडा नं. ४, ५, ६, ७ र ८ मा अटोरिक्सा समेत सञ्चालन हुँदै आएका छन्। यस नगरपालिकामा कुल २७.४ की.मी. पक्की, १०. की.मी. ग्राभेल र २५ की.मी. मौसमी सडक रहेको छ। यस नगरपालिकामा २३ भोलुङ्ग पुल र ६ मोटरेवल पुलहरुको रहेका छन्।

५.२.२ समस्या तथा चुनौति

अधिकांश ग्रामीण क्षेत्रले ओगटेको यस नगरमा छरिएर रहेका वस्ती भएकाले सडक निर्माण कार्यमा अपेक्षित रूपमा उपलब्धी हासिल हुन नसकदा सबै वडाहरूमा यातायात पहुँच पुग्न सकेको छैन। बजार क्षेत्रका वडाहरू र मध्यपहाडी लोकमार्गले छोएका स्थानहरूमा मात्र नियमित यातायात सेवा सञ्चालनमा हुने गरे पनि ग्रामीण वडाका सबै वस्तीहरूमा भरपर्दो सडक सञ्जालको विस्तार नभइसकदा यातायातका साधनहरू नियमित रूपमा सञ्चालन हुन सकेका छैनन्। पहाडी तथा ग्रामीण क्षेत्रले ढाकिएको यस क्षेत्रमा कृषि तथा पर्यटनलाई टेवा पुग्ने खालका सडक निर्माण गरी सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रलाई गतिशिल बनाउनु प्रमुख चुनौति रहेको छ। यस नगरपालिकाको १५ देखि ३० डिग्री भिरालो जमिन ५०.५ प्रतिशत, ३० देखि ४५ डिग्री भिरालो जमिन २४.१ प्रतिशत रहेको छ। ४५ देखि ६५ डिग्री भिरालो जमिन ३.३ प्रतिशत रहेको छ। यस्ता धरातलमा निर्माण गरिएका सडकमा सवारी साधन चलाउन बढी जोखिम हुने गरेको छ।

५.२.३ सोच

“सुरक्षित सडक र वातावरणमैत्री यातायात प्रणाली”

५.२.४ उद्देश्य

१. सुरक्षित, उपभोक्तामैत्री र समावेशी यातायात सेवाका लागि उपयुक्त पूर्वाधार विकास गर्नु,
२. दिगो, सुरक्षित र वातावरणमैत्री सडक पूर्वाधार निर्माण गर्नु।

५.२.५ रणनीति

१. दिगो र सुरक्षित सडक सञ्जाल विस्तारका लागि संघ तथा प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गर्ने,
२. भरपर्दो र सर्वसुलभ यातायात सेवाका लागि निजी क्षेत्र र छिमेकी पालिकाहरूसँग सहकार्य गर्ने।

५.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना तथा कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
कुल सडकमध्ये १२ महिना यातायात सञ्चालन हुने सडक	प्रतिशत	६०	६२	६५	६९	७५
सडक घनत्व (कालोपत्रे र ग्राम्भ मात्र)	कि.मि.	२.४५	२.५०	२.५५	२.६०	२.७०
वार्षिक सडक स्तरोन्नती	कि.मि.	५	६	७	८	९
व्यवस्थित बसपार्क	संख्या	०	०	०	१	१
बसस्टेशन	संख्या	२२	२२	१७५	२००	२५०
मोटरेवल पुल (थप)	संख्या	०	०	१	०	१
नगर बस चल्ने रुट	संख्या	०	०	१	२	३

५.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा सडक तथा यातायात उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान				बजेटको स्रोत			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य

२०७९/८०	११४६२३	५७३१	१०८८९१	०	३४८४१	४४५४८	१७२९४	१७९४०
२०८०/८१	१२०३५४	६०१८	११४३३६	०	५५४२१	२७९३८	१८१५८	१८८३७
२०८१/८२	१२६३७१	६३१९	१२००५३	०	५८१९२	२९३३५	१९०६६	१९७७९

५.२.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

यस उपक्षेत्रका लागि प्रस्तावित कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. सं.	आयोजना/कार्यक्रम वा उपक्षेत्र	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	सडक सञ्जाल स्तरोन्नती आयोजना	यातायात सुविधा थप सहज र सुरक्षित बनाउनु	सालबसाली	२०१९९६	थप १० कि.मि.सडक स्तरोन्नती(कालोपत्रे, ढलान र ग्रामेल) हुनेछ।
२	सडक बोहेकका यातायात पूर्वाधार (बसपार्क, बसस्टेशन) निर्माण तथा स्तरोन्नती आयोजना	नगर यातायात सञ्जाल व्यवस्थित र सहज बनाउनु	सालबसाली	६७९९६	१ बसपार्क र ५ बसस्टेशन निर्माण/स्तरोन्नती हुनेछन्।
३	पुल तथा कल्घर्ट निर्माण आयोजना	१२ महिना यातायात चल्ने गरि सडक व्यवस्थित गर्नु	सालबसाली	५६८७३	१ मोटरेवल पुल र ५ कल्घर्ट निर्माण हुने।
४	सडक, पुल तथा नाला निर्माण र मर्मतसंभार कार्यक्रम	यातायात सुविधा व्यवस्थित, नियमित र सहज बनाउनु	सालबसाली	३४४८३	सडक, पुल तथा नालाको नियमित मर्मत संभार भई यातायात सेवा सहज हुनेछ।
जिम्मा				३६१३४८	

५.२.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

यस उपक्षेत्रका आयोजना तथा कार्यक्रहरु संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको सामाजिकस्यता, समन्वय र सहकार्यमा छनौट, विकास र कार्यान्वयन गर्नु पर्ने हुन्छ। नगरपालिकाको आवश्यकतालाई मध्यनजर गरि विस्तृत आयोजना प्रस्ताव गरेर प्राथमिकताका आधार वहवर्षीय रूपमा कार्यान्वयनका लागि बजेट विनियोजन भई कार्यान्वयन हुनेछन्। तथापी, संभाव्यता तथा वातावरणीय अध्ययन भएका आयोजना तथा कार्यक्रमलाई प्राथमिकता, उपभोक्ता तथा सरोकारवालाको सहभागितामा आयोजना व्यवस्थापन गर्न नसकिएमा अपेक्षित नतिजा हासिल हुने जोखिम रहन्छ। त्यसैगरी, भइरहेका सडकहरु विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन नबनाई सडक निर्माण गरिएका कच्ची सडक भएकाले नियमित यातायात सेवा सञ्चालनमा चुनौती छ।

५.३ जलस्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक ऊर्जा

५.३.१ पृष्ठभूमि

नदि तथा खोलाहरु प्रशस्तै भएको यस नगरपालिकामा जलविद्युत तथा वैकल्पिक ऊर्जाको सम्भावना रहेको छ। मुख्यतः कालिगण्डकी, मोदी खोला, जहरे खोला, रतिखोला, अम्बोट खोला, फाप्रे खोला, दमुवा खोला, सुन्दरे खोला, र केवादी जस्ता नदि तथा खोलाहरूबाट जलविद्युत उत्पादन हुन सक्छ। तीमध्ये मोदी खालामा सञ्चालित दुई वटा जलविद्युत आयोजनाहरु यस नगरपालिका भित्र पर्दछन्। नवीकरणीय ऊर्जा (सौर्य, वायु र जैविक) उत्पादनको समेत सम्भावना समेत रहेको छ। नगरपालिकाका बजार क्षेत्रका ४, ५, ६, ७ नं. वडाहरूमा सडक बत्तीको लागि सोलार ऊर्जा प्रयोग गरिएको थियो। हाल ती बत्तीहरू विग्राइको अवस्थामा रहेका र मर्मत गर्ने जनशक्ति नहुँदा सौर्य बत्तीहरूले काम गरेको अवस्था छैन।

नगरका सबै वडाका सबै वस्तीमा विद्युतीकरण भइसकेको छ। वडा नं. ९, १२, १३, १४ मा जलविद्युत प्रणालीहरूको मर्मत सम्भारदेखि विद्युत महशुल असुली लगायतको जिम्मा समुदायलाई दिइएको छ। अन्य

खोलाहरुमा लघु जलविद्युतको सम्भावना भएतापनि केन्द्रीय प्रशारणबाट उपलब्ध विजुली नै पर्याप्त भएकोले आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्र १ मेगावाटसम्मको विजुली उत्पादन गर्ने कार्य नगरपालिकाको प्राथमिकतामा परेको छैन।

५.३.२ समस्या तथा चूनौति

नगरपालिकाका सबै घरपरिवारमा विद्युतीकरण भई सकेतापनि ट्रान्सफर्मर कमजोर हुनाले बेला बेलामा विद्युत आपूर्ति बन्द हुने गरेको छ। यसले गर्दा विद्युत आपूर्ती लामो समयसम्म पनि अवरुद्ध हुनगाई अध्यारोमा बस्न पर्ने वाध्यता छ। बडा नं. १३ र १४ मा काठको पोलहरू कुहिएर जीर्ण अवस्थामा रहेका छन। बडा नं. ९, १२, १३ र १४ मा विद्युत व्यवस्थापनको जिम्मा विद्युत प्राधिकरणले समुदायलाई हस्तान्तरण गरेको हुनाले मर्मत सम्भार कार्यमा केही कठिनाई हुने गरेको छ। समुदायको व्यवस्थापनमा विद्युत प्राधिकरणले गर्ने जस्तो सेवा प्राप्त गर्न नसकिएको गुनासो आउने गरेको छ। सबै वस्तीहरूमा ३ फेजको लाइन नपुगदा साना तिना उद्योग सञ्चालन गर्न कठिनाई रहेको छ। छारिएर रहेका वस्तीमा विद्युत सेवा उपलब्ध गराउन निकै खर्चिलो हुने गरेको छ। वैकल्पिक उर्जाका प्रबल सम्भावना रहेतापनि यसको प्रयोग अपेक्षित रूपमा गर्न सकिएको छैन। ग्रामीण वस्तीहरूमा बायो ग्राउँसको प्रयोग गर्न सकिने भएतापनि यसको प्रयोग न्यून रहेको छ। सङ्घीय सरकारको पन्थां आवधिक विकास योजनाको लक्ष्य नवीकरणीय उर्जाको अनुपात ७ प्रतिशतबाट बढाएर १२ प्रतिशत बनाउने रहे कोमा यस नगरपालिकामा वैकल्पिक उर्जाको प्रयोग सोभन्दा पनि कम रहेको छ।

५.३.३ सोच

“दिगो ऊर्जा उत्पादन, उज्यालो कुशमा नगर”

५.३.४ उद्देश्य

१. विद्युत आपूर्तिलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु,
२. ग्रामीण विद्युतीकरणमा वैकल्पिक उर्जाको प्रयोग बढाउनु,
३. खाना पकाउने कार्यमा नवीकरणीय उर्जाको उपलब्धता वृद्धि गराउनु।

५.३.५ रणनीति

१. नगरपालिकाका सबै क्षेत्रमा माग अनुसारको विद्युत उपलब्ध गराउने,
२. पारिवारिक तथा व्यवसायिक क्षेत्रमा नविकरणीय (जलविद्युत)को खपत अभिवृद्धि गर्ने,
३. ग्रामिण क्षेत्रहरूमा वैकल्पिक ऊर्जा (स्वच्छ तथा जैविक) प्रयोग बढाई खनिज इन्धनमार्थिको निर्भरत कम गर्ने।

५.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

नगरपालिकाको आवधिक योजना तथा आगामी ३ वर्षका लागि प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
ग्रिडको विद्युतमा पहुँच भएका जनसंख्याको अनुपात	प्रतिशत	९०	९२	९४	९५	९७
खाना पकाउन प्राथमिक ऊर्जाको रूपमा दाउरा प्रयोग गर्ने परिवार	प्रतिशत	६५	६४	६०	५८	५५
खाना पकाउन र पानी तताउन ग्रास प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	४०	४०	३८	३४	३३
खाना पकाउन र पानी तताउन विद्युत प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	५	८	१२	१५	२५

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको	चालु आ.व.सम्मको	मध्यमकालीन लक्ष्य		
		वास्तविक उपलब्ध	अनुमानित उपलब्ध	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
विद्युत्वाट चले सवारी साधन	प्रतिशत	०.०५	०.२०	०.५०	०.८०	१.००

५.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको उद्देश्य र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा यस उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार प्रस्तुत छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान				बजेटको स्रोत			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	३७७६	३७८	३३९८	०	०	३७७६	०	०
२०८०/८१	३९६५	३९६	३५६८	०	०	३९६५	०	०
२०८१/८२	४९६३	४९६	३७४७	०	०	४९६३	०	०

५.३.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्ध सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु. हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	सघन विद्युतीकरण प्रवर्द्धन र उज्यालो नगर कार्यक्रम	नविकरणीय उर्जा (जलविद्युत) को पहुँच विस्तार र खपत वृद्धि गर्नु।	सालबसाली	६१७८	पिडको विद्युतमा पहुँच वृद्धि भई विद्युत खपत २० % ले वृद्धि हुनेछ।
२	घरयासी, व्यवसायिक र सवारी साधनमा स्वच्छ उर्जा (विद्युत) उपयोग प्रवर्द्धन कार्यक्रम	कार्बन उत्सर्जन घटाउनु र दाउरा तथा खनिज इन्धन माथिको निर्भरता कम गर्नु।	सालबसाली	५७२५	कार्बन उत्सर्जन र पेट्रोलीयम पदार्थको खपत १०% ले कम हुनेछ।
	जम्मा			११९०३	

५.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

नगरका सबै वडाहरूमा विद्युतीकरण भइसकेको भएतापनि विद्युत आपूर्ति भरपर्दो बनाउनु भने चुनौतीपूर्ण रहेको छ। कम क्षमताको ट्रान्सफर्मर फेरेर विद्युत सेवा भरपर्दो बनाउन सकिएको छैन। समुदायलाई हस्तान्तरण गरिएका वडाहरूमा विद्युत प्राधिकरणले जस्तै भरपर्दो तथा छिटो छरिदो सेवा दिन चुनौति रहेको छ। विजुलीका तारले हावाहुरीको समयमा रुखहरूलाई छुने गर्नाले विद्युत आपूर्ति बन्द हुने गर्दछ। बत्तीको लागि मात्र प्रयोग गरिएका कम एम्पिएरका मिटर बक्सलाई खाना पकाउने, रेफ्रिजिरेटर जस्ता बढी विद्युत खपत गर्ने उपकरण चलाउने बनाउन चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

५.४ सूचना सञ्चार तथा प्रविधि

५.४.१ पृष्ठभूमि

संघीय तथा प्रदेश कानूनको अधिनमा रही स्थानीय क्षेत्रभित्र इन्टरनेट सेवा, टेलिसेन्टर, केबुल तथा तारविहिन टेलिभिजन प्रशारणको अनुमति, नवीकरण र नियमन सम्बन्धी व्यवस्था स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनमा गरिएको छ। यस नगरपालिकाको सबै वडाहरूमा इन्टरनेट सेवा पुगेको छ। नगरका सबै स्थानहरूमा नेपाल टेलिकम्पको जिएसएम, स्काइफोन र एनसेलबाट मोबाइल सेवा पुगेको छ। शहरी वडाहरूमा ल्याण्डलाइन टेलिफोन सेवाका साथै कतिपय स्थानमा निशुल्क वाइफाइ सेवा समेत सञ्चालनमा रहेको छ। यस

नगरपालिकामा ४ व्यावसायिक एफ एम रेडियोका साथै विभिन्न स्थानीय पत्रपत्रिका पनि रहेका छन् । पछिल्लो समय अनलाईन न्यूज पोर्टलहरूको उपस्थिति पनि देखिएको छ । संस्थागत तथा सामुदायिक विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधिको उपयोग गरेर शिक्षण सिकाईका साथै विभिन्न अतिरिक्त क्रियाकलापहरू सञ्चालन हुने गरेका छन् ।

५.४.२ समस्या तथा चूनौती

सञ्चार संस्थाहरूको संख्यात्मक वृद्धिसँगै गुणात्मक विकास हुन नसक्नु र विद्युतीय सञ्चारका माध्यम र साधनहरूको दुरुपयोग सामाजिक विकृतीका रूपमा फैलिनु चुनौतिपूर्ण बन्दै गएको छ । साइबर सुरक्षाका लागि संस्थागत र प्राविधिक जनशक्तिको अभाव हुनु, अनलाईन माध्यमबाट हुने व्यवसायिक कारोबार सञ्चालनका लागि स्पष्ट मार्गचित्र नहुनु तथा यसको सेवामा विविधीकरण गर्न नसक्नु, यस नगरभित्र सूचना तथा सञ्चार पहुँचको एकीकृत र अद्यावधिक विवरण नहुनु र सञ्चार माध्यमहरूलाई विश्वसनीय र जवाफदेही बनाउदै गुणस्तरीय सेवा प्रवाह विकास गर्नुपर्ने चुनौति रहेका छन् ।

५.४.३ सोच

“सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार, समृद्ध कुशमाको बलियो आधार”

५.४.४ उद्देश्य

१. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई सर्वसुलभ, भरपर्दो र गुणस्तरीय बनाउनु,
२. नगरपालिकाको सेवा प्रवाहलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमैत्री बनाउनु ।

५.४.५ रणनीति

१. नगरपालिकाको सबै सेवा प्रवाहमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिने,
२. नगरका सबै वडा र वस्तीमा सूचना प्रविधिको भरपर्दो पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

५.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

यस उपक्षेत्रका लागि आगामी तीन आर्थिक वर्षको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
ब्रोड व्याण्ड इन्टरनेट सेवाको पहुँच पुगेका घरपरिवार	प्रतिशत	३५	३८	४०	४५	५०
ब्रोड व्याण्ड इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध वडा कार्यालय, स्वास्थ्य संस्था र विद्यालय	प्रतिशत	३०	३५	३८	४०	४५

५.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन र प्रस्तावित कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरणका आधारमा यस उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	क्रम तथा अन्य
२०७९/८०	८९९	७९९	१८०	०	३८४	५१५	०	०
२०८०/८१	९४४	७५५	१८९	०	४०४	५४०	०	०
२०८१/८२	९९९	७९३	१९८	०	४२४	५६७	०	०

५.४.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

यस उपक्षेत्रको प्रमुख कार्यक्रम देहायअुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमैत्रि शासन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	विद्युतीय सुशासन प्रवर्द्धन गर्नु	सालबसाली	२८३४	कार्यपालिका कार्यालय, विषयगत शाखा, वडा कार्यालय, विद्यालयहरूमा विद्युतीय सुशासनको अभ्यास सुरु हुनेछ।
जम्मा				२८३४	

५.४.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

सूचना तथा सञ्चारका सन्दर्भमा कुरा गर्दा सञ्चार माध्यमहरूलाई ग्रामीण वस्तीहरूसम्म विस्तार गर्नु प्रमुख चुनौति रहेको छ। नेपाल टेलिकमले पाँचौ पुस्ताको इन्टरनेट प्रविधि उपलब्ध गराइसकेको अवस्थामा कुशमामा तेस्रो पुस्ता मात्र रहेकोले मुख्य शहरमा पाइरहेको सुविधा प्राप्त गर्न चुनौति रहेको छ। नगर भित्रका पर्यटकीय क्षेत्रहरूमा अप्टिकल फाइबर मार्फत इन्टरनेट सुविधा पुऱ्याउनु चुनौतिपूर्ण रहेको छ।

परिच्छेद ६ : वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन

यस परिच्छेद अन्तर्गत वन पार्क, हरियाली, भूसंरक्षण तथा नदि नियन्त्रण; वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन र विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु अनुकूलन जस्ता उप-क्षेत्रहरूको पृष्ठभूमि, समस्या तथा चूनौति, लक्ष्य, रणनीति, नतिजा खाका, त्रिवर्षीय खर्च तथा स्रोत अनुमान, आयोजना तथा कार्यक्रम र पूर्वानुमान तथा जोखिम पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

६.१ वन, पार्क हरियाली, भूसंरक्षण तथा नदी नियन्त्रण

६.१.१ पृष्ठभूमि

यस नगरपालिकामा कूल ९६ वटा सामुदायिक वनहरू रहेकोमा ९२ वटा नियमित रूपमा नवीकरण गरिएका छन् । यी सामुदायिक वनहरूमा ८८४ घरधुरी आबद्ध रहेका छन् । समुदायले नै वनको उचित संरक्षण तथा उपयोग गर्ने गरी नेपाल सरकारको राष्ट्रिय नीति अनुरूप यस्ता वनहरू समुदायलाई हस्तान्तरण गरिएको छ । समुदायमा हस्तान्तरण भएपछि वन संरक्षणमा राम्रो प्रगति भएको तर त्यसबाट लिन सकिने उच्चतम लाभ लिन नसकिएको नागरिकहरूको अनुभव रहेको छ । कतिपय अवस्थामा संरक्षण गर्ने समुदायले आफूलाई चाहिने वन पैदावर प्राप्त गर्न पनि पूर्वस्विकृति लिनुपर्नेमा भने मानिसहरूको गुनासो रहेको छ । त्यस्ता वनबाट सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूले पनि खासै ठूलो आम्दानी गर्न नसकेको हुनाले सामुदायिक वनको आयबाट नगरपालिकाले प्राप्त गर्ने वन रोयल्टी वापतको रकम पनि हालसम्म प्राप्त हुन नसकेको अवस्था छ । उपभोक्ता समितिका सदस्यहरू भने त्यसबाट प्राप्त गर्न सकिने घाँस दाउराबाट लाभान्वित भएका छन् ।

प्राकृतिक रूपमा रहेका जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको संकलनबाट गरीब, महिला तथा पिछडिएका वर्ग हरू लाभान्वित हुनसक्ने वातावरण निर्माण गरी गरीबी न्यूनीकरण गर्नका लागि यस क्षेत्रको प्राथमिकताका साथ व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । यस नगरपालिका पहाडी भागमा रहेको नगरपालिका भएकोले भूक्षयको समस्या यहाँ व्यापक रूपमा रहेको छ । कुशमा नगरपालिकाको धेरैजसो भाग पहाडी भिरालो भू-बनोट भएको र अव्यवस्थित तथा अवैज्ञानिक तरिकाले निर्माण गरिएका ग्रामीण सडकहरूको कारण केही क्षेत्रहरू भू-क्षयको उच्च जोखिममा रहेका छन् । प्राकृतिक रूपमा पनि वर्षायाममा खोलाहरूमा आउने बाढीका कारण पनि भू-क्षयको जोखिम बढाएका छन् । नगरपालिका क्षेत्रभित्र भू-क्षयको उच्च जोखिम भएका स्थानहरूको पहिचान गरि सम्भावित रोकथामका उपायहरू अवलम्बन गरिएको छ ।

६.१.२ समस्या तथा चूनौति

उत्पादनशील वनलाई वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरि पूर्ण क्षमतामा उपयोग गर्न नसकिएको, वन तथा हरियाली संरक्षणमा नगरपालिकाको लगानीको अभाव रहेको, अव्यवस्थित भौतिक संरचनाका कारण वन क्षेत्रको अतिक्रमण, विनास र क्षयीकरण हुने गरेको यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन । त्यसैगरी, जलाधार क्षेत्रका स्रोतहरूको क्षयीकरण भएको, बढ्दो वातावरणीय प्रदूषण तथा जलवायु परिवर्तनका असरहरूको यथोचित संवोधन हुन नसकेको तथा बढ्दो मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व र यसको व्यवस्थापनमा रहेको कठिनाई समेत समस्याका रूपमा रहेका छन् । जडीबुटी खेती, संकलन तथा वैज्ञानिक व्यवस्थापनका विषयमा पर्याप्त अनुसन्धान तथा प्रयोगलाई प्राथमिकता नदिनु, दुर्लभ र उच्च मूल्यका जडीबुटीको निर्जी क्षेत्रमा खेती गर्ने अभ्यास नहुनु आदि पनि यस क्षेत्रका समस्याहरू हुन् ।

जलाधारक्षेत्रका स्रोतहरूको क्षयीकरण भएको, माटो र पानीको दिगो तथा एकीकृत संरक्षणबाट मात्र कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्न सकिने तर भूसंरक्षणको सेवा प्रवाह गर्ने नीतिगत व्यवस्थाको कमी तथा संरचनागत रूपमा कार्यालयको संख्यामा संकुचन हुँदा सेवा प्रवाहमा चुनौती रहेको छ । आवादी जग्गाबाट उत्पादित जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वनपैदावारको व्यावसायीकरण, जडीबुटी प्रशोधन तथा भण्डारणका लागि

पूर्वाधार तथा उपयुक्त प्रविधिको प्रयोग गर्नु जडिबुटी विकासका चुनौतीहरू हुन्। पूर्वाधार विकास र पर्यावरणीय प्रणाली विच सन्तुलन कायम गर्नु र नगरपालिका भएर बग्ने ठुला तथा ठाडा नदि र खोलाको कटान नियन्त्रण पनि यस क्षेत्रको एउटा चुनौतीको रूपमा रहेको छ।

६.१.३ सोच

“वन र हरियालीको दिगो व्यवस्थापन, नगरको समृद्धिमा योगदान”

६.१.४ उद्देश्य

१. वन तथा जैविक विविधताको संरक्षण र वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्नु,
२. वनलाई आय आर्जनको सोत र जिविकोपार्जनको आधारको रूपमा विकास गर्नु,
३. भूक्षय र नदि कटानबाट हुने क्षतिमा कमी त्याउनु।

६.१.५ रणनीति

१. दिगो र वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन प्रणालीलाई प्रोत्साहन गर्ने,
२. उत्थानशील भूसंरक्षण र नदी नियन्त्रणका अभ्यासहरूलाई प्राथमिकता दिने।

६.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

नगरपालिकाको प्रोफाइल, आवधिक योजना र प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार यस उपक्षेत्रको आगामी तीन आर्थिक वर्षको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
नियमित नविकरण गर्ने सामुदायिक वन	प्रतिशत	९५	९६	९७	९८	९९
हरित पार्क तथा उद्यान	संख्या	०	०	१	१	२
संरक्षित चौतारी	संख्या	१७०	१७५	१७८	१७९	१८०
कल क्षेत्रफलमा बन्ने ओगटेको क्षेत्र	प्रतिशत	२९.८०	३०.००	३०.५०	३१.००	३२.००
संरक्षित पोखरी	संख्या	५४	५५	५७	६०	६३
भू-क्षय प्रभावित (उच्च जोखिम) क्षेत्र	संख्या	५	५	५	४	४
वृक्षारोपण क्षेत्र (थप)	हेक्टर	०	०	१	२	३

६.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा सोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको महत्व र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा यस उप-क्षेत्रको खर्च र सोको सोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको सोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक सोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	४४९५	१५७३	२९२२	०	१९२२	१२००	१३७३	०
२०८०/८१	४७२०	१६५२	३०६८	०	२०१८	१२६०	१४४१	०
२०८१/८२	४९५६	१७३५	३२२१	०	२११९	१३२३	१५१३	०

६.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरु र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	वन, पार्क तथा हरियाली संरक्षण र संवर्द्धन कार्यक्रम	हरियाली क्षेत्र विस्तार तथा जैविक विधिता प्रवर्द्धन गर्नु	सालबसाली	४९९९	हरियाली क्षेत्रमा १०% वृद्धि भई जैविक विविधता प्रवर्द्धन हुनेछ ।
२	जलाधार तथा भू-संरक्षण कार्यक्रम	जलाधार संरक्षण तथा भू-क्षय नियन्त्रण	सालबसाली	९९७९	बाढी पहिरो जस्ता प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने क्षतिमा १०% लेक कमी आउनेछ ।
	जम्मा			१४९७०	

६.१.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

संघीय संरचना अनुसारको नीतिगत, कानूनी र संरचनागत व्यवस्था, समुदाय तथा सरोकारवालाको सहभागिता, यस क्षेत्रमा श्रोत साधनको लगानीमा प्राथमिकता प्राप्त भएमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने अनुमान गरिएको छ । तर, नीति, कानून र कार्यक्रमहरू स्पष्ट पारी कार्यान्वयनमा ल्याउनु, भूकम्प, बाढी, भूस्खलनबाट परिस्थितिकीय सेवामा भएको विनाश, वनक्षेत्रबाट टाढा रहेका घरधुरीहरूको वनबाट प्राप्त हुने वस्तु तथा सेवाहरूमा पहुँच पुऱ्याउनु, वन अतिक्रमण नियन्त्रण तथा वन डढेलो नियन्त्रण गर्नु र यसका लागि स्थानीय तहको क्षमता र जिम्मेवारी वृद्धि गर्नु तथा नगरपालिकाको भौतिक एवम् आर्थिक-सामाजिक विकास र वन संरक्षण कार्यका बीच उत्पन्न हुने द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

६.२ वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन

६.२.१ पृष्ठभूमि

कुशमा नगरपालिकाभित्र फोहोर व्यवस्थापनका लागि व्यवस्थित किसिमको ल्याण्डफिल साइट रहेको छैन । नगरपालिकाका ग्रामीण भेगमा मलखाद तथा खोलाखाल्सीमा फोहोर फाल्ने गरेको पाइन्छ । कुशमा बजार क्षेत्रको फोहोर व्यवस्थापनका लागि वडा नं. ४ माझमेला २ र ५ को वडागाउँमा अस्थायी रूपमा फोहोर फाल्ने गरिएको छ । फोहोरमैला व्यवस्थापनलाई एक्काइसौं शताब्दीमा मानव सभ्यातको पहिचानसँग जोडेर हुर्ने गरिन्छ । समाज तथा समुदाय सफा राख्ने प्रयासस्वरूप प्रत्येक घरमा शौचालय निर्माण भई अनिवार्य शौचालयमा दिसा पिसाव गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । खुला दिशा मुक्त घोषणा गर्ने सन्दर्भमा पर्वत जिल्ला नेपालको छैटौं स्थानमा आएको थियो । नगरपालिकाले फोहोर व्यववस्थापनको लागि साधनहरू लगायत जनशक्तिको उचित व्यवस्था गरेको छ । तर ग्रामीण क्षेत्रका ओगटेका सबै स्थानहरूमा फोहोर व्यवस्थापनको लागि डम्पीडसाईटको व्यवस्था हुन सकेको छैन । खुला दिशा पिसाव गर्ने पुरानो चलनमा भने व्यापक सुधार आएको छ ।

कुशमा नगरपालिकाका ४२ प्रतिश घरधुरीहरूले फोहरबाट कम्पोष्ट मल बनाउने वा मलखादमा कुवाउने गरेका छन् भने ३३ प्रतिशत घरधुरीहरूले नगरपालिकाको कन्टेनरमार्फत फोहोर र व्यववस्थापन गर्ने गरेका छन् । फोहर संकलनका लागि नगरपालिकाको गाडी घरधरमा पुग्ने गरेको छ । नदी तथा खोला खाल्सामा फोहोर फाल्ने घरधुरी करिब ९ प्रतिश र सडकमा फोहोर फाल्ने करिब ४ प्रतिशत छन् । आफ्नो घरकम्पाउण्डमा नै फोहोर व्यवस्थापन गर्ने १२ प्रतिशत रहेका छन् । नगरपालिकाको वडा नं १, २, ४, ५, ६, ७, ८ र ९ मा नगरपालिकासँग मिलेर फोहोर व्यवस्थापन गर्ने गरिएको छ । नगरपालिकामा वातावरण तथा सरसफाईको भौतिक पूर्वाधारको अवस्था विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक सौचालय वटा, फोहोरपानी प्रशोधनशाला शून्य,

पिउनेपानी प्रशोधनशाला एक छ, भने स्यानिटरी ल्याण्डफिल्ड साइट र फोहोर प्रशोधन केन्द्र नभएको अवस्था छ ।

६.२.२ समस्या तथा चुनौति

वातावरणमैत्री विकास संस्थागत हुन बाँकी, अव्यवस्थित शहरीकरण, भू-उपयोगमा आएको परिवर्तन, बढ्दो सवारी साधनको संख्या र डिजेल पेट्रोलको खपत, अवैज्ञानिक ढंगबाट फोहोरमैला विसर्जन, प्लाष्टिकजन्य फोहोरको उत्पादन धेरै, प्राकृतिक स्रोतको अधिक दोहन, वायु र पानीजन्य प्रदूषण लगायत यस क्षेत्रका मुख्य समस्या हुन । नगरपालिकाबाट प्रदूषण नियमन सम्बन्धी मापदण्डको कार्यान्वयन हुन नसकेको, विभिन्न सरोकारवाला तथा नियमनकारी निकायसँग समन्वय हुन नसकेको, वातावरण सम्बन्धी नागरिक सचेतना कम हुनु, जथाभावी विषादिको प्रयोग, वातावरण संरक्षण र पूर्वाधार निर्माणको बीच सामन्जस्यता स्थापित हुन नसक्नु वातावरण क्षेत्रका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् । फोहर व्यवस्थापनका लागि भएका दुईवटा गाडीहरूले राम्रोसँग सेवा दिन नसक्नु, जनशक्तिको कमी हुनु, प्रशोधन नगरिएको फोहोरमैला व्यवस्थापन कार्य खर्चिलो हुनु, नागरिकहरूबाट पर्याप्त सहयोग प्राप्त नहुनु, मरेका पशुहरूको व्यवस्थापन, मिति गुज्रेको सामानहरूको व्यवस्थापन आदि फोहोर मैला व्यवस्थापनका क्षेत्रका लागि चुनौती हुन् ।

६.२.३ सोच

“स्वच्छ वातावरण, स्वस्थ नगरवासी”

६.२.४ लक्ष्य र उद्देश्य

१. जैविक विविधताको संरक्षण र पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गर्नु,
२. जल, वायु, माटो, ध्वनि लगायत सबै प्रकारका प्रदूषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्नु,
३. घरधुरी, उद्योग, अस्पताल आदिबाट निस्कने फोहोरको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरि स्वच्छता वृद्धि गर्नु ।

६.२.५ रणनीति

१. नगरपालिका भित्रको जैविक विविधता र परिस्थितिकीय प्रणालीको संरक्षण गर्ने,
२. प्रदूषण नियन्त्रणका लागि कानुनी संयन्त्र तथा भौतिक पूर्वाधार विकास गर्ने,
३. फोहोरमैला प्रशोधन र व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्ने ।

६.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना, प्रस्तावित कार्यक्रमहरु र आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
व्यस्थित ल्यान्डफिल्ड साइट	संख्या	०	०	०	१	१
फोहोर संकलन साधन	संख्या	२	२	३	४	५
फोहरबाट कम्पोस्ट मल बनाउने घरपरिवार	प्रतिशत	४२	४३	४४	४५	५०
सडकमा फोहर फाल्ने घरपरिवार	प्रतिशत	४	३	२	१	०
नदि तथा खोलामा फोहर फाल्ने घरपरिवार	प्रतिशत	९	८	६	४	२
सार्वजनिक शौचालय	संख्या	५	५	६	७	८
स्रोतमा नै फोहर वर्गिकरण गरि कम्पाउण्डमा नै व्यवस्थापन गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	१२	१३	१५	२०	२५

६.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा यस उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	१७९८०	८९९०	८९९०	०	०	१७९८०	०	०
२०८०/८१	१८८७९	९४४०	९४४०	०	०	१८८७९	०	०
२०८१/८२	१९८२३	९९९९	९९९९	०	०	१९८२३	०	०

६.२.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको उद्देश्य, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	वातावरण संरक्षण र प्रदूषण नियन्त्रण कार्यक्रम	फोहोरमैलाको वर्गीकरण र प्रशोधन मार्फत प्रदूषण कम गर्नु	सालबसाली	१४९९२	फोहोरमैला प्रशोधनवाट कम्पोष्ट उत्पादन गर्ने घरपरिवार १०% ले वृद्धि हुनेछ
२	व्यवस्थित ल्याण्डफिल साइट निर्माण र सञ्चालन	आधुनिक ल्याण्डफिल साइट निर्माणगर्नु	२०७९/८० देखि २०८१/८२	४९९२०	जग्गा खरिद, विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार र निर्माण सम्पन्न हुनेछ ।
३	फोहोरमैला व्यवस्थापन कार्यक्रम	सडक र खोला नालामा फाल्ने फोहोर कम गर्नु	सालबसाली	१४५०	सडकमा फोहोर फाल्ने घरपरिवार शून्य हुनेछन् ।
जम्मा				५६६८२	

६.२.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

व्यवस्थित ढल निकास तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन, शहरी क्षेत्रमा धुलो तथा धुँवाले वायु प्रदूषण नियन्त्रण गर्नु, प्रविधि विकास सँगै उत्पन्न रेडियोधर्मी वस्तुको व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण सम्बन्धी सुपरीवेक्षण गर्ने निकायको व्यवस्था र प्रभावकारिता, नागरिक स्तरमा वातावरण सम्बन्धी दायित्वबोध गराउनु वातावरण संरक्षणको क्षेत्रमा देखिएका चुनौतीहरू हुन् । कुहिने र नकुहिने गरी फाहोरलाई स्रोतमा व्यवस्थापन गर्नु, पुन विद्युत आउन नसक्ने फोहोरको व्यवस्थापन, विद्युतीय सामानको व्यवस्थापन, स्वास्थ्य संस्थाबाट निस्कने फोहोरको व्यवस्थापन, हानीकारक तथा विशाक्त फोहोरको व्यवस्थापन, घर निर्माण पछिको फोहोर, ग्रामीण फोहोर (काँच तथा प्लाष्टिक)को व्यवस्थापन फोहोर मैला व्यवस्थापनका क्षेत्रमा रहेका प्रमुख चुनौती हुन् ।

६.३ विपद जोखिम व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन

६.३.१ पृष्ठभूमि

यस नगरपालिकामा प्रमुख विपद्को प्रकोपका रूपमा जल उत्पन्न प्रकोप (बाढी पहिरो), असिना, आगलागी, चट्याङ्ग, भूकम्प, अनावृष्टि, अतिवृष्टि, अनिकाल, कोभिड १९ जस्ता महामारी आदि रहेका छन् । यस नगर क्षेत्रमा भुकम्पीय दरार रेखा (फल्ट लाइन) पनि रहेको सम्भावना छ भने यस क्षेत्र भएर बग्ने विभिन्न ठाडा खोलाहरू र ३० डिग्रीभन्दा बढी भिरालोपन भएकोले क्षेत्रफल उच्च भएकोले पहिरोको जोखिम धेरै छ । कुशमा नगरपालिका भौगोलिक विविधतायुक्त भएकोले यहाँ विभिन्न प्रकृति तथा मानव सिर्जित प्रकोपको जोखिम पनि छ । जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल असरका कारण अप्रत्यासित रूपमा आईलाग्ने विपत्तिहरूको व्यवस्थापनको लागि पूर्वतयारी गर्नुपर्ने आवश्यकता रहन्छ । प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्व सूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवम् पुनर्स्थापना गर्ने तथा जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्ने जस्ता

कायहरू गर्न आवश्यक छन् । विपद् जोखिम व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका लागि नीतिगत, संरचनागत र संस्थागत विकास गरी प्रकोप प्रतिरोध तथा उत्थानशील क्षमताका माध्यमबाट प्रकोपको सामना गर्न र त्यसको असरबाट पुरानै अवस्थामा पुनर्स्थापित हुन सक्ने समाज र अर्थतन्त्र निर्माण गर्न आवश्यक रहेको छ ।

६.३.२ समस्या तथा चूनौति

कुशमा उच्च पहाडी भूभागदेखि नदिखोचहरूसम्म फैलिएको र भौगोगिक रूपमा विकट स्थानहरू समेत रहेकोले संस्थागत क्षमता तथा स्रोतको कमीका कारण विपद् जोखिम न्यूनीकरण, पूर्वतयारी र प्रतिकार्यलाई पूर्ण रूपमा मूलधारमा ल्याउने सकिएको छैन । यस नगरमा आकस्मिक तयारी योजना तथा प्रतिकार्य योजनाहरू तर्जुमा भएका छैनन् । जोखिम सूचना संकलन तथा सञ्चार प्रणालीको कमी तथा शहरी योजना र उत्थानशीलता रणनीतिहरूमा विपद् जोखिम सूचनाको एकीकरण नहुनुका कारण केही हदसम्म विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा संस्थागत तहमा कमजोरी देखिन्छ । कुशमामा अन्य सरकारी निकायको बलियो उपस्थितिका कारण विपद् व्यवस्थापन सहज भएको जस्तो देखिए पनि नगरपालिका, वडा कार्यालय र स्थानीय टोल विकास संस्थाहरूको क्षमता यस क्षेत्रमा न्यून नै छ ।

यस नगरपालिका आकस्मिक प्रतिकार्यका सन्दर्भमा अहिलेको अवस्थामा केही सहज देखिए तापनि भविष्यमा कुनै ठूलो विपद् आइलागेमा त्यसको सामना गर्न अझै पनि तयारीको कमी रहेको देखिन्छ । पूर्व मनसुन र मनसुनको समयमा मनसुनी वर्षाले नियमित रूपमा असिना, हावहुरी, बाढी, पहिरोका समस्या सिर्जना गर्ने गरेको छ । डोजरको जथाभावी प्रयोगले र अवैज्ञानिक तथा असावधानी पूर्ण सङ्क निर्माण कार्यबाट उत्पन्न भूक्षय पहिरोबाट जलाधार, खेतीवारी, सिंचाई तथा जलविद्युत् आयोजना तथा सार्वजनिक भौतिक पुर्वाधारमा समेत क्षति पुग्ने समस्या रहेका छन् । विपद् पूर्वको तयारी तथा सतर्कता सम्बन्धी चेतनाको कमी, शहरी क्षेत्रमा खुला स्थलको कमी, विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी अध्ययनले कम महत्व पाउनु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौती हुन् ।

६.३.३ सोच

“विपद् उत्थानशील नगरपालिका”

६.३.४ उद्देश्य

१. विपद्का घटना र आर्थिक क्षती न्यूनिकरण गर्नु,
२. जलवायु परिवर्तन अनुकूलनता र उत्थानशीलता अभिवृद्धि गर्नु ।

६.३.५ रणनीति

१. विपद् रोकथाम, पूर्वतयारी र द्रुत प्रतिकार्यका लागि संस्थागत क्षमता सुदृढिकरण गर्ने,
२. विपद् पश्चात्को प्रतिकार्य, पुनर्स्थापना, पुनर्निर्माण र पुनर्लाभलाई उत्थानशील बनाउने ।

६.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

नगरपालिकाको आवधिक योजना र खर्च संरचनामा प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
विपद्बाट भएको मानवीय क्षति (विगत ३ वर्षको) घाइते समेत	संख्या					

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
तालिम प्राप्त स्थानीय खोज, उद्वार र प्राथमिक उपचार कार्यकर्ता	संख्या					
विपद्वाट वार्षिक क्षती (जग्गा, बाली नाली, संरचना, पशु र अन्य सम्पत्ती)	रु. करोड					
तोकिएका सुरक्षित खुल्ला स्थान र आपत्कालीन सामुहिक आश्रयस्थल	संख्या	०	०	२	३	५
विपद् व्यवस्थापन कोष रकम	रु. हजार	०	०	१००००	१००००	२००००
स्थानीय जलवाय अनुकुलन योजना	संख्या	०	०	१	१	१
विपद् जोखिम न्यूनिकरण र प्रतिकार्य योजना	संख्या	०	०	१	१	१
नगर तथा बडास्तरीय विपद् व्यवस्थापन समिति	संख्या	०	०	१	७	१५

६.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रमहरुको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा यस उप-क्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु. हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु. हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	८९९०	४४९५	४४९५	०	१९२२	५६९५	१३७३	०
२०८०/८१	९४४०	४७२०	४७२०	०	२०१८	५९८०	१४४१	०
२०८१/८२	९९९९	४९५६	४९५६	०	२११९	६२७९	१५१३	०

६.३.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१	विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्य कार्यक्रम	विपद् जोखिम न्यूनिकरण गरि उत्थानशीलता अभिवृद्धि गर्नु	सालबसाली	२१५५६	विपद्वाट हुने क्षतिमा वार्षिक १०% कमी आउनेछ ।
२	जलवायु परिवर्तन अनुकुलन कार्यक्रम	जलवायु परिवर्तनका प्रतिकुल असर न्यूनिकरण गर्नु	सालबसाली	६७८५	जलवायु परिवर्तनको प्रतिकुल असर वार्षिक ५% ले कम हुनेछ ।
जम्मा				२८३४१	

६.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

संघीय संरचना अनुसारको नीतिगत, कानूनी र संरचनागत व्यवस्था, कर्मचारीको पदपूर्ती, समुदाय तथा सरोकारवालाको सहभागिता, उपकरण र श्रोत साधन समयमा नै उपलब्ध भएमा अपेक्षित नतिजा हासिल हुने अनुमान गरिएको छ । यद्यपी, भिरालो र खोला नाला धेरै भएको ठाउँमा पहिरो तथा बाढीबाट हुने क्षतिको न्यूनीकरण, विपद्को बेलामा आवश्यक जनशक्ति र स्रोत सामाग्रीको व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तनको असरको व्यवस्थापन, बढ् दो जनसंख्या, वनजंगल जस्ता प्राकृतिक स्रोतको अत्याधिक दोहन नियन्त्रण, खोला नदिहरूबाट ढुंगा, गिड्डी, वालुवाको अत्यधिक र अनियन्त्रित दोहन नियन्त्रण आदि यस क्षेत्रका चुनौतीहरू रहेको छन् ।

परिच्छेद ७ : संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र

यस क्षेत्रमा नीति, कानून, न्याय तथा सुशासन, मानज संशाधन तथा क्षमता विकास, राजस्व तथा स्रोत परिचालन र तथ्याङ्क योजना तथा विकास व्यवस्थापन जस्ता उप-क्षेत्रहरूको पृष्ठभूमि, समस्या तथा चूनौति, लक्ष्य, रणनीति, नितिजा खाका, त्रिवर्षीय खर्च तथा स्रोत अनुमान, आयोजना तथा कार्यक्रम र पूर्वानुमान तथा जोखिम पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

७.१ नीति, कानून, न्याय तथा सुशासन

७.१.१ पृष्ठभूमि

संविधानले दिएको अधिकार प्रयोग गरि यस नगरपालिकाले दैनिक प्रशासन र सेवा प्रवाहमा आवश्यक पर्ने आर्थिक तथा विनियोजन ऐन, शिक्षा ऐन, सहकारी ऐन र कृषी ऐन जस्ता ऐनहरू तथा आवश्यक नीति तथा कार्यविधिहरू तर्जुमा गरि प्रमाणीकरण, स्थानीय राजपत्रमा प्रकाशन र कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउनु नगरपालिकाको उच्च प्राथमिकतामा रहेको छ । नगरपालिकाबाट प्रवाह हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने आफ्नो जिम्मेवारीप्रति नगरपालिका पूर्ण बफादार छ । नागरिकका सामाजिक तथा आर्थिक आकांक्षा पूरा गर्न र शासन सञ्चालनका लागि विद्यमान पद्धति र औजारलाई समयसापेक्ष बनाउने प्रयास नगरपालिकाले गर्दै आएको छ । संविधान प्रदत्त जिम्मेवारी अन्तर्गतको न्यायिक समितिमा मार्फत नगरपालिकाले रितपूर्वक परेका उजुरीहरू उपर प्रक्रियागत रूपमा न्याय निरूपणको काम गर्दै आएको छ । साथै स्थानीय मेलमिलापकर्ता मार्फत पनि कतिपय मुद्दा तथा विवादहरू समाधान र फछ्यौट गरिए आएको छ ।

७.१.२ समस्या तथा चूनौति

सुशासन र विकासको सुनिश्चिता गरी जनताको सुख, शान्ति र समृद्धिको आकांक्षा पूरा गर्ने विषय अपेक्षाकृत सजिलो भने छैन । सुशासन विना विकास सम्भव छैन, विकास विना समृद्धि त्याउन सकिन्दैन र दिगो विकासका लक्ष्य समयमा नै हासिल गर्ने कार्य थप चुनौतीपूर्ण बन्दै जान्छ । प्राकृतिक स्रोत र साधनहरूको उचित प्रयोग, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारीका अवसरहरूको सृजना, भौतिक पूर्वाधारहरूको विकास, शान्ति, सुरक्षा र विकासको आधार नै नीतिगत स्पष्टता, कानुनी सहजता र सुशासन नै हो । तर योजनाबद्ध तथा नितिजामूलक विकास, संस्थागत सुदृढीकरण र सुशासन कायम गर्न उपयुक्त, सरल र सहज प्रणाली स्थापनालगायतका समस्या तथा चुनौति विद्यमान रहेका छन् ।

७.१.३ सोच

“सबल, जवाफदेयी, पारदर्शी र समन्यायिक नगर प्रशासन”

७.१.४ उद्देश्य

नितिजामूखी, उत्तरदायी र जनताप्रतिस वेदनशिल शासन प्रणालीको प्रबर्द्धन गर्नु ।

७.१.५ रणनीति

- प्रविधिमा आधारित, पारदर्शी, सहभागितामूलक शासनको पद्धति अवलम्बन गर्ने,
- न्यायमा नागरिकको सहज पहुँचका लागि सरलीकृत र स्तरीय न्यायिक सम्पादन गर्ने ।

७.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नीति, कानून तथा सुशासन उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार रहेको छः

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्यांकनमा शासकीय प्रवन्ध (प्राप्तांक)	प्रतिशत	-	८३.३३	८३.७५	८४.००	८४.५०
स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्यांकनमा सेवा प्रवाह (प्राप्तांक)	प्रतिशत	-	७१.८८	७२.२५	७२.७७	७३.५०
स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्यांकन न्यायिक कार्यसम्पादन (प्राप्तांक)	प्रतिशत	-	५७.१४	५८.००	५८.६२	५९.१६

७.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रमहरूको आवश्यकता र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा यस उपक्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छः

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	४४९५	३८२१	६७४	०	४४९५	०	०	०
२०८०/८१	४७२०	४०१२	७०८	०	४७२०	०	०	०
२०८१/८२	४९५६	४२१२	७४३	०	४९५६	०	०	०

७.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छः

क्र. सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१.	नीति कानुन शुसाशन तथा न्याय प्रवर्धन कार्यक्रम	शहरी शासन, सेवा प्रवाह तथा विकास नीति र कार्य सञ्चालन प्रणाली एवम् प्रक्रिया सरल, स्पष्ट र पारदर्शी बनाउनु	सालबसाली	१४९७०	स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्यांकनका संवन्धित उपक्षेत्रगत प्राप्तांक वार्षिक १०% ले बढनेछ।
	जम्मा			१४९७०	

७.१.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

संविधान, संघीय, प्रदेश र स्थानीय नीति र कानून बमोजिम शासन सञ्चालन, सेवा प्रवाह र विकास कार्य सम्पादन हुन सकेमा अपेक्षित नतिजा हुनेछ। जनचासो र जनगुनासोको समयमै सम्बोधन गर्नु, राजस्व अपचलन हुनबाट रोक्नु, जनउत्तरदायी शासन प्रणालीको विकास गर्नु, योजना तर्जुमा देखि अनुगमन र मूल्याङ्कन सम्म जनताको अर्थपूर्ण सहभागिता वृद्धि गरी शासन प्रणालीमा नागरिकको विश्वास जित्नु, कर्मचारीहरूलाई जनताप्रति जिम्मेवार बनाउनु, नगरपालिकाबाट प्रदान गरिने सेवाहरूप्रति नागरिकहरूको संतुष्टि बढाउनु जस्ता विषयहरू सुशासन क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन्।

७.२ संगठन, मानव संशाधन र क्षमता विकास

७.२.१ पृष्ठभूमि

हालको संवैधानिक व्यवस्था अनुसार यस नगरपालिकाको नेतृत्व जनताबाट प्रत्यक्ष निर्वाचित प्रतिनिधिहरूबाट भइरहेको छ। स्थानीय सरकारको समग्र विकास निर्माण तथा सेवा प्रवाहको नेतृत्व निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूले गर्दछन् र सम्पूर्ण जनप्रतिनिधिहरूको नेतृत्व नगरप्रमुखले गर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। संविधान अनुसार व्यवस्था भएका कार्यपालिका, नगर सभा र उपप्रमुखको संयोजकत्वमा एक न्यायिक समिति लगायत अन्य विषयगत समितिहरू क्रियाशिल छन्। त्यसैगरी प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको नेतृत्वमा प्रशासन संयन्त्र रहेको छ। नगरपालिकाको कार्यबोधको आधारमा संगठन संचरना बनाई सोही अनुसार कर्मचारीको समायोजन तथा व्यवस्थापन गरी उनीहरूको कार्यजिम्मेवारी तोक्ने र तोकिएको कार्यजिम्मेवारी अनुसार कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटीलाई संस्थागत गरिए आएको छ। साथै, नगरपालिकामा कार्यरत कर्मचारीको कार्यदक्षता अभिवृद्धिका लागि तालिम, अभिमुखीकरण तथा अवलोकन भ्रमणहरू समेत समय समयमा हुने गरेको छ। कर्मचारी समायोजन पछि गरिएको कर्मचारी व्यवस्थापन अनुसार हाल यस नगरकार्यपालिकाको कार्यालय र वडा कार्यालयहरूमा गरी २ सयभन्दा बढी कर्मचारीहरू कार्यरत रहेका छन्।

नगरपालिकाको भौतिक पूर्वाधारको चर्चा गर्नुपर्दा नगरपालिकाको हालसम्म नगरकार्य पालिका कार्यालय भाडाको भवनमा संचालन भएको छ। १४ वटा वडा कार्यालयहरू मध्ये ७ वटा वडा कार्यालयहरू (वडा नं ३, ४, ५, ६, ७, ९ र ११) भाडाको भवनमा सञ्चालित छन्। त्यसैगरी कार्यालयहरूको नियमित कार्य सञ्चालनका लागि कम्प्युटर, ल्यापटप, प्रिन्टर, र सफ् टवेयरको व्यवस्था भएको छ भने कार्यसम्पादनमा प्रभाव पार्ने यातायातको साधनको कुरा गर्दा हाल ३ वटा चार पाइँगे र ४७ वटा मोटरसाईकल रहेका छन्।

७.२.२ समस्या तथा चुनौति

संघियताको मर्म अनुरूप र नागरिकको आकाङ्क्षा अनुसार सेवा प्रदान हुन नसक्नु, नगरपालिकाको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धिका क्रियाकलाप नियमित रूपमा नहुन, कर्मचारीहरू सुशासन तथा सेवा प्रवाहका नयाँ पद्धति तथा अवधारणाहरू बारेमा कम जानकार हुनु, आवश्यकता अनुसारको स्रोत साधन, प्रविधि तथा पूर्वाधारहरूको उपलब्धता नहुनु, नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, वडा कार्यालय, शाखा तथा उपशाखामा दरबन्दी अनुसार कर्मचारीको व्यवस्था नहुन, संघीय सरकारका तरफबाट आउने कर्मचारीको छिटो छिटो सरुवा हुनु जस्ता समस्याहरू रहेका छन्। स्थानीय सरकारको संवैधानिक कार्य जिम्मेवारी बमोजिमको संस्थागत क्षमताको कमी हुनु, सार्वजनिक सेवा प्रवाहको क्षेत्रमा प्रचलित विकास एवम् प्रविधिको समुचित उपयोग गर्न नसक्नु, पारदर्शिता र जवाफदेहिताको प्रणालीमा पूर्ण रूपमा विकास भई नसक्नु, प्रदेश र स्थानीय तहबीच अपेक्षित समन्वय नहुनु, पर्याप्त दक्ष जनशक्ति उपलब्ध नहुनु सुशासन प्रवर्द्धनका क्षेत्रकामा रहेका प्रमुख चुनौतीहरू हुन्।

७.२.३ सोच

“छरितो संगठन तथा दक्ष र प्रविधिमैत्री कर्मचारी, प्रभावकारी सेवा प्रवाह”

७.२.४ उद्देश्य

नगरपालिकाको संस्थागत क्षमता र कर्मचारीको व्यवसायिक दक्षता अभिवृद्धि गर्नु।

७.२.५ रणनीति

१. नगरकार्यपालिकाको कार्यालय तथा वडाहरूमा आवश्यक दक्ष जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने,
२. नगरकार्यपालिकाको कार्यालय तथा वडा कार्यालयहरूमा भौतिक पूर्वाधारको अवस्था सुधार गर्ने,
३. सेवा प्रवाहलाई प्रविधिमा आधारित बनाउने।

७.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना तथा प्रस्तावित कार्यक्रमको आधारमा तयार यस उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार रहेको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्यांकनमा संगठन तथा प्रशासन (प्राप्तांक)	प्रतिशत	-	७५.००	७६.००	७६.७०	७७.२५
स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्यांकनमा भौतिक पूर्वाधार (प्राप्तांक)	प्रतिशत	-	६५.३८	६६.००	६६.६०	६७.१०
स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्यांकनमा समन्वय र सहकार्य (प्राप्तांक)	प्रतिशत	-	६२.५०	६३.००	६३.३५	६३.९६

७.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रमको औचित्यता र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा यस उपक्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	१२५८६०	९४३९५	३१४६५	०	१२५८६०	०	०	०
२०८०/८१	१३२१५३	९९११५	३३०३८	०	१३२१५३	०	०	०
२०८१/८२	१३८७६१	१०४०७१	३४६९०	०	१३८७६१	०	०	०

७.२.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१.	संगठन, मानव संशाधन, क्षमता विकास सुदृढीकरण कार्यक्रम	स्थानीय सेवा, संगठन, मानव संशाधन र कार्य सम्पादनमा अभिवृद्धि गर्नु	सालबसाली	३९७६७४	कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू भई सेवा प्रवाहको स्तरमा २० % ले सुधार हुनेछ ।
	जम्मा			३९६७७४	

७.२.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

संविधान, संघीय, प्रदेश र स्थानीय नीति र कानून बमोजिम संगठन, दक्ष मानव संशाधन, सीप र दक्षतामा अभिवृद्धि भएमा अपेक्षित नतिजा हुनेछ । यद्यपी, सबै वडा तथा विषयगत कार्यालयहरूमा दरबन्दी अनुसारको कर्मचारी पदपूर्ति गर्नु, नगरकार्यपालिकाको कार्यालय तथा सबै वडा कार्यालयहरूमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधारहरूको व्यवस्था गर्नु, आवश्यक ऐन कानूनहरूको समयमै व्यवस्था गर्नु, समायोजित कर्मचारीहरूलाई स्थानीय सेवाअनुसार परिचालन गरी व्यवस्थित गर्नु आदि यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौती हुन् ।

७.३ राजस्व तथा स्रोत परिचालन

७.३.१ पृष्ठभूमि

सार्वजनिक आय अद्यावधिक लेखाङ्गन तथा प्रतिवेदन प्रणालीलाई नियमित र एकरूपता बनाई प्रभावकारी बनाउँदै लैजानको लागि सूचना प्रविधिमा आधारित वित्तिय व्यवस्थापनको विकासमा जोड दिँदै एकल खाताकोष प्रणाली र राजस्व व्यवस्थापन प्रणालीको विकास भएको छ। स्थानीयस्तरमा संकलित करबाट र संघ तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त अनुदान तथा वित्तीय हस्तान्तरणबाट विकास निर्माण र प्रशासन सञ्चालन हुँदै आएको छ। नगरपालिकाले आफ्नो राजस्व तथा स्रोत परिचालनको सम्भाव्यता अध्ययन गरेर राजस्व सुधार कार्ययोजना तर्जुमा तथा राजस्व परामर्श समितिको अध्ययन र सिफारिसका आधारमा कर तथा गैरकरको दर निर्धारण गरी आन्तरिक आय संकलन गरिएको छ। नगरपालिकालाई आर्थिक रूपमा सम्पन्न बनाउन उत्पादनमुखी र स्वरोजगार वृद्धिलाई सहयोग पुऱ्याउन आन्तरिक राजस्व परिचालन र बाह्य श्रोत अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने योजना बनाएको छ। नगरपालिकाको संगठन ढाँचामा राजस्व शाखा व्यवस्था गरी कर संकलन हुँदै आएको छ। नगरपालिकाको राजस्व अधिकार र यसको महत्वका सम्बन्धमा समुदाय तहमा व्यापक रूपमा जानकारी गराउन आवश्यक छ। उक्त नीति नागरिकप्रति उत्तरदायी र पारदर्शी हुन आवश्यक हुन्छ।

७.३.२ समस्या तथा चूनौति

नगरपालिकाको राजस्व संकलनको सम्भावना प्रचुर रहे तापनि आवश्यक सूचना प्रविधिमैत्री राजस्व संकलन व्यवस्था, कार्यविधि तथा मापदण्ड, कर्मचारीको अभाव जस्ता कारणले गर्दा सम्भावनाको न्युन राजस्व मात्र संकलन भइरहेको छ। यस नगरपालिकाको आन्तरिक आयको प्रमुख स्रोत नदिजन्य पदार्थको उत्खनन् तथा विक्रिवितरण भएको र त्यसमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको आदेशबमोजिम अहिले उत्खनन कार्य रोकिएकोले चालु आर्थिक वर्षमा अनुमान भन्दा धेरै नै कम राजस्व संकलन हुने देखिदा समस्या उत्पन्न भएको छ। राजस्व प्रशासन सुधारका लागि आवश्यक कार्यविधिहरू जस्तै कर असुली, करदाता र कर्मचारीहरूको प्रोत्साहन, दण्डजरिवाना आदि सम्बन्धी नियमावली र कार्यविधिहरू आवश्यक मात्रामा निर्माण र अद्यावधिक हुन नसक्नु, राजस्व शाखामा कर्मचारी पर्याप्त नहुनु, सबै करदाताहरूलाई करको दायरामा ल्याउन नसक्नु, राजस्व शाखा तथा बडा स्थित कर्मचारीहरूमा कर प्रशासन तथा प्राविधिक ज्ञानको कमी, कर प्रशासन करदातामैत्री हुन नसक्नु, करबाट प्राप्त आयको परिचालन कसरी भएको छ भन्न बारेमा करदातालाई जानकारी हुने वातावरण बन्न नसक्नु जस्ता समस्याहरू राजस्व परिचालनका क्षेत्रमा रहेका छन्।

७.३.३ सोच

“आन्तरिक राजस्वमा सुधार, आत्मनिर्भर नगरपालिकाको आधार”

७.३.४ उद्देश्य

- ◆ नगरपालिकाको कुख बजेटमा आन्तरिक आयको वृद्धि गर्नु।

७.३.५ रणनीति

१. राजस्वको दायरा विस्तार गर्ने,
२. करमा दर र कर प्रशासनलाई सूचना प्रविधिमा आधारित र करदातामैत्री बनाउने।

७.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना तथा कार्यक्रम तथा आयोजनाको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार राजस्व तथा स्रोत परिचालन उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार रहेको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
कुल बार्षिक बजेटमा आन्तरिक आयको अनुपात	प्रतिशत	३.००	२.५०	५.००	७.५०	१०.००

७.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, उपक्षेत्रको महत्व र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा तयार राजस्व तथा स्रोत परिचालन उपक्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार रहेको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	८९९०	६२९३	२६९७	०	८९९०	०	०	०
२०८०/८१	९४४०	६६०८	२८३२	०	९४४०	०	०	०
२०८१/८२	९९११	६९३८	२९७३	०	९९११	०	०	०

७.३.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको राजस्व तथा स्रोत परिचालन उपक्षेत्रको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरू र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१.	आन्तरिक राजस्व तथा स्रोत सुदृढीकरण कार्यक्रम	आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत परिचालनमा वृद्धि गर्नु	सालबसाली	२८३४१	आन्तरिक आय तथा राजस्वमा बार्षिक रूपमा २० %ले वृद्धि हुनेछ।
	जम्मा			२८३४१	

७.३.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

संविधान, संघीय, प्रदेश र स्थानीय नीति र कानून बमोजिम तिनै तहका सरकार, गैसस, समुदाय, सहकारी र नीजि क्षेत्र बीचको समन्वय, स्रोत साधन, प्रविधि र दक्ष मानव संशाधन परिचालन भएमा अपेक्षित नतिजा हुनेछ। सबै प्रकारका करदाताहरूलाई करको दायरामा ल्याउनु, कर प्रशासनलाई प्रविधि मैत्री तथा करदाता मैत्री बनाउनु, करको दायरा फराकिलो बनाउनु र आन्तरिक राजस्वबाट संकलन हुने रकमबाट प्रशासनिक खर्च धान्न सक्ने बनाउनु नै राजस्व परिचालन क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख चुनौती हुन् ।

७.४ तथ्याङ्क, योजना तथा विकास व्यवस्थापन

७.४.१ पृष्ठभूमि

यस नगरपालिकाले दीगो विकास लक्ष्यहरूलाई स्थानीयकरणमा सहयोग पुऱ्याउन र नीति तथा योजना निर्माणलाई प्रमाणमा आधारित बनाई विकास प्रशासनलाई नतिजामुखी बनाउने उद्देश्यले नगर प्रोफाइल तयार गरेको छ। त्यसैगरी, योजनावद्ध, समावेशी तथा उत्थानशील विकासलाई संस्थागत गर्ने मुख्य ध्येयका साथ कुश्मा नगरपालिकालाई स्याटलाइट शहर बनाउने विषयमा सम्भाव्यता अध्ययन, भूकम्पपछिको पुनःनिर्माणलाई नतिजामुखी र प्रभावकारी बनाउन विस्तृत तथ्यांक समेती प्रोफाइल तयार गरेको छ। यसैगरी यस नगरको समष्टिगत विकासलाई मार्गदर्शन गर्न प्रथम त्रिवर्षीय आवधिक योजना तर्जुमा गरी स्रोतको आधारमा आयोजना वैक तयार गर्ने र मध्यमकालीन खर्च संरचना मार्फत प्राथमिकता क्षेत्र तथा आयोजना र कार्यक्रममा स्रोत

सुनिश्चित गर्ने र मध्यमकालीन खर्च संरचना अनुसार वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन र नतिजामुखी विकास पद्धति कार्यान्वयनमा त्याइएको छ ।

नगर सभाबाट न्यायिक समिति, विद्यान समिति, लेखा समिति र कार्यपालिकाबाट योजना तर्जुमा, शिक्षा, स्थानीय विपद् व्यवस्थापन लगायत विषयगत समिति गठन भई तत्सम्बन्धी विषयमा क्रियाशील उन्मुख छन् । साथै सेवाग्राही तथा लक्षित समुदाय र नागरिक समाजको समेत सहभागितामा सहभागितामूलक योजना तर्जुमाको अभ्यास गरी नगरसभाबाट स्वीकृत नीति तथा बजेट र कार्यक्रमलाई बजेट पुस्तिका, वेवसाइट र सूचना पाठीमार्फत् सार्वजनिक गर्ने अभ्यास भइरहेको छ ।

७.४.२ समस्या तथा चूनौति

योजना तथा बजेट तर्जुमा, वित्तीय व्यवस्थापन, लेखा परीक्षण र निर्णय प्रक्रियामा समावेशीता, सहभागिता र पारदर्शितामा सुधार गर्न अधिकारीक तथ्यांकको अझै पनि समस्या छ । शासन सञ्चालन, योजनाबद्ध विकास तथा मापदण्ड अनुसार सेवा तथा सुविधा प्रवाह गर्न आवश्यक स्रोत परिचालनका विषयमा वर्गिकृत तथ्यांकको अभाव अर्को समस्या हो । नगरपालिकाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, प्राथमिकता तथा रणनीतिसहित आवधिक योजना, नगरपालिकाको विकासको अग्रणी क्षेत्रहरूको गुरुयोजना तर्जुमा हुन सकेको छैन । सेवा प्रवाह र कार्यसम्पादनमा अन्तर सरकार, निजी क्षेत्र र गैसस र समुदायमा आधारित संस्थासँग संयन्त्रको विकास गरी प्रभावकारी समन्वय, सहकार्य र साभेदारी हुन सकेको छैन । प्रचुर सम्भावनाका बाबजुद निजी क्षेत्र र गैर सरकारी क्षेत्रसँगको साभेदारीलाई अपेक्षाकृत परिचालन गर्न सकिएको छैन ।

७.४.३ सोच

“प्रमाण तथा नतिजामा आधारित विकास प्रशासन”

७.४.४ उद्देश्य

नगरको योजना तर्जुमा र विकास व्यवस्थापनलाई तथ्यमा आधारित र नतिजामूलक बनाउनु,

७.४.५ रणनीति

१. नगरपालिकाका सबै क्षेत्रको आवधिक अध्ययन गरि वर्गिकृत तथ्यांक अद्यावधिक गर्दै जाने,
२. योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनलाई सूचनामा आधारित, सहभागितामूलक र नतिजामूलक बनाउने,
३. तथ्यांक प्रणाली सुदृढिकरण र विकास व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउन गैसस, निजी क्षेत्र, समुदाय सँग समन्वय र साभेदारी गर्ने ।

७.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना तथा कार्यक्रम तथा आयोजनाको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार योजना तथा विकास व्यवस्थापन उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार रहेको छ :

सूचक	एकाइ	गत आ.व.सम्मको वास्तविक उपलब्धि	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
विषयगत दीर्घकालीन, रणनीतिक तथा गुरुयोजना योजना	संख्या	१	१	२	३	४
विस्तृत वडा प्रोफाइल तयार भएका वडा	संख्या	०	०	५	१०	१४
समयमा सम्पन्न आयोजना तथा कार्यक्रम	प्रतिशत	४५	५०	५५	६०	७०

७.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा योजना तथा विकास व्यवस्थापन उपक्षेत्रको खर्च र स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट अनुमान (रु.हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु.हजारमा)			
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार	ऋण तथा अन्य
२०७९/८०	८९९०	३५९६	५३९४	०	८९९०	०	०	०
२०८०/८१	९४४०	३७७६	५६६४	०	९४४०	०	०	०
२०८१/८२	९९११	३९६५	५९४७	०	९९११	०	०	०

७.४.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको योजना तथा विकास व्यवस्थापन उपक्षेत्रको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. सं.	कार्यक्रम तथा आयोजना	उद्देश्य	अवधि (शुरु र समाप्ति)	कुल लागत (रु हजारमा)	अपेक्षित नतिजा
१.	तथ्याङ्क, योजना तथा विकास व्यवस्थापन कार्यक्रम	यस नगरको योजना तथा विकास प्रक्रियालाई तथ्यमा आधारित, समावेशी, सहभागितामूलक तथा नतिजामूलक बनाउन्,	सालबसाली	२८३४१	आवधिक योजनाको आधारमा विषय क्षेत्रगत गुरुयोजना, आयोजना बैंक, मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा हुने र सो बमोजिम वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा हुनेछ।
	जम्मा			२८३४१	

७.४.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

संविधान, संघीय, प्रदेश र स्थानीय नीति र कानून बमोजिम तिनै तहका सरकारका निकायहरु र गैसस, समुदाय, सहकारी र नीजि क्षेत्र बीचको समन्वय, स्रोत साधन, प्रविधि र दक्ष मानव संशाधन सहज उपलब्ध भएमा अपेक्षित नतिजा हुनेछ। तर, स्थानीय सरकारको संवैधानिक कार्य जिम्मेवारी बमोजिमको संस्थागत क्षमताको कमी हुनु, सार्वजनिक सेवा प्रवाहको क्षेत्रमा प्रचलित विकास एवम् प्रविधिको समुचित उपयोग गर्न नसक्नु, पारदर्शिता तथ्यांक प्रणाली विकास भई नसक्नु, प्रदेश र स्थानीय तहबीच अपेक्षित समन्वय नहुनु यस यसक्षेत्रमा प्रमुख चुनौती हुन्।

अनुसूची १ : मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा सम्बन्धी कार्यदल

क्र.सं.	समितिका पदाधिकारी	जिम्मेवारी
१.	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	- संयोजक
२.	प्रमुख, शिक्षा शाखा	- सदस्य
३.	प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा	- सदस्य
४.	प्रमुख, आर्थिक प्रशासन शाखा	- सदस्य
५.	प्रमुख, कृषि शाखा	- सदस्य
६.	प्रमुख, सामाजिक विकास शाखा,	- सदस्य
७.	प्रमुख, प्रशासन शाखा,	- सदस्य
८.	प्रमुख, पूर्वाधार शाखा	- सदस्य
९.	प्रमुख, योजना तथा अनुगमन शाखा	- सदस्य सचिव

अनुसूची २ : मध्यमकालीन खर्च संरचना तथा आगामी आर्थिक वर्षको बजेट तर्जुमा सम्बन्धी मार्गदर्शन

पृष्ठभुमि

समन्वय र सहकार्यको मान्यतामा स्थापित संझीय शासन व्यवस्थाको यात्रामा अन्तर सरकार, नीजि क्षेत्र, सहकारी र समुदाय तथा नागरिक बीचको समन्वय, साफेदारी र सहकार्यको अवसर व्यापक बन्दै गएको छ । यसबाट शासन सञ्चालन, सेवा प्रवाह र गुणस्तरीय विकास प्राप्तीका दिशामा तिब्र गतिमा अगाडी बढ्दै नागरिकका परिवर्तनको चाहाना सम्बोधन गर्ने वातावरण सिर्जना भएको छ । नागरिकको जीवनस्तरमा गुणस्तरीय परिवर्तन ल्याउन उनीहरुको घरदैलोमा सर्वसुलभ सेवा र आधारभुत विकासका पूर्वाधार आवश्यक छन् । प्रचलित संवैधानिक, नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था अनुसार नागरिकको घरदैलोको सरकारको रूपमा स्थानीय सरकारहरूले स्थानीय विशिष्टता तथा नागरिकको वास्तविक आवश्यकता अनुरूप आफ्ना प्रयासहरु अगाडी बढाउनु पर्दछ । यसका लागि स्थानीय सरकारले हालको राजनीतिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक र प्राविधिक परिस्थितिले सिर्जना गरेको अवसरहरुको पूर्ण सदुपयोग हुने गरी योजना तथा बजेट तर्जुमालाई योजनाबद्ध, व्यवस्थित र नितिजामूलक बनाउन आवश्यक देखिन्छ ।

त्यसका लागि सबै सरोकारवाला पक्षसमेतको सहभागितामा समावेशी विकासको अवधारणा बमोजिम योजना तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रिया अबलम्बन गर्नु पर्दछ । यस प्रकार योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा आवधिक, विषयगत गुरुयोजनाले दिशानिर्देश गरे बमोजिमको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र प्राथमिकताको आधारमा गर्नु पर्नेछ । स्थानीय सरकारको योजना स्थानीय समस्याको सम्बोधन गर्ने, जनताको आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणको चाहाना सम्बोधन गर्ने खालको हुनुपर्छ । योजनाले उपलब्ध हुन सक्ने संभाव्य श्रोत साधन परिचालन गरी अनुमानित र विनियोजन बजेटको विचमा रहने खाडललाई न्यूनिकरण गर्दै लैजान सक्नु पर्दछ । त्यसो हुन सके मात्र आम नागरिकले संझीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाले सिर्जना गरेको अवसर तथा कार्यान्वयनयोग्य आयोजना तथा कार्यक्रमबाट अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त गर्न सक्छन् ।

यसका साथै अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा (३) को उपदफा (३) बमोजिम नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक वर्षको असार १० गते भित्र आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान नगर सभामा पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसै गरी उपदफा (५) ले राजस्व र व्यवको अनुमान नेपाल सरकारले तोकेको मापदण्ड अनुसार हुनपर्ने व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ नेपाल सरकारबाट स्वीकृत आय र व्ययका शीर्षकहरुको वर्गीकरण र एकीकृत आर्थिक संकेत तथा वर्गीकरण सम्बन्धी व्याख्या, २०७४ अनुसार बजेट तर्जुमा गर्न अधिकतम प्रयास गर्ने समेत यस मार्गदर्शनको उद्देश्य रहेको छ । बजेट तर्जुमा गर्दा प्रचलित आय र व्ययका शीर्षकहरुको वर्गीकरणको सिद्धान्तको राम्रोसँग जानकारी हुनु आवश्यक पर्दछ । यस प्रकार खर्च वर्गीकरणका सिद्धान्त बमोजिम बजेट तर्जुमा गर्न सकिएमा बजेट कार्यान्वयन गर्दा रकमान्तर गर्नुपर्ने वा कार्यक्रम संशोधन गर्नु पर्ने अवस्था आउदैन ।

यस प्रकार व्यवस्थित, प्रभावकारी र नितिजामूलक रूपमा आगामी आर्थिक वर्षको बजेट तथा कार्यक्रम समेत मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा प्रक्रियामा स्थानीय कार्यपालिकाका पदाधिकारी, विषयगत शाखा, वडा समिति र स्थानीय सरोकारवालाई उपलब्ध गराउन यो मार्गदर्शन तयार गरिएको छ । कार्यपालिकाबाट संबन्धित शाखा/उपशाखा/एकाइ वा वडाको लागि उपलब्ध बजेट सीमा तथा प्राथमिकता निर्धारणको आधार तथा प्रक्रिया यस मार्गदर्शन अनुसार आगामी आर्थिक वर्षको लागि आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट तथा बजेट प्रस्ताव गर्नुपर्नेछ । आगामी आर्थिक वर्षको बजेट तथा कार्यक्रम समेत मध्यमकालीन खर्च संरचना प्रस्ताव तयार गर्दा आवधिक योजना, विषय क्षेत्रगत गुरु/रणनीतिक योजना, चालु आ.व.को स्वीकृत नीति तथा कार्यक्रमको आधारमा गर्नुपर्नेछ ।

कार्यक्रम तथा उपलब्धिको संक्षिप्त समीक्षा

यस नगरपालिका को चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को वार्षिक नीति, बजेट तथा कार्यक्रम समुदाय तथा नागरिक समाज, नीजि क्षेत्र, प्रदेश तथा संघीय सरकारसँग समन्वय, साभेदारी र सहकार्य गरी लक्ष्य अनुसार कार्यान्वयन तर्फ उन्मुख रहेको देखिन्छ। स्वीकृत भएका केही आयोजना तथा कार्यक्रमहरु सम्पन्न भएका छन् भने बाँकी सम्पन्न हुने अवस्थामा रहेका छन्। बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको समयतालिका पालना, प्रक्रिया तथा नितिजा अनुगमन गरी कार्यतालिका र निर्धारित मापदण्ड र अपेक्षित नितिजा अनुसार कार्यान्वयनलाई व्यवस्थित गर्न कार्यानुभव, सीप तथा क्षमता र कार्यविधिको समेत कमी महशुस गरिएको छ। घवत सिकाईका आधारमा आगामी वर्षको बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा देखी नै कार्यान्वयन कार्ययोजना र अनुगमन योजना बनाई यसलाई व्यवस्थित गर्नु पर्ने अवस्था विद्यमान छ। आवधिक योजनाको लक्ष्य तथा प्रगति र चालु आर्थिक वर्षको प्रमुख आयोजना तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयन अवस्था र हालसम्मको उपलब्धी समेत मध्यनजर गरी आगामी तीन आर्थिक वर्षको लागि संभव भएसम्म आयोजना तथा कार्यक्रमगत रूपमा नभएमा उपक्षेगत रूपमा तर्जुमा गर्नुपर्नेछ।

योजना तथा बजेट तर्जुमाका आधारहरु

संवैधानिक, नीतिगत र कानूनी व्यवस्था अनुसार आर्थिक सामाजिक विकासका लागि सरकारले एक आर्थिक वर्ष भित्र गर्ने खर्च र सोको व्यवस्थापनका लागि उपयोग गरिने आयका श्रोत उल्लेख भएको महत्वपूर्ण दस्तावेज नै बजेट हो। बजेट मार्फत स्थानीय सरकारले खर्चको प्राथमिकता निर्धारण गर्नुका साथै स्थानीय वित्त नीतिको घोषणा र कार्यान्वयनको खाँका प्रस्तुत गर्दछ। बजेटलाई आर्थिक स्थायित्व कायम गर्दै सामाजिक विकास र समृद्धि हासिल गर्ने प्रमुख औजारको रूपमा लिइन्छ। यसका साथै संविधानले व्यवस्था गरेका मौलिक हक, राज्यको निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा स्थानीय तहको अधिकारका विषयहरुको कार्यान्वयन गर्नका निमित्त बजेटको उपयोग गरिन्छ।

नेपालको संविधानले तिनै तहका सरकारले सरकारी कोषबाट वार्षिक बजेट अनुरूप बजेटको उपयोग गर्ने व्यवस्था गरेको छ। स्थानीय सरकारको सन्दर्भमा बजेट राजनीतिक, कानूनी र प्राविधिक विषय पनि हो। संघीय शासन व्यवस्था संचालन र उपरोक्त सन्दर्भमा बजेट तर्जुमाको अभ्यास अत्यन्त गहन र महत्वपूर्ण विषय हो। तसर्थ बजेट तर्जुमाको अभ्यासमा संलग्न यस नगरपालिकाका पदाधिकारी, बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमासँग सम्बन्धित समिति तथा विषयगत निकाय/शाखा, कर्मचारी, संलग्न सरोकार पक्ष र व्यक्ति बजेट तर्जुमाको नीतिगत र कानूनी व्यवस्थाको बारेमा जानकार हुन जरुरी छ। मध्यमकालीन खर्च संरचनमा समेत आगामी आर्थिक वर्षको बजेट तर्जुमा गर्दा देहायअनुसारका सान्दर्भिक नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थालाई आधार लिइनेछ:

१. नेपालको संविधानका सान्दर्भिक धाराहरू (भाग ३: मौलिक हक र कर्तव्य, भाग ४: राज्यको निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्व, भाग ५: राज्यको संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड, भाग १७: धारा २१४ देखी २३०)
२. प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ का सान्दर्भिक दफाहरू (परिच्छेद ४: प्राकृतिक श्रोतको परिचालन, राजस्व बाँडफाँट र अनुदान)
३. स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को सान्दर्भिक दफाहरू (परिच्छेद ६: दफा २४ र २५, परिच्छेद ९: दफा ५४ देखी ६८ र परिच्छेद १०: दफा ६९ देखी ८०)
४. अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ का सान्दर्भिक दफाहरू (परिच्छेद २: राजस्वको अधिकार, परिच्छेद ३: राजस्वको बाँडफाँड, परिच्छेद ४: अनुदानको अवस्था, परिच्छेद: वैदेशिक सहायता र आन्तरिक ऋण, परिच्छेद ६: सार्वजनिक खर्च व्यवस्था, परिच्छेद ७: राजस्व र व्यवको अनुमान, परिच्छेद ८: वित्तिय अनुशासन)

५. आर्थिक कार्यविधि वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ तथा नियमावली, २०७७ का सान्दर्भिक दफा तथा नियमहरु (बजेट निर्माण, निकासा, खर्च, रकमान्तर र नियन्त्रण, बजेट र कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यक्रम स्वीकृती र संशोधन, प्रगति समीक्षा)
६. सावर्जनक खरिद ऐन, २०८३ र नियमावलीका सान्दर्भिक दफाहरू (ऐनको परिच्छेद २: खरिद कार्यक्रम जिम्मेवारी र खरिद विधीसम्बन्धी व्यवस्था, नियमको परिच्छेद २: खरिदको तयारी, खरिद योजना र लागत अनुमान)
७. दिगो विकास लक्ष्य (लक्ष्य १, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, १३, १५, १६ तथा १७)
८. नेपाल सरकारको दीर्घकालीन सोच तथा पन्थौ योजनाको सान्दर्भिक बुँदाहरू
९. नगरपालिकाको प्रथम आवधिक योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा प्राथमिकता र विषयगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति र रणनीतिक कार्यक्रम तथा आयोजना
१०. समपुरक तथा विशेष अनुदानसम्बन्धी कार्यविधि, २०७६
११. यस नगरपालिकाका शान्दर्भिक ऐन, नियमावली तथा कार्यविधिहरु।

बजेट सीमा

आगामी आ.व. २०७९/८० समेत ३ आर्थिक वर्षको बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमाको लागि आयोजना तथा कार्यक्रम र विषयगत उपक्षेत्रगत रूपमा बजेट सीमा निर्धारण गरिएको छ। बजेट सीमा आयोजना तथा कार्यक्रम एवम् उपक्षेत्रको कुल खर्च, चालु खर्च, पुँजीगत खर्च र वित्तिय व्यवस्था तथा सोको स्रोत समेत समावेश गरिएको गरिएको छ, जुन देहायअनुसार रहेको छ :

विषय क्षेत्र/उपक्षेत्र	आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु. हजारमा)				बजेटको स्रोत (रु. हजारमा)				वर्तमान अवधि तथा अनुमान
		ए	ट	प्र	वित्तीय व्यवस्था	बजेट	निर्धारित राजकीय खर्च	स्रोत	संपादन	
आर्थिक विकास	२०७९/८०	५७९८६	२०४५७	३७५२९	०	१९२२	५२२२०	३८४३	०	
	२०८०/८१	६०८८५	२१४८०	३९४०५	०	२०१८	५४८३१	४०३५	०	
	२०८१/८२	६३९२९	२२५५४	४९३७५	०	२११९	५७५७३	४२३७	०	
कृषि तथा खाद्य सुरक्षा	२०७९/८०	१८८७९	४३४२	१४५३७	०	०	१८३३०	५४९	०	
	२०८०/८१	१९८२३	४५५९	१५२६४	०	०	१९२४७	५७६	०	
	२०८१/८२	२०८१४	४७८७	१६०२७	०	०	२०२०९	६०५	०	
सिंचाइ	२०७९/८०	१३४८५	२६९७	१०७८८	०	०	१२९३६	५४९	०	
	२०८०/८१	१४१५९	२८३२	११३२७	०	०	१३५८३	५७६	०	
	२०८१/८२	१४८६७	२९७३	११८९४	०	०	१४२६२	६०५	०	
पशु सेवा	२०७९/८०	४४९५	३१४७	१३४९	०	०	४४९५	०	०	
	२०८०/८१	४७२०	३३०४	१४१६	०	०	४७२०	०	०	
	२०८१/८२	४९५६	३४६९	१४८७	०	०	४९५६	०	०	
उद्योग, व्यापार तथा व्यावसाय	२०७९/८०	४४९५	८९९	३५९६	०	०	४४९५	०	०	
	२०८०/८१	४७२०	९४४	३७७६	०	०	४७२०	०	०	
	२०८१/८२	४९५६	९९१	३९६५	०	०	४९५६	०	०	
	२०७९/८०	६७४३	२३६०	४३८३	०	०	५३७०	१३७३	०	

विषय क्षेत्र/उपक्षेत्र	आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु. हजारमा)				बजेटको सोत (रु. हजारमा)			
		कर	दूषण	प्रभाग	वित्तीय व्यवस्था	आन्तरिक स्रोत तथा राजस्व बाँडफाट	संपादन	संरक्षण	अन्य
पर्यटन तथा संस्कृति	२०८०/८१	७०८०	२४७८	४६०२	०	०	५६३९	१४४१	०
	२०८१/८२	७४३४	२६०२	४८३२	०	०	५९२०	१५१३	०
भूमि व्यवस्था, सहकारी र वित्तीय सेवा	२०७९/८०	८९९	७९९	१८०	०	०	८९९	०	०
	२०८०/८१	९४४	७५५	१८९	०	०	९४४	०	०
	२०८१/८२	९९९	७९३	१९८	०	०	९९९	०	०
श्रम, रोजगारी र गरिबी निवारण	२०७९/८०	८९९०	६२९३	२६९७	०	१९२२	५६९५	१३७३	०
	२०८०/८१	९४४०	६६०८	२८३२	०	२०१८	५९८०	१४४१	०
	२०८१/८२	९९९९	६९३८	२९७३	०	२११९	६२७९	१५१३	०
सामाजिक विकास	२०७९/८०	५१२४३०	३८७९९९	१२४५९२	०	२८८३	५०७३५१	२१९६	०
	२०८०/८१	५३८०५२	४०७३१५	१३०७३७	०	३०२७	५३२७९९	२३०६	०
	२०८१/८२	५६४९५४	४२७६८०	१३७२७४	०	३१७९	५५९३५५	२४२१	०
शिक्षा, कला, भाषा तथा साहित्य	२०७९/८०	३७३०८५	२९८४६८	७४६७	०	०	३७२५३६	५४९	०
	२०८०/८१	३९१७३९	३१३३९२	७८३४८	०	०	३९११६३	५७६	०
	२०८१/८२	४११३२६	३२९०६९	८२२६५	०	०	४१०७२१	६०५	०
स्वास्थ्य तथा पोषण	२०७९/८०	७६४९५	६११३२	१५२८३	०	१९२२	७३६६९	८२४	०
	२०८०/८१	८०२३६	६४१८९	१६०४७	०	२०१८	७७३५३	८६५	०
	२०८१/८२	८४२४८	६७३९८	१६८५०	०	२११९	८१२२१	९०८	०
खानेपानी तथा सरसफाई	२०७९/८०	२६९७०	९४४०	१७५३१	०	०	२६९७०	०	०
	२०८०/८१	२८३१९	९९११	१८४०७	०	०	२८३१९	०	०
	२०८१/८२	२९७३४	१०४०७	१९३२७	०	०	२९७३४	०	०
महिला, बालबालिका, सामाजिक संरक्षण र समावेशीकरण	२०७९/८०	१७९८०	१३४८५	४४९५	०	०	१७७०६	२७५	०
	२०८०/८१	१८८७९	१४१५९	४७२०	०	०	१८५९१	२८८	०
	२०८१/८२	१९८२३	१४८६७	४९५६	०	०	१९५२०	३०३	०
युवा, खेलकुद तथा नवप्रवर्तन	२०७९/८०	१७९८०	५३९४	१२५८६	०	१६१	१६४७०	५४९	०
	२०८०/८१	१८८७९	५६६४	१३२१५	०	१००९	१७२९३	५७६	०
	२०८१/८२	१९८२३	५९४७	१३८७६	०	१०६०	१८१५८	६०५	०
पूर्वाधार विकास क्षेत्र	२०७९/८०	१४८७५	८३०२	१४०४८२	०	३८२२६	७६९५३	१८६६६	१७९४०
	२०८०/८१	१५६२२४	८७१७	१४७५०६	०	५५८२४	६१९६३	१९५९९	१८८३७
	२०८१/८२	१६४०३५	९१५३	१५४८८२	०	५८६१६	६५०६१	२०५७९	१९७७९
बस्ती विकास, आवास तथा भवन	२०७९/८०	२९४८७	१४७४	२८०१३	०	०	२८११५	१३७३	०
	२०८०/८१	३०९६२	१५४८	२९४१३	०	०	२९५२०	१४४१	०
	२०८१/८२	३२५९०	१६८५	३०८८४	०	०	३०९९६	१५१३	०
सडक तथा यातायात	२०७९/८०	११४६२३	५७३१	१०८८९१	०	३४८४१	४४५४८	१७२९४	१७९४०
	२०८०/८१	१२०३५४	६०९८	११४३३६	०	५५४२१	२७९३८	१८१५८	१८८३७
	२०८१/८२	१२६३७१	६३१९	१२००५३	०	५८१९२	२९३३५	१९०६६	१९७७९
जलश्रोत, विद्युत् तथा	२०७९/८०	३७७६	३७८	३३९८	०	०	३७७६	०	०
	२०८०/८१	३९६५	३९६	३५६८	०	०	३९६५	०	०
	२०८१/८२	४१६३	४१६	३७४७	०	०	४१६३	०	०

विषय क्षेत्र/उपक्षेत्र	आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु. हजारमा)				बजेटको सोत (रु. हजारमा)			
		८६	८७	८८	वित्तीय व्यवस्था	सोत आन्तरिक तथा राजस्व बाँडफाँट	सरकार नेपाल	सरकार प्रेषण	अन्य अन्तर्गत
वैकल्पिक उर्जा									
सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि	२०७९/८०	८९९	७९९	९८०	०	३८४	५९५	०	०
	२०८०/८१	९४४	७५५	९८९	०	४०४	५४०	०	०
	२०८१/८२	९९१	७९३	९९८	०	४२४	५६७	०	०
वन तथा वातावरण क्षेत्र	२०७९/८०	३१४६५	१५०५८	१६४०७	०	३८४४	२४८७६	२७४५	०
	२०८०/८१	३३०३८	१५८११	१७२२७	०	४०३६	२६१२०	२८८२	०
	२०८१/८२	३४६९०	१६६०२	१६०८८	०	४२३८	२७४२६	३०२६	०
वन, पार्क, हरियाली, भूसंरक्षण र नदी नियन्त्रण	२०७९/८०	४४९५	१५७३	२९२२	०	१९२२	१२००	१३७३	०
	२०८०/८१	४७२०	१६५२	३०६८	०	२०१८	१२६०	१४४१	०
	२०८१/८२	४९५६	१७३५	३२२१	०	२११९	१३२३	१५१३	०
वातावरण तथा फाहोरमैला व्यवस्थापन	२०७९/८०	१७९८०	८९९०	८९९०	०	०	१७९८०	०	०
	२०८०/८१	१८८७९	९४४०	९४४०	०	०	१८८७९	०	०
	२०८१/८२	१९८२३	९९९१	९९९१	०	०	१९८२३	०	०
विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलता	२०७९/८०	८९९०	४४९५	४४९५	०	१९२२	५६९५	१३७३	०
	२०८०/८१	९४४०	४७२०	४७२०	०	२०१८	५९८०	१४४१	०
	२०८१/८२	९९९१	४९५६	४९५६	०	२११९	६२७९	१५१३	०
संस्थागत विकास क्षेत्र	२०७९/८०	१४८३३५	१०८०५	४०२३०	०	१४८३३५	०	०	०
	२०८०/८१	१५५७५२	११३५१०	४२२४२	०	१५५७५२	०	०	०
	२०८१/८२	१६३५३९	११९९८६	४४३५४	०	१६३५३९	०	०	०
नीति, कानून, न्याय तथा सुशासन	२०७९/८०	४४९५	३८२१	६७४	०	४४९५	०	०	०
	२०८०/८१	४७२०	४०१२	७०८	०	४७२०	०	०	०
	२०८१/८२	४९५६	४२१२	७४३	०	४९५६	०	०	०
संगठन, मानव संशाधन र क्षमता विकास	२०७९/८०	१२५८६०	९४३९५	३१४६५	०	१२५८६०	०	०	०
	२०८०/८१	१३२१५३	९९९९५	३३०३८	०	१३२१५३	०	०	०
	२०८१/८२	१३८७६१	१०४०७	३४६९०	०	१३८७६१	०	०	०
राजस्व तथा राजस्व परिचालन	२०७९/८०	८९९०	६२९३	२६९७	०	८९९०	०	०	०
	२०८०/८१	९४४०	६६०८	२८३२	०	९४४०	०	०	०
	२०८१/८२	९९९१	६९३८	२९७३	०	९९९१	०	०	०
तथ्याङ्क, योजना तथा विकास परिचालन	२०७९/८०	८९९०	३५९६	५३९४	०	८९९०	०	०	०
	२०८०/८१	९४४०	३७७६	५६६४	०	९४४०	०	०	०
	२०८१/८२	९९९१	३९६५	५९४७	०	९९९१	०	०	०
जम्मा	२०७९/८०	८९९००	५३९८७	३५९६०	०	१९२२१०	६६१४००	२७४५०	१७९४०
	२०८०/८१	९४३९५०	५६६८३	३७७१८	०	२२०६५८	६७५६३३	२८८२३	१८८३७
	२०८१/८२	९९९१४८	५९५७५	३९५९७४	०	२३१६११	७०९४९५	३०२६४	१९७७९

बजेट तर्जुमा तथा आयोजना/कार्यक्रम छनौट मार्गदर्शन

आगामी आर्थिक वर्ष र त्यपछिका दुई आर्थिक वर्षको लागि उपलब्ध बजेट सीमा भित्र रही प्रथम आवधिक योजना, विषय क्षेत्रगत रणनीतिक योजना, चालु आर्थिक वर्षको लागि प्रस्तुत नीति तथा कार्यक्रमको आधारमा देहायमा उल्लिखित विषयहरूलाई मध्यनजर गरी आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको छनौट, प्राथमिकता निर्धारण, बजेट अनुमान तथा साँकेतीकरण र आयोजना तथा कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण समेत तयार गरी मिति २०७९ जेठ ३१ गते भित्र पेश गर्नु हुन अनुरोध छ :

१. नेपालको संविधानको मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व र अनुसुची द र ९ मा उल्लेखित अधिकारहरूसँग तालमेल हुने आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्नुपर्नेछ ।
२. मध्यमकालीन खर्च संरचना तथा सार्वजनिक खर्च विवरणमा उल्लिखित खर्चलाई ध्यान दिई आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण र छनौट गर्नुपर्नेछ ।
३. आवधिक योजनाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा प्राथमिकता, विषयगत लक्ष्य तथा उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति तथा प्रमुख कार्यक्रम अनुसार आयोजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्नुपर्नेछ ।
४. चालु आर्थिक वर्षमा संचालित स्थानीय गौरव, रूपान्तरणकारी, क्रमागत, बहुवर्षीय र अधुरा आयोजना तथा कार्यक्रमलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी बजेट अनुमान गर्नुपर्नेछ ।
५. आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्दा साना, टुक्रे र संख्यात्मक रूपमा धेरै आयोजना छनौट नगरी ठोस, उपलब्धीमूलक र कार्यान्वयन योग्य आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको छनौट गर्नु पर्नेछ ।
६. नगरस्तरीय योजना छनौट गर्दा आयोजना वैंक वा आवधिक योजनामा समावेश भएका वा कानून अनुसार वातावरणीय प्रभाव अध्ययन लगायत संभाव्यता अध्ययन भई डिजाईन, लागत अनुमान तथा विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार भएका आयोजना तथा कार्यक्रमलाई छनौट गर्नुपर्नेछ ।
७. आम नागरिकको आधारभूत स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसरफाई, महिला सशक्तीकरण, रोजगारी र उद्यमशिलता विकास हुने कार्यक्रमलाई समावेश गर्नु पर्नेछ ।
८. स्थानीय तहमा राजस्व अभिवृद्धि गर्ने र आयमूलक आयोजना तथा कार्यक्रमलाई अनिवार्य रूपमा समावेश गर्नु पर्नेछ ।
९. कृषि, खाद्यान्न, पशुपंक्षी तथा पर्यटन उपजको उत्पादन, व्यवसायीकरण, विविधिकरण र औद्योगीकरणलाई सहयोग पुऱ्याउने कार्यक्रमहरू छनौट गर्नु पर्नेछ ।
१०. बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा स्थानीय तहको नीति तथा कानूनले निर्धारण गरेका दायित्वलाई अनिवार्य रूपमा समावेश गर्नु पर्नेछ ।
११. विज्ञान, प्रविधि तथा खेलकुद लगायत युवाको सिर्जनशिलता, नवप्रवर्तन र उद्यमशिलता विकासमा सघाउ पुग्ने आयोजना तथा कार्यक्रमहरू छनौट गर्नु पर्नेछ ।
१२. योग, ज्ञान तथा सीप विकास, अध्ययन, खोज, अनुसन्धान र आविस्कारसँग सम्बन्धित आयोजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी समावेश गर्नु पर्नेछ ।
१३. बालबालिकालाई केन्द्रविन्दुमा राखी उनीहरूको बचाउ, संरक्षण, विकास र सहभागिता सम्बन्धी आयोजना तथा कार्यक्रमलाई विशेष प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।
१४. बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको नीति, लक्ष्य, उद्देश्य, समयसीमा र प्रक्रियासँग अनुकुल हुने गरी सुशासन, वातावरण, बालमैत्री, जलवायु परिवर्तन अनुकुलन, विपद् व्यवस्थापन, लैंगिक तथा सामाजिक समावेशीकरणजस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयहरूलाई ध्यान दिनु पर्नेछ ।

१४. विकास निर्माण आयोजनाको हकमा ठोस तथा उपलब्धिमूलक आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्नुपर्नेछ। महिला, विपडिएको वर्ग, विस्थापित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति लक्षित कार्यक्रम महत्व र प्राथमिकता साथ छनौट गर्नुपर्नेछ।
१५. छनौट भएका आयोजना तथा कार्यक्रम वातावरणीय, सामाजिक, प्राविधिक र साँस्कृतिक रूपमा संभाव्य हुनु पर्नेछ। त्यस्ता आयोजना तथा कार्यक्रमको बजेटको स्रोत समेत खुलाइ प्रस्ताव गर्नु पर्नेछ। यसबाट आयोजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा समयमा संचालन गर्न र बजेट अपुग हुन पाउँदैन।
१६. बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा चालु आर्थिक वर्षको खरिद गुरुयोजनालाई समेत ध्यान दिनु पर्नेछ।
१७. आयोजना तथा कार्यक्रम प्रस्ताव गर्नु अगावै सो आयोजना तथा कार्यक्रमबाट लाभान्वित तथा प्रभावित वर्ग तथा समुदाय, साभेदार तथा सहयोगी निकायहरु सँग राय परामर्श गरी जग्गा लगायतका विषयमा सहमती भएको अवस्थामा मात्र आयोजना तथा कार्यक्रम प्रस्ताव तथा छनौट गर्नु पर्नेछ।
१८. बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा उपलब्ध बजेट सीमा र मार्गदर्शन अनुसार आयोजना तथा कार्यक्रम र विषयगत उपक्षेत्रअनुसार छुट्टाछुट्टै रूपमा तर्जुमा गर्नु पर्नेछ।
१९. उपभोक्ता समिति, नागरिक तथा सामुदायिक संस्था, गैसससँग साभेदारी गर्न र सो मार्फत कार्यान्वयन गर्न सकिने आयोजना तथा कार्यक्रमलाई विशेष प्राथमिकता दिनु पर्नेछ।
२०. स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को व्यवस्था अनुसार बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको लक्ष्य, उद्देश्य, समयसीमा प्रक्रियासँग अनुकूल हुने गरी दीगो विकासका लक्ष्य लगायत वातावरण, सुशासन, बालमैत्री, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपद् जोखिम व्यवस्थापन, लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयलाई ध्यान दिनु पर्नेछ।
२१. स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शनमा उल्लेखित ढाँचा तथा फाराममा आयोजना र कार्यक्रम विवरण तयार गर्नु पर्नेछ।
२२. योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा यस नगरपालिका को स्थिति पत्र (फोकाइल) ले लक्षित गरे अनुसारका क्षेत्र तथा सबाललाई सम्बोधन गर्नु पर्नेछ।
१३. बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको नीति, लक्ष्य, उद्देश्य, समयसीमा र प्रक्रियासँग अनुकूल हुने गरी सुशासन, वातावरण, बालमैत्री, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपद् व्यवस्थापन, लैंगिक तथा सामाजिक समावेशीकरण जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयहरूलाई ध्यान दिनु पर्नेछ।
१४. विकास निर्माण आयोजनाको हकमा ठोस तथा उपलब्धिमूलक आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्नुपर्नेछ। महिला, विपडिएको वर्ग, विस्थापित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति लक्षित कार्यक्रम महत्व र प्राथमिकता साथ छनौट गर्नुपर्नेछ।
१५. छनौट भएका आयोजना तथा कार्यक्रम वातावरणीय, सामाजिक, प्राविधिक र साँस्कृतिक रूपमा संभाव्य हुनु पर्नेछ। त्यस्ता आयोजना तथा कार्यक्रमको बजेटको स्रोत समेत खुलाइ प्रस्ताव गर्नु पर्नेछ। यसबाट आयोजना तथा कार्यान्वयन गर्दा समयमा संचालन गर्न र बजेट अपुग हुन पाउँदैन।
१६. बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा चालु आर्थिक वर्षको खरिद गुरुयोजनालाई समेत ध्यान दिनु पर्नेछ।
१७. आयोजना तथा कार्यक्रम प्रस्ताव गर्नु अगावै सो आयोजना तथा कार्यक्रमबाट लाभान्वित तथा प्रभावित वर्ग तथा समुदाय, साभेदार तथा सहयोगी निकायहरु सँग राय परामर्श गरी जग्गा लगायतका विषयमा सहमती भएको अवस्थामा मात्र आयोजना तथा कार्यक्रम प्रस्ताव तथा छनौट गर्नु पर्नेछ।

१८. बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा उपलब्ध बजेट सीमा र मार्गदर्शन अनुसार आयोजना तथा कार्यक्रम र विषयगत उपक्षेत्रअनुसार छुट्टाछुट्टै रूपमा तर्जुमा गर्नु पर्नेछ ।
१९. उपभोक्ता समिति, नागरिक तथा सामुदायिक संस्था, गैसससँग साझेदारी गर्न र सो मार्फत कार्यान्वयन गर्न सकिने आयोजना तथा कार्यक्रमलाई विशेष प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।
२०. स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को व्यवस्था अनुसार बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको लक्ष्य, उद्देश्य, समयसीमा प्रक्रियासँग अनुकूल हुने गरी दीगो विकासका लक्ष्य लगायत वातावरण, सुशासन, बालमैत्री, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपद् जोखिम व्यवस्थापन, लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयलाई ध्यान दिनु पर्नेछ ।
२१. स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शनमा उल्लेखित ढाँचा तथा फाराममा आयोजना र कार्यक्रम विवरण तयार गर्नु पर्नेछ ।
२२. योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा यस नगरपालिका को स्थिति पत्र (प्रोफाइल) ले लक्षित गरे अनुसारका क्षेत्र तथा सबाललाई सम्बोधन गर्नु पर्नेछ ।

अनुसूची ३ : तीन आर्थिक वर्षको खर्च तथा स्रोतको अनुमान, कार्यक्रम तथा आयोजनागत बजेट, प्राथमिकीकरण र साङ्केतीकरण

कार्यक्रम/आयोजना	आ.व. २०७९/८० को विनियोजन			आ.व. २०८०/८१ को प्रक्षेपण			आ.व. २०८०/८१ को प्रक्षेपण			साङ्केतीकरण					
	रु	लाख	पैसा	रु	लाख	पैसा	रु	लाख	पैसा	प्राथमिकीकरण	गणनात्मक रूपमा	संस्कृतक रूपमा	विकास स्रोत	संरक्षण	जलवाया
आर्थिक क्षेत्र	५७९८६	२५९००	३२०८५	६०८८५	२७९५	३३६९०	६३९२९	२८५५५	३५३७४						
कृषि तथा खाद्य सुरक्षा	१८८७९	६२३०	१२६४९	१९८२३	६५४२	१३२८१	२०८१४	६८६९	१३९४५						
कृषि भूमी चक्कावन्दी र यान्त्रीकरण कार्यक्रम	३२८६	१०८४	२२०९	३४५०	११३८	२३११	३६२२	११९५	२४२७	P1	२	२	२	३	
कृषक वर्गिकरण र व्यावसायिक कृषि प्रवर्द्धन कार्यक्रम	३९०८	१२९०	२६१८	४१०३	१३५४	२७४९	४३०९	१४२२	२८८७	P1	२	२	३	२	
कृषि उत्पादनको बजारीकरण र आपूर्ती श्रंखला सबलिकरण कार्यक्रम	३८९४	१२८५	२६०९	४०८८	१३४९	२७३९	४२९३	१४१७	२८७६	P1	२	१२	१	२	
कृषि प्रसार, संचार, प्रविधि हस्तान्तरण तथा नियमन कार्यक्रम	५४९८	१८१४	३६८३	५७७२	१९०५	३८६८	६०६९	२०००	४०६१	P2	२	८	३	३	
प्रांगारिक र वातावरणमैत्री बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम	२२९४	७५७	१५३७	२४०९	७९५	१६१४	२५२९	८३५	१६९५	P2	२	१३	१	१	
सिंचाई	१३४८५	२६९७	१०७८८	१४१५९	२८३२	११३२७	१४८६७	२९७३	११८९४						
सिंचाई कुलो निर्माण तथा मर्मत संभार कार्यक्रम	१३४८५	२६९७	१०७८८	१४१५९	२८३२	११३२७	१४८६७	२९७३	११८९४	P1	२	१	२	२	
पशुपंक्षी सेवा	४४९५	३५९६	८९९	४७२०	३७७६	९४४	४९५६	३९६५	९९१						
व्यावसायिक पशुपंछी र मत्स्य उत्पादन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	९१७	७३४	१८३	९६३	७७१	१९३	१०११	८०९	२०२	P1	२	१	२	२	
पशुपंक्षी र मत्स्य सेवा, वीमा, सूचना तथा प्रविधि हस्तान्तरण र नियमन कार्यक्रम	२९९०	२३९२	५९८	३१३९	२५११	६२८	३२९६	२६३७	६५९	P2	७	१६	२	३	
पकेट क्षेत्र विस्तार र पूर्वाधार विकास कार्यक्रम	५८८	४७०	११८	६१७	४९४	१२३	६४८	५१८	१३०	P1	४	९	१	२	
उद्योग व्यवसाय तथा व्यापार	४४९५	११२४	३३७१	४७२०	११८०	३५४०	४९५६	१२३९	३७७७						
लघु, घरेलु तथा साना उद्योग प्रवर्द्धन र संवर्द्धन कार्यक्रम	११३१	२८३	८४८	११३१	२८३	८४८	१३०३	३२६	९७७	P1	३	८	१	१	
उद्योग व्यापार तथा व्यवसाय विकास र नियमन कार्यक्रम	२२०४	५५१	१६५३	२२०४	५५१	१६५३	२५४०	१६७	२३७३	P2	३	८	२	३	
एक वडा एक औद्योगिक/हस्तकला ग्राम कार्यक्रम	११६०	२९०	८७०	११६०	२९०	८७०	१३३७	४५	१२१२	P1	४	९	२	२	
पर्यटन तथा संस्कृती	६७४३	३३७१	३३७१	७०८०	३५४०	३५४०	७४३४	३७७	३७७						

कार्यक्रम / आयोजना	आ.व. २०७९/८० को विनियोजन			आ.व. २०८०/८१ को प्रक्षेपण			आ.व. २०८१/८२ को प्रक्षेपण			साइरेटीकरण				
	करे	चाउ	जीत	करे	चाउ	जीत	करे	चाउ	जीत	प्रथमकारण	स्थान	विकास संस्कृता	दिग्देश्वर संस्कृता	लोकप्रिय संस्कृता
कुशमा घण्टाघर निर्माण	२४३४	१२७७	१२७७	२५५६	१२७८	१२७८	२६८४	१३४२	१३४२	P1	१	१०	३	३
पर्यटकीय उपज विकास तथा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	२३१९	११६०	११६०	२४३५	१२१८	१२१८	२५५७	१२७९	१२७९	P1	१	१७	२	१
पर्यटन प्रवर्द्धन अन्य सालवसाली कार्यक्रम	१९८९	११४	११४	२०८८	१०४४	१०४४	२१९३	१०९६	१०९६	P2	१	११	३	२
भूमी व्यवस्था सहकारी तथा वित्तीय सेवा	८९९	७९१	१०८	९४४	८३१	११३	९९१	८७२	११९					
एक सहकारी एक उत्पादन कार्यक्रम	२१६	११०	२६	२२६	१९९	२७	२३८	२०९	२९	P1	३	१	२	२
वित्तीय साक्षरता तथा पहुँच प्रवर्द्धन कार्यक्रम	३४९	३०७	४२	३६६	३२२	४४	३८४	३३८	४६	P2	६	४	२	३
भूमि व्यवस्थापन सुदृढिकरण कार्यक्रम	३३५	२९४	४०	३५१	३०९	४२	३६९	३२५	४४	P1	२	१५	२	२
श्रम रोजगार तथा गरबी निवारण	८९०	८०९१	८९९	९४४०	८४९६	९४४	९९१	८९२०	९९१					
प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम	२७२७	२४५४	२७३	२८६३	२५७७	२८६	३००६	२७०६	३०१	P1	६	८	२	१
सुरक्षित बैदेशिक रोजगार (आप्रवासान) कार्यक्रम	२४६८	२२२१	२४७	२५९१	२३३२	२५९	२७२०	२४४८	२७२	P1	७	१०	२	३
श्रम बजार व्यवस्थापन तथा स्वरोजगार प्रवर्द्धन कार्यक्रम	३७९६	३४१६	३८०	३९८६	३५८७	३९९	४१८५	३७६६	४१८	P2	७	११	२	२
सामाजिक क्षेत्र	५१२४३०	४३६०९५	७६४१५	५३८०५२	४५७८१६	८०२३६	५६४९५४	४८०७०७	८४२४८					
शिक्षा कला भाषा तथा साहित्य	३७३०८५	३३५७७७	३७३०९	३९१७३९	३५२५६५	३९१७४	४११३२६	३७०९१४	४११३३					
प्रारम्भिक बाल विकास कार्यक्रम	४२३३	३८१०	४२३	४४४५	४०००	४४४	४६६७	४२००	४६७	P1	६	४	२	३
आधारभूत शिक्षा कार्यक्रम	२३२३४३	२०११०९	२३२३४	२४३९६०	२१५५६४	२४३९६	२५६१५८	२३०५४३	२५६१६	P1	६	४	२	३
माध्यमिक शिक्षा कार्यक्रम	५१५४३	४६३१७	५१५५५	५४१३०	४८७९७	५४१३	५६८३७	५११५३	५६८४	P1	६	४	२	३
प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम	३०९३२	२७८३८	३०९३	३२४७८	२९१२३०	३२४८	३४१०२	३०६९२	३४१०	P1	६	४	२	३
अनौपचारिक तथा जीवनपर्यन्त सिकाइ कार्यक्रम	२२७२८	२०४५५	२२७३	२३८६५	२१४७८	२३८६	२५०५८	२२५५२	२५०६	P2	६	४	२	३
भाषा कला तथा साहित्य प्रवर्द्धन कार्यक्रम	१७६२५	१५८६२	१७६२	१८५०६	१६६५५	१८५१	१९४३१	१७४८८	१९४३	P2	६	४	२	३
शैक्षिक प्रशासन सुधार तथा क्षमता विकास कार्यक्रम	८७३८	७८६४	८७४	९१७४	८२५७	९१७	९६३३	८६७०	९६३	P1	६	४	२	३
अन्य सालवसाली कार्यक्रम	४९३४	४४४०	४९३	५१८१	४६६२	५१८	५४४०	४८९६	५४४	P2	६	४	२	३
स्वास्थ्य तथा पोषण	७६४१५	६८७७४	७६४२	८०२३६	७२२१२	८०२४	८४२४८	७५८२३	८४२५					
स्वास्थ्य संस्था भवन निर्माण तथा मर्मत सम्मार कार्यक्रम	१६४६२	१४८६६	१६४६	१७२८६	१५५५७	१७२९	१८९५०	१६३३५	१८१५	P1	६	३	२	३

कार्यक्रम / आयोजना	आ.व. २०७९/८० को विनियोजन			आ.व. २०८०/८१ को प्रक्षेपण			आ.व. २०८१/८२ को प्रक्षेपण			साइरेटीकरण							
	करे	चाले	जिगत	करे	चाले	जिगत	करे	चाले	जिगत	प्रथामकीकरण	स्थानीय रणनीतिक	दिग्दानिक संस्करण	लक्ष्य सहेत	लैडिक सहेत	संबोध जलवाया		
आधारभूत स्वास्थ्य कार्यक्रम	३३३०७	२९९७६	३३३१	३४९७२	३१४७५	३४९७	३६७२१	३३०४८	३६७२	P1	६	३	२	३			
आयुवेद तथा वैकल्पिक स्वास्थ्य कार्यक्रम	२८३५	२५५२	२८४	२९७७	२६७९	२९८	३१२६	२८१३	३१३	P2	६	३	२	३			
संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि तथा जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धन कार्यक्रम	१७९५०	१६१५५	१७९५	१८८४८	१६९६३	१८८५	१९७९०	१७८११	१९७९९	P1	६	३	२	३			
महामारी (कोमिड १९ समेत) जोखिम व्यवस्थापन कार्यक्रम	५८६०	५२७४	५८६	६१५३	५५३८	६१५	६४६१	५८१५	६४६	P1	६	३	२	३			
खानेपानी तथा सरसफाई	२६९७०	१०७८८	१६१८२	२८३१९	११३२७	१६९९१	२९७३४	११८९४	१७८४१								
खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	२६९७०	१०७८८	१६१८२	२८३१९	११३२७	१६९९१	२९७३४	११८९४	१७८४१	P1	६	६	१	१			
महिला बालबालिका सामाजिक सुरक्षण तथा समावेसीकरण	१७९८०	१४३८४	३५९६	१८८७९	१५१०३	३७७६	१९८२३	१५८५८	३९६५								
सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	६३०१	५०४१	१२६०	६६९६	५२९३	१३२३	६९४७	५५५८	१३८९	P1	७	५	१	३			
महिला तथा लक्षित समुदाय आर्थिक सशक्तीकरण कार्यक्रम	५२९४	४२३५	१०५९	५५५८	४४४७	१११२	५८३६	४६६९	११६७	P1	७	५	१	३			
बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक संरक्षण कार्यक्रम	५२८०	४२२४	१०५६	५५४४	४४३५	११०९	५८२१	४६५७	११६४	P1	७	५	१	३			
अपाङ्गता भएका व्यक्ति संरक्षण तथा सशक्तीकरण कार्यक्रम	६९७	५५८	१३९	७३२	५८५	१४६	७६८	६९५	१५४	P1	७	५	१	३			
दलित, अत्यसंख्यक, सिमान्तकृत र जनजाति उत्थान कार्यक्रम	४०९	३२७	८२	४२९	३४३	८६	४५०	३६०	९०	P1	७	५	१	३			
युवा खेलकुद तथा नवप्रबर्तन	१७९८०	६२९३	११६८७	१८८७९	६६०८	१२२७१	१९८२३	६९३८	१२८८५								
युवा सृजनशिलता तथा उद्यमशीलता विकास कार्यक्रम	८५६४	२९९७	५५६६	८९९२	३१४७	५८४५	९४४१	३३०५	६१३७	P1	३	१	२	२			
खेलकुद विकास तथा खेलाडीको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	४७५६	१६६५	३०९१	४९९४	१७४८	३२४६	५२४३	१८३५	३४०८	P2	६	३	२	२			
संस्थागत क्षमता विकास कार्यक्रम	४६६०	१६३१	३०२९	४८९३	१७१३	३१८१	५१३८	१७९८	३३४०	P1	७	१७	२	३			
पूर्वाधार क्षेत्र	१४८७८५	४४५४१	१६७९७४	१५६२२४	४६७६८	१७५५३२	१६४०३५	९४६१	१५४५७५								

कार्यक्रम / आयोजना	आ.व. २०७९/८० को विनियोजन			आ.व. २०८०/८१ को प्रक्षेपण			आ.व. २०८१/८२ को प्रक्षेपण			साझेतीकरण						
	कर्ता	चालू	जीतन	कर्ता	चालू	जीतन	कर्ता	चालू	जीतन	प्रथामकीकरण	स्थान	रणनीतिक	दिग्दोष विकास	लक्ष्य सङ्केत	लैजिक सङ्केत	संबोध
बस्ती विकास, भवन आवास तथा शहरी विकास	२९४८७	१४७४	२८०१३	३०९६२	१५४८	२९४९३	३२५१०	१६२५	३०८८४							
कुश्मा बसपार्क निर्माण	२६९४	१३५	२५५९	२८२९	१४१	२६८७	२९७०	१४९	२८२२	P1	४	११	२	३		
नगरपालिकाको प्रशासकीय भवन निर्माण	११३२२	५६६	१०७५६	११८८८	५९४	११२९४	१२४८२	६२४	११८५८	P1	४	११	२	३		
बडा कार्यालय भवन निर्माण कार्यक्रम	१०३४०	५७७	९८२३	१०८५७	५४३	१०३१४	११४००	५७०	१०८३०	P1	४	११	२	३		
बडा कार्यालय तथा अन्य भवन मर्मत सम्भार कार्यक्रम	३३५८	१६८	३१९०	३५२६	१७६	३३५०	३७०३	१८५	३५१७	P1	४	११	२	३		
आवास, भवन तथा शहरी विकास अन्य कार्यक्रम	१७७३	८९	१६८५	१८६२	९३	१७६९	१९५५	९८	१८५७	P2	४	१७	२	३		
सडक तथा यातायात	११४६२३	५७३१	१०८८९१	१२०३५४	६०९८	११४३३६	१२६३७	६३१९	१२००५३							
सडक सञ्जाल स्तरोन्तरी आयोजना	६४०७५	३२०४	६०८७१	६७२७९	३३६४	६३९१५	७०६४३	३५३२	६७१०	P1	४	११	२	२		
सडक बाहेका यातायात पूर्वाधार (बसपार्क, बसस्टेशन) निर्माण तथा स्तरोन्तरी आयोजना	२१५६९	१०७८	२०४९०	२२६४७	११३२	२१५१५	२३७८०	११८९	२२५११	P2	४	११	२	२		
पुल तथा कल्पर्ट निर्माण आयोजना	१८०४१	९०२	१७३९	१८९४३	९४७	१७९९६	१९८९०	९९४	१८८५	P1	४	११	२	२		
सडक, पुल तथा नाला निर्माण र मर्मतसंभार कार्यक्रम	१०९३८	५४७	१०३९१	११४८५	५७४	१०९११	१२०५९	६०३	११४५७	P1	४	११	२	२		
जलस्रोत, विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जा	३७७६	५६६	३२०९	३९६५	५९५	३३७०	४१६३	६२४	३५३८							
सघन विद्युतीकरण प्रवर्द्धन र उज्यालो नगर कार्यक्रम	१९६०	२९४	१६६६	२०५८	३०९	१७४९	२१६१	३२४	१८३६	P1	५	७	२	१		
घरयासी, व्यवसायिक र सवारी साधनमा स्वच्छ उर्जा (विद्युत) उपयोग प्रवर्द्धन कार्यक्रम	१८१६	२७२	१५४४	१९०७	२८६	१६२१	२००२	३००	१७०२	P2	५	७	२	१		
सूचना तथा सञ्चार प्रविधि	८९९	८०९	९०	९४४	८५०	९४	९९१	८९२	९९							
सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमैत्रि शासन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	८९९	८०९	९०	९४४	८५०	९४	९९१	८९२	९९	P1	७	१७	२	२		
वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन क्षेत्र	३१४६५	१७१८०	१३४८५	३३०३८	१८८७९	१४१५९	३४६९०	१९८२३	१४८६७							
वन पार्क हरियाली र भूसंरण, नदी नियन्त्रण	४४९५	१७९८	२८९७	४७२०	१८८८	२८३२	४९५६	१९८२	२९७३							
वन, पार्क तथा हरियाली संरक्षण र संवर्द्धन कार्यक्रम	१५८६	६३४	९५१	१६६५	६६६	९९९	१७४८	६९९	१०४९	P1	१	१३	२	१		

कार्यक्रम / आयोजना	आ.व. २०७९/८० को विनियोजन			आ.व. २०८०/८१ को प्रक्षेपण			आ.व. २०८१/८२ को प्रक्षेपण			साझेतीकरण						
	करे	चाउले	जुनियर	करे	चाउले	जुनियर	करे	चाउले	जुनियर	प्रथमकारण	राजनीतिक	स्थानीय	भूविकास	दिग्देश्वर	संस्कृत	जलवाया
जलाधार तथा भू-संरक्षण कार्यक्रम	२९०९	११६४	१७४५	३०५५	१२२२	१८३३	३२०७	१२८३	१९२४	P2	१	१३	२	१		
वातावरण व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन	१७९६०	१०७८८	७१२	१८८७९	११३२७	७५५२	१९८२३	११८९४	७१२९							
वातावरण संरक्षण र प्रदुषण नियन्त्रण कार्यक्रम	४४७६	२६८६	१७९१	४७००	२८२०	१८८०	४९३५	२९६१	१०७४	P1	१	१५	२	१		
व्यवस्थित ल्याण्डफिल साइट निर्माण र सञ्चालन	१३०४४	७८२६	५२७	१३१९६	८२७	५४७८	१४३८१	८६२८	५७५२	P1	१	१५	२	१		
फोहोरमैला व्यवस्थापन कार्यक्रम	४६०	२७६	१८४	४८३	२९०	१९३	५०७	३०४	२०३	P1	१	१५	२	१		
विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन	८९१०	५३९४	३५९६	९४४०	५६६४	३७७६	९९११	५९४७	३९६५							
विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्य कार्यक्रम	६८३८	४१०३	२७३५	७९८०	४३०८	२८७२	७५३९	४५२३	३०१५	P1	१	११	२	१		
जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कार्यक्रम	२१५२	१२९१	८६१	२२६०	१३५६	१०४	२३७३	१४२४	९४९	P1	१	१३	२	१		
संस्थागत विकास र सेवा प्रवाह	१४८३३५	१०८३३०	४०००६	१५५७५२	११३७४६	४२००६	१६३५३९	११९४३३	४४१०६							
नीति, कानून, न्याय तथा सुशासन	४४९५	४०४६	४५०	४७२०	४२४८	४७२	४९५६	४४६०	४९६							
नीति कानून शुसाशन तथा न्याय प्रवर्धन कार्यक्रम	४४९५	४०४६	४५०	४७२०	४२४८	४७२	४९५६	४४६०	४९६	P1	७	१६	२	२		
संगठन, मानव संशाधन र क्षमता विकास	१२५८६०	९४३९५	३१४६५	१३२१५३	९९११५	३३०३८	१३८७६१	१०४०७१	३४६९०							
संगठन, मानव संशाधन, क्षमता विकास सुदृढीकरण कार्यक्रम	१२५८६०	९४३९५	३१४६५	१३२१५३	९९११५	३३०३८	१३८७६१	१०४०७१	३४६९०	P1	७	१६	२	२		
राजस्व तथा स्रोत परिचालन	८९१०	६२९३	२६९७	९४४०	६६०८	२८३२	९९११	६९३८	२९७३							
आन्तरिक राजस्व तथा स्रोत सुदृढीकरण कार्यक्रम	८९१०	६२९३	२६९७	९४४०	६६०८	२८३२	९९११	६९३८	२९७३	P1	७	१०	३	३		
तथ्याङ्क, योजना तथा विकास परिचालन	८९१०	३५९६	५३९४	९४४०	३७७६	५६६४	९९११	३९६५	५९४७							
तथ्याङ्क, योजना तथा विकास व्यवस्थापन कार्यक्रम	८९१०	३५९६	५३९४	९४४०	३७७६	५६६४	९९११	३९६५	५९४७	P1	७	५	२	२		
जम्मा	८९०००	६३२७६६	३२९६४	९४३९५०	६६४४०४	३४५६२३	९९११४८	६५७१७९	३३३१७०							

